

STUDII ŞI OBSERVAȚII

De același autor :

Sistemul de Educație Englez
Aspecte din Civilizația Engleză
A short Survey on the Neolatins of
the Near East.

I. BOTEZ

STUDII ȘI OBSERVAȚII

6 Decembrie 1942

IAȘI
VIAȚA ROMÎNEASCĂ
1914

Biblioteca Centrală Universitară
BUCUREȘTI
Cota ..... 97837 .....
Inventar ..... 500130 .....

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI
COTA 97837

RE 85/
11

0442479

B.C.U. Bucuresti

C500130

PREFAȚĂ

Aproape jumătate din cuprinsul acestui volum este inedit. Tot ce-a apărut din el mai înainte în *Viața Românească* a fost revăzut și pe alocurea schimbat sau adăugat. Capitolele volumului nu se încheagă după o unitate organică: fiecare e un *essai* independent,—cel mult se pot stabili grupuri de subiecte, și numai între puține continuitatea apare evidentă.

Atitudinea critică n'a fost adoptată decît ca metod pentru scoaterea în relief a concepțiilor generale care determină coeziunea materialului din întregul volum. Cînd prilejuri s'au ivit, s'a căutat a se da sugestii și a se întredeschide orizonturi, fără a se impune însă *rețete infailibile*.

Dacă economia volumului nu cere integrarea indisolubilă a părților lui, aranjarea în succesiunea capitolelor reclamă totuși un oarecare sis-

tem, care să îngăduie măcar o clasificare de ordine.

Capitolele care formează ciclul istoriei și criticei literare se rapoartă atât la Anglia, cât și la România; acele referitoare la organizările unor instituții, în special la noi; iar chestiunile privitoare la organizarea învățămîntului au în vedere numai țara noastră.

Capitolul ultim a apărut întâiu în limba engleză, cu scopul de a *servi* chestiunea noastră națională în împrejurări care făceau ca presa britanică să ne fie ostilă.

Volumul de față a început să se tipărească în timpuri liniștite, și s'a terminat în momente cînd unele noțiuni geografice din cuprinsul lui încep să se schimbe.

I. Botez.

Iași, 5 Septembrie, 1914.

CUPRINSUL

I

Două comedii vechi engleze cu un erou moldovan

Pagina

- The Silent Woman.*—*The Knight of the Burning Pestie.* — Perioada romantismului Shakespearean.—Drama și călătoriile.—Asprimea moravurilor și energia caracterelor.—Lipsa de disciplină în artă și puterea ei de viață.—Discuțiile asupra autenticității eroului moldovan. 1

II

Odiseia unui Prinț moldovan

- Documentele care confirmă realitatea istorică a eroului moldovan din cele două comedii vechi engleze.—Eroul e Ștefan Bogdan, un fiu al lui Iancu Sasul.—Personalitatea și peripeții'e lui Ștefan Bogdan.—Călătoriile lui la Londra. 12

III

Un accident sugestiv

- Catastrofa *Titanicului*.—Tragedia și înălțimea morală a momentului 24

IV

Shylock

Shakespeare în Anglia și 'n Franța.—Universalitatea lui Shakespeare.—Realismul „caracterelor” în Shakespeare.—Caracterizarea lui Shylock.—Părerea lui Heine—Shylock nu e necesarmente Evreu	28
---	----

V

Iubire Tragică

— Romeo, Juliet, Othello —

Caracterul precipitat al acțiunii din <i>Romeo and Juliet</i> .—Momentele culminante.—Caracterele eroilor.—Dominațiunea iubirii.—Asemănare de temperament între Romeo și Othello.—Iubirea eroinelor lui Shakespeare.—Pasiunea iubirii în Shakespeare	40
--	----

VI

Cetind pe Bergson

Celebritatea lui Bergson.—Popularitatea lui în Anglia.—Caracterizarea filosofiei și funcția ei față de știință.—Sistemul filosofic al lui Bergson.—Punctul lui de plecare.—Caracterizarea conștiinței.—Relația dintre suflet și corp.—Extensiunea conștiinței.—Raportul dintre conștiință și materie.—Colaborarea conștiinței și materiei.—Originea conștiinței și a materiei.—Evoluția vieții.—Adaptarea la mediu, după Bergson.—Bergson despre teoria evoluționistă a lui Spencer.—Diversitatea formelor evoluției.—Lupta între conștiință și materie.—Valoarea sistemului metafisic al lui Bergson.—Ideia libertății în Bergson . . .	55
--	----

VII

Pagina

Pe marginea unei cărți engleze

- G. K. Chesterton, *The Victorian age*.—Caracterizarea epocii de către autor.—Dickens și Thackeray.—Personalitatea autorului 90

VIII

Sir Lubbock

- Sir Lubbock e un *self-made-man*.—Multilateralitatea și serioșitatea cunoștințelor lui.—Activitatea lui ca om politic.—Activitatea lui de scriitor.—Iubirea lui de natură și de insecte.—Iubirea de natură și de animale la Engleji. 95

IX

Asupra unor incidente de presă din Anglia

- Le Matin* și *The Daily Mail*.—Concepția libertății și răspunderii presei în Anglia.—Respectul libertății personale.—Prestigiul și puterea presei în Anglia 107

X

Părerii despre Români în presa și literatura străină

- Părerii din presa engleză.—*Enciclopedia britanică* despre Români.—Profesorul german H. Morf comentînd *Noi vrem pămînt de Coșbuc* . . . 110

XI

Patronajul în literatură

- Patronajul scoboară demnitatea literaturii.—Necesitatea lui în trecut.—Patronajul modern.—Independența scriitorului și democrația.—O scrisoare suggestivă 11

XII

„Isprăvile lui Păcală“... și ale altora

- O carte premiată de Academia Română și introdusă în școli de Ministerul Instrucțiunii.—Falsificarea legendei populare.—Inlocuirea humorului glumeț al eroului popular prin grosolanie brutală.—Edițiile scrierilor lui Creangă. 11

XIII

Paralelismul metodologic dintre limba maternă și limbile moderne

- Studiul practic al limbilor moderne.—Metode.—Discuții asupra întrebunțării metodei direct și indirect.—Predarea limbilor moderne la noi. 12

XIV

Rolul și organizarea Senatului

- Experiențele Franței cu sistemul uni-cameral.—Sistemul bi-cameral englez.—Puterea Senatului în Franța.—Camera Lorzilor.—Principiile de organizare a diferitelor senaturi.—Principiul eredității.—Principiul numirii pe viață.—Principiul alegerii.—Principiul federativ.—Sugestii pentru organizarea Senatului la noi. 13

XV

Cum se prezintă chestia rurală în Anglia

- Chestiunea agrară în Anglia și la noi.—Mica și marea proprietate în Anglia.—Marea disproporție între populația rurală și cea orășănească în Anglia.—Chestia rurală în raport cu întărirea națională 163

XVI

Analfabetismul rural la noi

- Insemnătatea învățămîntului primar. — Intervenția Statului în organizarea învățămîntului primar. — Răspîndirea lui în masa poporului.—Starea învățămîntului primar la noi.—Progresul parțial realizat.—Învățămîntul primar urban e normal dezvoltat.—Învățămîntul primar rural e cu de-ăvîrșire insuficient dezvoltat.—Frecventarea școlară la sate.—Lipsa de învățători.—Școala rurală și apărarea națională.—Datoria Statului față de școala rurală. 169

XVII

Caracterul și răspîndirea învățămîntului secundar

- Rolul învățămîntului secundar.—Caracterizarea ramurilor de învățămînt.—Liceul unitar și liceul *secționat*, în alte țări și la noi.—Caracterul învățămîntului secundar.—Cultura generală și obiectele practic-utilitare.—Continuitatea între învățămîntul primar și cel secundar.—Școlile medii.—Răspîndirea învățămîntului secundar în alte țări.—Nesuficiența dezvoltării învățămîntului secundar la noi.—Învățămîntul secundar și funcționarismul.—Insemnătatea Directorului în organizarea în-

	Pagina
văţămîntului secundar.—Profesorii secundari la noi	203.

XVIII

Scriitori engleji despre Romîni

Călători engleji care au trecut prin ţările noastre.—Istorici.—Sugestii	244
---	-----

XIX

O scurtă privire asupra Neolatinilor din „Răsăritul Apropiat“

Romîni şi ţara lor.—Originea, limba şi cultura poporului român.—Caracterul latin al limbii romîne.—Literatura romînă în străinătate.—Caracteristicile Istoriei Romînilor.—Dialectele limbii romîneşti.—Relaţiile dintre descendenţii coloniştilor romani din „Dacia Traiana“ şi barbarii năvălitori.—Influenţa slavonă la Romîni.—Romîni şi Bulgarii în evul mediu.—Romîni din Transilvania şi cei din Balcani.—Intemeierea Statelor Munteniei şi Moldovei, şi viaţa lor neliniştită.—Tipul de civilizaţie slavonă în Romînia.—Inceputuri de renaştere.—Regimul fanariot.—Secolul al XIX-lea în Romînia: influenţa franceză, renaşterea naţională, organizarea democratică a Statului	268.
---	------

Două comedii vechi engleze cu un erou moldovan

În ele se vorbește de „Moldavia“, de „prințul“ sau de „regele“ ei, de soția și de fiica lui. Au trecut trei sute de ani de cînd au fost reprezentate pe scena teatrelor din Londra. Întăia—*The Silent Woman* (Femeia care tace)—a fost jucată pentru prima oară în 1609 : e a lui Ben Jonson, prietenul lui Shakespeare și adversarul școalei lui dramatice ; a doua—*The Knight of the Burning Pestle* (Cavalerul Pilugului de Foc)—a văzut rampa întăia dată în 1610, și e scrisă de Beaumont și Fletcher,—un fel de frați Goncourt în literatura engleză. Cele cincizeci și două de drame ale lor le dau locul îndată după Shakespeare, în istoria dramei.

Amîndouă aceste piese sînt produse aproape de apusul unei epoci de înflorire literară ce n'a fost încă întrecută în istoria omenirii,—o epocă caracterizată în special prin apogeul literaturii dramatice. E perioada romantismului exuberant

shakespearean ; și ce nu era posibil pentru imaginația neînfrînată de atunci !

Exploratorii engleji cutreeraseră toate continentele prin părți necunoscute încă ; și povestirile lor, cuprinse în cărți puse la dispoziția fiecăruia, formau, împreună cu drama, literatura cea mai răspîndită și mai gustată. Povestirile minunate ale călătorilor exaltau imaginația publicului și a dramaturgilor, care calcă toate regulele compoziției dramatice tradiționale, ca să se conformeze gustului vremii.

Drama și povestirile din călătorii merg mîna în mîna, ațîțînd spiritul de aventură și aprinzînd imaginația unei societăți deja îmbătată de avîntul păgîn al Renașterii italiene. E o epocă de imaginație vulcanică și de voință impulsivă necunoscută de alte timpuri și de alte țări. Aventurile călătorilor sînt dramatizate pe scenă, iar scena provoacă nouă călătorii de aventură. Nimic nu e imposibil, lumea nu are hotare : eroii de pe scenă se primblă într'același act pe trei continente, și vrăjitoarele le spun viitorul. De ce nu ? Cum căpitanul Smith se luptase cu Turcii, avusese o idilă în Tartaria, ajunsese guvernator al Virginiei și la urmă moare scriitor în Londra ? Hotarele între realitate și imaginație dispar. Să stai în Londra e banal : Shakespeare își duce eroii măcar prin Danemarca și Italia, îi deghizează în mauri sau în silfe aeriene, rămînînd bine-înțeles cei mai autentici engleji de pe vremuri. Marlowe îi trimete

în Asia, și lumea întreagă i se pare prea mică pentru întreprinderile lor. Londra se îmbogățește și crește iute, absoarbe neconținut elemente nouă dela țară; mulți lasă munca câmpului, „fac parale” în capitală, se îmbracă în haine de pe care nu lipsește nici-una din culorile curcubeului, și se duc la teatru să se distreze. Toți au nevoie de senzații tari, de lucruri extraordinare; la nevoie vine și berea într’ajutor. Nobleța n’are alte gusturi: literatura clasică e adînc cunoscută, Ben Jonson luptă din răspuțeri pentru teatrul clasic, autorii vechi greci și latini se cetesc în original la Curte, teoria iubirii e cea a lui Plato, dar toți trăesc în „turma lui Epicur”. Regina Elizabeta își pălmuește damele de onoare care țipă de se adună lumea în stradă, și pune placarde în vestibuluri că se va tăia mîinile celor care se vor bate în Palat.

*

E un suflet de o energie sălbatecă în această societate, în care totul e încă amestecat. E multă primitivitate, dar nu e slăbiciune. *Omul* e dintr’o bucată; pasiunile năvălesc în tumult și imaginația se ridică în infinit de poezie. Fapte de cea mai crudă animalitate alături cu sacrificii dumnezeiești: Caliban și Juliet își dau mîina; și pasiuni aproape din epoci geologice deosebite se ciocnesc în nobilul suflet al lui Othello, până ce

Îl sfarmă în accese de delir și nebunie. Viața însăși a celor mai mulți scriitori de drame din această epocă e o tragedie shakespeareană. Zburciumul, orgiile, mizeria și boala îi aruncă în morâmînt, cu mult înainte de vreme, lăsînd în opera lor nesfîrșită și nedisciplinată scînteeri de geniu. Aceiași mînă poartă condeiul și pumnalul cu aceeași dexteritate; și cel care pe scenă aduce zîne din lumile aeriene ale poeziei se bate în crîșme pentru prostituate. Marlowe, întemeetorul teatrului modern englez, acel care promitea să-l întrecă pe Shakespeare, cade victima propriului său pumnal la vrîsta de treizeci de ani, într'o tavernă. Greene moare de prea multe indigestii, și Ben Jonson—marele Ben Jonson—moare pentru că prea adeseori suferise de foame.

Nici-un cumpăt, nici-o stăpînire de sine, nici-o logică în viață, în această societate bătută parca de furtună cași fața oceanelor pe care se avîntau cu miile contemporanii lui Shakespeare. Cît de departe pare sufletul Englezilor de atunci de *self controlul* lor proverbial de astăzi! Vroiau, se vede mai întăiu să stăpînească lumea și-apoi să se stăpînească pe ei înșiși,—ceiace nu-i un lucru mă puțin greu.

*

Cine era să respecte legile lui Seneca, în teatrul de atunci! În zădar se silește Ben Jonson

nu poate face școală. Ele își vor stabili suveranitatea în teatrul clasic francez. Cele trei „unități“, distincție de gen literar și tot bagajul pseudo-clasic nu se pot împămînteni în drama engleză de atunci. Ea e turbure și nedisciplinată cași viața: retorica și lirica stimulează acțiunea, comedia pătrunde în tragedie, personagiile însă apar și trăesc pe scenă cu o realitate cum n'au trăit nici într'un teatru vreodată. Vii în contact nu numai cu viața lor intensă, dar și se deschid și adîncurile eternului suflet omenesc, în care puterea de discernămînt cea mai ascuțită își pierde siguranța. Cine a putut spune cuvîntul hotărîtor în psihologia lui Hamlet? Și cine trăește mai viu și mai firesc decît Hamlet? Oare, nu tocmai pentru că e viu, psihologia lui nu se poate fixa? Poate spune cineva că cunoaște desăvîrșit sufletul unui om, fie acel om el însuși? Nimic nu e mai real în viață decît mîsterul, și nici-un scriitor nu are intuiția acestui fapt atît de vie ca Shakespeare.

Astfel cel mai reprezentativ nume al romantismului dramatic din această epocă e și cel mai realist scriitor din toate timpurile totdeodată. Analiza psihologică nu face parte din procedeele artistice ale lui Shakespeare: el concepe omul în bloc, așa cum îl concepe Balzac și Maupassant, nu-i face buletinul psihologic ca Bourget, de exemplu. Odată pus pe picioare, eroul lui Shakespeare e lăsat să se miște singur, după resorțurile misterioase ale vieții, nu după logica psi-

hologiei prestabilite. Nici-un scriitor n'a creat oameni atît de liberi,—liberi de influența autorului ; și nimeni n'are o galerie atît de numeroasă și-atît de variată. Dar nicăiri, nici chiar în sonetele lui, nu s'a putut pipăi cu siguranță sufletul lui Shakespeare. E obiectiv și'n lirism : un lirism ce se amestecă cu elementele naturii, ca al lui Leconte de Lisle.

*

Shakespeare e cel mai mare reprezentativ al vieții acestei epoci, —romantică în fapte, în gusturi, în artă. Chiar Ben Jonson,—care, prin doctrină, vrea să îndrumeze alt curent, —e un temperament romantic ; și numai cînd și-a uitat doctrina a creat opere nepieritoare, opere romantice cum e celebra lui „mască“ : *The Sad Shepherd* (Păstorul întristat). Ben Jonson e cel mai bun exemplu de sinucidere artistică prin doctrină și școală.

Beaumont și Fletcher, urmașii firești ai lui Shakespeare, n'au scrupule clasice ; ei sînt temperamente îndrăznețe din rasa marilor aventurieri, care însă, în loc să plece în țări îndepărtate, transportă acele țări pe scenă, la Londra. Iată dar pe „King of Moldavia“ cu fiica lui „Pompiona“ și cu „Mistress Epicoene“, principesa Moldaviei, că apar într'un salon din palatul lor, pe scena engleză. Dar cum pe timpul lui Shakespeare interiorurile de palate princiare se reprezentau numai prin

tr'un anunț scris pe-o scîndură,—scena rămînînd neschimbată dela începutul până la sfîrșitul reprezentației,—autorul trebuia să pue în piesă descrierea locului, iar publicul era dator să-și forțeze imaginația dacă voia să se distreze.

Scena 2-a, actul al IV-lea, din piesa lui Beaumont și Fletcher, se petrece „într'un *hall* al palatului regelui Moldaviei“, în care romanțioasa Pompiona are o întrevedere cu Ralph, cavalerul Pilugului de Foc.

La sfîrșitul scenei întâi, autorul pune un personaj din piesă să facă descrierea *hall*-ului, și să anunțe întîlnirea. Dar soția cetățeanului care face descrierea e ignorantă și romanțioasă, și confundă *Moldavia* cu *Cracovia* :

Nevasta.—George, lasă-l pe Ralph să călătorească peste coline înalte și s'ajungă, căzut de oboseală, la casa regelui Cracoviei, tapisată'n catifea ; unde fiica regelui să stea la fereastra bătută în aur, pieptănîndu-și buclele aurii cu un pieptene de ivoriu ; și să-l fure cu ochii pe Ralph și să cadă în dragoste ; să se scoboare la el și să-l ducă în palatul părintelui ei...

Apoi vine scena 2-a, care se petrece în *hall*-ul descris, între Pompiona și Ralph.

Pompiona.—Fii bine venit, ilustre cavaler, în palatul părintelui meu, regele Moldaviei !...

În Actul V, scena 3-a, Ralph își aduce aminte cu melancolie de *Moldavia* și de iubirea Pom-pionei.

Scena întregă joacă pe elementele romantismului pur și ale comediei satirice, cu extraordinară volubilitate, când scoțînd efecte de comic burlesc, când plutind pe aripele poeziei.

Piesa ocupă un loc unic în drama engleză: e o perfectă comedie ca structură și intrigă; e în același timp un poem eroico-comic și o triplă satiră foarte ascutită la adresa publicului, a scriitorilor și criticilor teatrali de pe vremuri. Mai presus de toate e plină de viață și de humor.

Eroul piesei—cavalerul Ralph—e un ucenic de băcănie, pe care cei doi autori îl fac cavaler al ordinului „Pilugul de Foc“ și-l expediază după aventuri romantice în Moldova, ca să-și bată joc de clasa ucenicilor de prăvălie care era foarte numeroasă, pretențioasă și vanitoasă, în Londra. Satira țintează și pe Heywood, un scriitor cu succes tocmai pentru că lingușia vanitatea acestei clase: el scrisese piesa „Cei patru ucenici din Londra“, din care unul, ucenic de băcănie cași Ralph, imortalizează prin vitejiile și aventurile lui numele de băcan din Londra, în țări îndepărtate. Fletcher și Beaumont introduc în piesa lor un personaj, care nu uită nici pe criticii teatrali prea indulgenți cu piese de rău gust ca a lui Heywood. Dar ce le păsa cetățenilor din Londra, de curînd închiaburiți, de gustul artistic și

de satira lui Beaumont și Fletcher! Ei se duceau la teatru să petreacă, să bea bere și să se vadă respectați, căci doar ei erau pînea și sarea țării, ei adunau banii din toată lumea. Numeroasele teatre care erau pe atunci în Londra se concureau între ele și exploatau îngîmfarea negustorilor: iată de ce această minunată piesă cade și trebuie să treacă mulți, foarte mulți ani, ca să i se recunoască valoarea. Beaumont și Fletcher nici nu mai încearcă o altă piesă în acest gen, căci o piesă nejucată nu aducea nici un folos pentru autori,—și ei erau autori dramatici de meserie.

*

Am spus că „regele Moldaviei“ apare și în piesa lui Ben Jonson, *The Silent Woman*. Aici i se spune mai modest—„Prince of Moldavia“:

Clerimont.—Cum, hărți de persoane!

La-Foole.—Da, domnule, a lui Nomentack, cînd el era aici, și a prințului Moldaviei și a soției lui, Epicoene. Act. V. sc. 1.

Istoricii literari au căutat să afle dacă aceste nume corespund unui adevăr istoric. În ce privește Nomentack, e lucru sigur știut că e numele unui șef din Virginia care fusese la Londra cîțiva ani înainte de a-și fi scris Ben Jonson piesa.

În privința „regelui Moldaviei“, ori „prințului Moldaviei“, după diferite presupuneri, istoricii li-

terari engleji admit și pentru el aceeași realitate istorică. Voiu da părerile tuturor care și-au pus această întrebare.

Henry Weber spune, vorbind de scena din piesa lui Beaumont și Fletcher : „Scena aceasta se găsește probabil în una din numeroasele romănțe din biblioteca lui Don Quixote, care erau foarte populare în Anglia pe acea vreme. În *The Silent Woman*, a lui Ben Jonson, se găsește aceeași aluzie, probabil referitoare la aceeași romănță“.*)

W. Gifford nu poate spune nimic sigur: „Despre prințul Moldaviei nu pot da nici o referință“.**)

John Nichols reproduce un document de pe acele vremuri : „În ziua de 7 Noembrie, anul 1607, Rowland White scrie următoarele, dela Curte contelui Shrewsbury : «Turcul și prințul Moldaviei pleacă acum»“.***) Turcul se știe pozitiv cine era. E vorba de Mustafa Pașa, ambasadorul Porții la Londra.

Henry Ellis, fost prim bibliotecar al Muzeului Britanic, a găsit o scrisoare către Sir Edward Hoby, în care se descrie pe larg sosirea lui Mus-

---

*) H. Weber, *The Works of Beaumont and Fletcher*, London, 1812, vol. I., p. 239.

**) W. Gifford, *The Works of Ben Jonson*, London, 1816, vol. III., p. 453.

***) John Nichols, *The Progresses... of King James the First*, London, 1828, vol. II., p. 157.

tafa la Londra, dar în acea scrisoare nu se pomeniște nimic de vre-un prinț al Moldaviei.*)"

Alexander Dyce își exprimă și el îndoiala: „Cu privire la Prințul Moldaviei—real ori pretins—socot că nimic nu se știe“.**)

Frederick Gard Fleay crede în realitatea istorică a acestui prinț al Moldovei; „Prințul Moldaviei din piesa lui Jonson, despre care Weber a scris absurdități, și despre care Dyce spune că «nimic nu se știe», era cu ambasadorul turcesc la Curtea engleză în Noembrie 1607.“ El, prin urmare, crede în documentul citat de Nichols.***)

Herbert S. Murch admite deasemenea realitatea istorică a acestui „pretins“ prinț al Moldovei, care era la Londra în 1607 împreună cu Mustafa Pașa.****)

Dupăcum se arată în altă parte a acestui volum (*Odiseia unui Prinț moldovan*), „pretinsul“ prinț moldovan e perfect autentic, putându-i-se stabili descendența din vița domnească a lui Ștefan cel Mare.

*) H. Ellis, *Original letters illustrative of English History*, London, 1824—1846, vol. III., pp. 83—88.

**) A. Dyce, *The Works of Beaumont and Fletcher*, London, 1843, vol. II., p. 201.

***) Fr. G. Fleay, *A Biographical Chronicle of the English Drama*, London, 1891, vol. I., pp. 184—185.

****) H. S. Murch, *The Knight of the Burning Pestle, by Beaumont and Fletcher*, New-York, 1908, pp. 255—6.

Odiseia unui Prinț moldovan

E acel „Prince of Moldavia“ ori „King of Moldavia“ care apare în două comedii engleze, reprezentate pe scenele teatrelor din Londra, în 1609 și 1610: — *The Silent Woman* a lui Ben Jonson, și *The Knight of the Burning Pestle* a lui Beaumont și Fletcher.

Acest *erou*, cu totul exotic în Anglia de pe acea vreme, a stîrnit curiozitatea istoricilor și criticilor literari engleji de mai tîrziu, care au studiat de aproape opera dramatică a lui Beaumont—Fletcher și Ben Jonson, marii contemporani ai lui Shakespeare. Din discuțiile urmate și din părerile emise de scriitorii engleji însă nu rezultă, cu certitudine, realitatea istorică a acestui „Prinț al Moldaviei“. Unii admit că într'adevăr a fost în Londra un prinț al Moldovei pe la începutul veacului al XVII-lea: un document contemporan,—o scrisoare, din 7 Noembrie 1607, a unui oarecare Rowland White, din serviciul Curții, către contele Shrewsbury *),—pomenește, în adevăr, de pleca-

---

*) Cf. John Nichols, *The Progresses.. of James the First*, London, vol. II., p 157.

rea lui Mustafa Pașa, dela castelul din Windsor împreună cu „Prințul Moldaviei“. Acea scrisoare e singura dovadă istorică, invocată de partizanii acestei păreri. Cei mai mulți însă își exprimă îndoiiala asupra prezenței la Londra a „Prințului Moldaviei“ — „real ori pretins“ — și, ori îi dau o explicație fantastică și absurdă, cum face Henry Weber ; ori declară că nu pot da nici o referință, cum e cazul lui W. Gifford. *)

Neputînd stabili realitatea istorică și identitatea acestui suspectat „Prinț al Moldaviei“, din teatrul Renașterii engleze, pe baza datelor găsite în scriitorii engleji ; și, neavînd atunci la îndămină alte izvoare de cercetare, am sfîrșit articolul din No. 6, 1913, al *Vieții Romînești*, exprimînd speranța că-mi voi putea lămuri nedumerirea prin mijlocirea datelor din istoricii noștri. Mai cu seamă faptul că acest „Prinț al Moldaviei“ se găsea la Curtea lui James I, în tovărășia lui Mustafa Pașa, Ministrul Turciei la Londra, mă făcea să cred în autenticitatea prințului moldovan. Un simplu cavaler de industrie nu s'ar fi putut expune să-și dea un titlu pe care nu avea dreptul să-l poarte, alături de un ministru turc care era în măsură de a avea cele mai exacte referinți asupra lui, din Constantinopol.

În adevăr, *Tezaurul de Monumente Istorice* al lui Papiu Ilarianu și bogata colecție a lui Hurmuzaki pun la dispoziția istoricului destule docu-

*) Cf. *Viața Romînească*, No 6, Iunie, 1913.

mente pentru a stabili neîndoelnic identitatea și peripețiile acestui „Prince of Moldavia“, care în ziua de 7 Noembrie 1607 se afla încă la Curtea lui James I, împreună cu Mustafa Pașa. Sînt de ajuns însă numai două scrisori, publicate în tomul III., pp. 49—51, din *Tezaurul de Monumente Istorice*, pentru a confirma și complecta scrisoarea lui Rowland White din 7 Noembrie 1607, publicată de John Nichols :

1) O scrisoare a regelui James I, datată din Hampton Court, 15 Octombrie 1607, către Ioachim Frederic, Marele Elector de Brandenburg, consîngean, cumnat și amic prea iubit, prin care îl recomandă, mișcat de „starea nenorocită în care se afla“ protejatul lui, și pentru că „a observat într'însul oarecare virtuți“, pe Ștefan Bogdan, nepotul lui Petru Rareș, care prin această înrudire ar avea dreptul, ca moștenitor legal, la suma de 200,000 galbeni ungurești pe care bunicul său, Petru Rareș, ar fi împrumutat-o bunicului lui Ioachim Frederic ;

2) O scrisoare a acestui Ștefan Bogdan, datată din Berlin, 12 Decembrie 1607, către Marele Elector de Brandenburg, prin care el se declară a fi singurul moștenitor legitim al lui Petru Rareș, pe cînd „Wolfgang și alții, se poate proba cu mărturiile patriarhilor și împăraților că nu sînt adevărații erezi“. În aceiași scrisoare Ștefan Bogdan imploră sprijinul electorului, făgăduind solemn credință lui și regelui Angliei.

E clar dar că eroul din piesa lui Beaumont și Fletcher (*The Knight of the Burning Pestle*) și din a lui Ben Jonson (*The Silent Woman*),—atît de suspectat de scriitorii engleji,—e un prinț moldovan autentic, un descendent, pe calea naturală, a lui Ștefan cel Mare:—fiu legitim al lui Iancu Sasul, Domnul Moldovei, care era un fiu natural al lui Petru Rareș, vrednicul fiu natural al celui mai mare Domn moldovan.

Cum și prin ce împrejurări a ajuns acest Prinț moldovan la Londra?

D. Iorga, într'un foarte documentat și lămuritor articol asupra unei serii întregi de pretendenți domnești din veacul al XVI-lea, consacră mai multe pagini acestui „Bogdan Sasul“ *) sau „Ștefan Bogdan“, fiul lui Iancu Sasul. D-sa insistă amănunțit asupra numeroaselor peregrinații, fără izbîndă, ale ahtiatului candidat la tronul țării romîne. Expunerea ferm documentată a d-lui Iorga, cu privire la viața zbuciumată și aventuroasă a acestei îndepărtate vlăstări a lui Ștefan cel Mare, lasă să se întrevadă caracterul ambițios, și nu tocmai încurcat în scrupule, al protejatului lui James I, precum și abilitatea, caracteristică fana-

---

*) Cf. N. Iorga, *Pretendenții domnești în secolul al XVI-lea*. (*Analele Academiei Romîne*, seria II., tom. XIX, 1897, p. 251 sqq.). Despre acest „(St-fan) Bogdan“ vorbește incidental și d. Sîrbu în *Istoria lui Mihai Viteazul*, nu destul de lămurit însă. Se sprijină mult pe *Cronica* lui Walther.

rioților de mai târziu, a mamei sale: Maria Paleologa din Rodos.

Iancu Sasul, după o domnie jacășă de trei ani în Moldova, fuge din țară, în 1582, cu întreaga sa familie și cu cincizeci de care de aur, prin Polonia. N'are parte însă de averea furată, căci Polonii îl prind și, după ce îl insultă, răzîndu-i barba, îl decapitează. Văduva lui însă știe să obțină grația și protecția regelui Poloniei, și deosemena și destule domenii pentru a trăi în Polonia, împreună cu fiii și fiicele ei, până în 1593. La această dată socotind ea, se vede, că unul din princi ajunsese vrîstnic pentru a conduce destinele unei țări romîne, pleacă spre Constantinopol, asigurîndu-se de o scrisoare de recomandare a Arhiducelui Maximilian către Dogele Veneției. Scrisoarea nu putea fi fără folos în mîini iscusite ca ale Mariei Paleologa: prințul Bogdan capătă dela Doge 25 de galbeni pentru „rinfrescamenti“, în vederea drumului spre Constantinopol; iar o soră a lui e luată în căsătorie de un nobil venețian. Desigur că bacșișul de 25 de galbeni nu prea se potrivea cu îngîmfarea prințului Bogdan care purta o sabie lungă de șapte palme, pe care o dădea drept sabia lui Atila, găsită în „țările sale“; dar Maria Paleologa, ca femeie practică, nu putea să aibă scrupule de o asemenea natură și, îndată după ce găsi un bărbat pentru fiica ei în Veneția, pleacă deadreptul la Constantinopol să capete un tron pentru fiul său lăsat deo

camdată în cetatea Dogilor. Turcii, care tocmai voiau să scape de Mihai, numesc pe prințul Bogdan Domn în Muntenia. Succesul diplomatic al Mariei Paleologa nu era însă deajuns ca să înlocuiască pe Mihai; iar după ce armatele turcești și tătare—însărcinate să introducă pe purtătorul săbiei lui Atila în Muntenia—fură zdrobite de Mihai, prințul Bogdan se reîntoarce la Constantinopol, mulțumindu-se să se îndeletnicească cu intrigi nesfârșite pentru a dobîndi tronul Moldovei. Viața lui caracterizează atât de bine ambiția deșartă a aventurierului oriental, pe cît de plin de apetiturile măririi, pe atît de lipsit de scrupulele conștiinții. Nu ezită a se scobori oricît de jos pentru a luneca tîrîș spre un tron pe care tatăl său îl prădase. Sînt interesante peripețiile acestui tip anticipat al societății fanariote, care nu era lipsit nici de lașitate, nici de aroganță, — fără demnitate față de cei mari, fără cuviință și generozitate față de cei mici. Cerșește, uneltește, asasinează și se umilește cît poate, pentru a dobîndi o mărire domnească.

În 1597 îl găsim tot la Constantinopol, uneltind moartea lui Irimia Movilă pentru a-și face loc la tronul Moldovei; complotul însă fiind descoperit, prințul Bogdan scapă numai prin intervenția ambasadorului francez care îl trimete pe o corabie în Tripoli. După plecarea corăbiei însă — descoperindu-se că complotul urzit avea în vedere și pierrea ambasadorului polon care era protectorul lui Irimia Movilă la Constantinopol—el e întors din

drum și cît pe ce să-și piardă capul, dacă atracțiile persoanei lui n'ar fi fermecat pe Marele Vizir Ibrahim care îl ia ca pagiu în palatul său. Astfel funia spînzurătorii e înlăturată de pretendentul domnesc care preferă, de data asta, un buduar turcesc în locul unui tron moldovenesc. Asupra acestei crize din viața fiului lui Iancu Sasu, cronicarul Walther spune : „Spiritul cel viu și alte daruri cu care natura înfrumusețase pe tînărul Bogdan, daruri ce cu deosebire desfătează pe Turci, din zi în zi tot mai plăcut îl făcură Pașii care-l și primește între intimii săi cubiculari“.*) Căzînd stăpînul său în disgrația Sultanului, agenții lui Movilă caută prin daruri să-i dobîndească capul dela noul Mare Vizir ; dar și Maria Paleologa știa să cîștige favoarea noului stăpîn. Ambele partizi fură satisfăcute prin asasinarea unui nevinovat : într'o zi, un falș Bogdan apăru în spînzurătoare în locul celui adevărat, satisfăcînd astfel prin fraudă aspirațiile Movileștilor ; iar cadavrul, aruncat în mare, fu scos și predat Mariei Paleologa spre a-l îngropa cu pietate, „cași cum această favoare o ar fi cîștigat mumă-sa prin la-crimile sale“.**)

Pe cînd Maria Paleologa plîngea cu lacrimi prefăcute pe falșul Bogdan, adevăratul Bogdan urzea o combinație matrimonială pentru a ajunge

*) A. Papiu Ilarianu, *Tezaur de Monumente Istorice*, Tom. I., p. 20.

***) *Idem, ibidem, Walther, Tom. I., p. 21.*

la tronul Moldovei. El obține făgăduința influenței politice și sprijinul bănesc al lui Omer-Aga, Șeful Seraiului, cu condiție să ia în căsătorie pe fiica cumnatului său—un venețian turcit—care se găsea în Veneția. Pleacă dar la Veneția cu banii lui Omer-Aga; însă căsătoria proiectată e interzisă de Senatul venețian care, considerînd pe Bogdan ca turcit, îl acuză de intenția de a converti pe Elena la islamism. Se întoarce iar la Constantinopol și trăește ascuns la ambasada engleză. Aici tratează cu soli de-ai boerimii antipolone din Moldova, dar nu izbutește decît să se tradeze. Primejduindu-și viața în Constantinopol, *fuge în 1601 în Anglia, de unde se întoarce în 1602 cu scrisori de recomandare dela Regina Elizabeta.* În timpul lipsei lui din Constantinopol, Turcii erau gata să-i dea tronul Moldovei; dar n'a fost găsit în oraș. Intors din Londra, prin Veneția, se adăpostește tot în casa ambasadorului englez din Constantinopol, intrigînd pentru același tron al Moldovei. De data asta însă, avînd între dușmani și pe Șeful Seraiului—fostul său protector, pe care îl înșelase cu bani—satură pe Vizir de uneltirile lui. E pus la închisoare împreună cu Radu Mihnea—un alt pretendent la domnie--în castelul asiatic al Dardanelelor, unde stă pînă la 1606, cînd scapă travestit în haine femeiești. Cum scapă, fuge iar în Anglia, unde documentele pomenite mai sus îl arată trăind în Londra sub protecția generoasă a Regelui James I.

*

Probabil că persoana, manierele, povestirile și tînguirile sale au produs o impresie deosebită în cercurile engleze din jurul lui. Vizita la Londra a acestui prinț oriental a trebuit să impresioneze publicul, ca un fapt rar, senzațional, și a făcut pe scriitorii de drame de pe vremuri să-l întrebuinteze ca erou dramatic, după plecarea lui. Era o procedare curentă a scriitorilor dramatici din acea vreme de a transforma „faptele diverse” senzaționale, în drame. Ei nu căutau să inventeze intrigi dramatice ori să desfășoare analize psihologice,—deși în nici o epocă literară a vre-unei alte țări nu s’au alcătuit piese de teatru atît de perfecte, ca acțiune dramatică, și cu atîta adîncime de pătrundere în sufletul omului. Shakespeare însuși nu face decît să îndrepte piese de ale altora, sau să dramatizeze istorii și legende care circulau în gura tuturor contemporanilor lui. Povestea dramatică nu interesa de obicei pe scriitorii pentru scenă; ea era luată deagata de oriunde, fie din rîndul faptelor diverse, fie din al legendelor bășinale: se căuta numai să fie cît mai cunoscută și cît mai senzațională. Numai meșteșugul artistic, puterea de simpatie și de intuiție a vieții erau darul scriitorilor: prin aceste însușiri piesele lor trăiau pe scenă și produceau iluzia realității.

Deosebirea dintre teatrul național englez din timpul evului mediu—așa numitele Miracole și Mistere

re — și teatrul național din timpul Renașterii stă mai cu seamă în caracterul legendei ori a istoriei dramatizate. În evul mediu, numai legenda biblică furniza scena, pe cînd în timpul Renașterii caracterul lulesc al legendelor și faptelor colorează cu desăvîrșire teatrul englez. Un prinț din Danemarca, un general maur, un șef din Virginia ori un prinț din Moldova — care fusese văzut de public pe străzile Londrei — iau locul personagiilor biblice și apar pe scena teatrului Renașterii engleze cu aceleași drepturi cași personagiile solemne din teatrul clasic francez, — în care intră numai cei cu genealogie ilustră din marea antichitate.

*

Lăsînd amintirea lui pentru a fi fixată pe scenele din Londra, prințul nostru părăsește capitala Angliei, în 1607 — cu scrisoarea de recomandare pe care am pomenit-o — pentru a pune mîna pe moștenirea lui Petru Rareș, și astfel să poată căpăta mult doritul tron al Moldovei. El își trimete înainte genealogia domnească Electorului de Brandenburg, iar în loc de a-i prezenta sînetul — pe care spunea că-l are, fără să-l poată arăta — combate concurența celorlalți pretendenți prin invocarea mărturiei patriarhilor și împăraților. Neputînd însă pune mîna pe cei 200,000 galbeni, cu care ar fi obținut poate tronul Moldovei, se mulțumește a pune la mîna pe

Marele Elector cu o sumă mai mică, în numele coreligionarității lor, și pleacă la Constantinopol, prin Viena și Veneția, spre a-și continua intrigile împotriva Movileștilor, — nedîndu-se înlături nici dela asasinare pentru a înlătura din cale pe agenții familiei Movilă. Mama sa, Maria Paleologa, murise însă, și lipsa abilității ei constituia o adevărată dezarmare a concurentului la tronul Moldovei, în lupta lui nepregetată de intrigi și de uneltiri, pe care o ducea din ascunzișurile ambasadei engleze din Constantinopol, dela 1608—1611. Pierzînd la urmă orice speranță, învins de fiul lui Ștefan Tomșa care îi ia doritul tron al Moldovei, lipsit de sprijinul moral al mamei sale care-l îmbărbăta în vremuri grele de ambiții nesatisfăcute și de crime neizbutite, Ștefan Bogdan se turcește, luînd numele de Ahmed, pentru a ajunge, în loc de Domn al Moldovei, măcar Sangiac de Prisren, în Albania. În 1612 e numit Sangiac la Brusa, și de acolo uneltește unirea și prefacerea ambelor țări romîne în pašalîcuri turcești, pentru a ajunge el Beglerbegul lor printr'o singură numire.

*

O viață de ambiții deșarte și de intrigi criminale : pentru un cîștig cît de mic, sacrificiul întregii demnități omenești, fără nici cea mai mică șovărire ori descurajare ; un simbol anticipat, desăvîrșit, al caracterului aristocrației noastre, de cînd va

începe să fie fanariotizată : — iată ce reprezintă, cu intensitate, ultimul vlăstar al Marelui nostru Voevod.

Dar viețile dispărute au ceva fascinant și melancolic ; și, oricît ar fi fost de impure, moartea le înobilează și le dă o semnificare grozavă, pentru noi. Cu pecetea sa de veșnicie, ea le preface în pulbere ; și zbugiumul lor ia înțelesul unei ironii cinice față de sforțările și de accesele noastre de entuziasm în fața misterului Marelui Necunoscut. În lupta de toate zilele, mînați de dorinți și de pațimi, uităm la fiecare pas zădărnicia eternă a existenței noastre, și privim spre pietrele de mormînt ca la niște simple trepte călăuzitoare către bieteile noastre idealuri, pururi neatînse.

Un accident sugestiv

Cel mai mare vapor care brăzdase vreodată fața oceanului s'a scufundat, în drumul său spre New-York, în noaptea de 14 April, 1912.

Ducea cu el peste 2300 călători, îmbarcați pe coastele Angliei. *Titanic* era o mândrie a celei mai mari companii engleze de navigație,—i se spunea „necufundabil“. Pentru a vizita acest colos plutitor, în toate părțile lui, trebuia să faci o cursă de șapte kilometri. Călătorii se puteau primbla prin grădini de palmieri și de trandafiri, pe jos, pe cai, ori pe cămile ; puteau aranja partide de foot-ball, criket ori golf ; puteau vîsli, din bărci, ori să se întrecă la înot, în basenuri mari, sub lumina razelor soarelui electric. Baluri, concerte, teatru... nimic din confortul rafinat al vieții moderne, nu lipsea *Titanicului*. Toți aveau la îndămînă satisfacerea tuturor capriciilor, și toți credeau în siguranța desăvîrșită a vieții lor.

Cînd creasta unui munte de gheață submarin

-a spintecat coasta și alarma de scăpare s'a dat, nimeni nu credea în primejdie și nu vroia să se arce în bărcile de salvare. Să lași un „necufundabil“ pentru o luntre, trebuie curaj: de aceia prima untre a primit în ea numai bărbați și nici n'a fost complet ocupată. Oceanul era liniștit ca un lac, cerul înstelat, zărilor păreau pătate de suluri fumurii schimbătoare:—erau munții de ghiață plecați de pe coastele Groenlandei să se topească, după o lungă călătorie, în Gulf-Stream. O prelungire submarină de cîteva zeci de kilometri a unui asemenea călător oceanic a întîlnit în cale jucăria impertinentă omenească, și a aruncat-o la trei mii de metri în fundul abisului atlantic.

Muntele a trecut înainte nepăsător, transformîndu-se neconținut în valuri; ziarele lumii întregi au înregistrat faptul ca un grozav accident în istoria mărilor; și cei peste 1600 dispăruți în acea noapte au sporit cu viețile și agoniile lor cadastrel funebru al oceanelor și suferința eternă a oamenilor.

Povestirile celor scăpați cu viață au stors lacrimi din ochii cetitorilor; tragedia accidentului însă trezește conștiința până în adîncurile ei, de unde eroismul omenesc se rîdică mai presus de puterile fatale ale naturii. În acele două oare, în mijlocul oceanului, s'a desfășurat drama omenerii întregi. În fața morții nemiloase, natura omenească a învins instinctele puternice ale vieții, și curajul bărbătesc a sfidat

spaima sfîrșitului veșnic. Încă un exemplu de istorie mare în fapte simple ; încă o dovadă că este ceva mai imperativ decît instinctul de conservare a vieții, în sufletele nobile :--e mila și iubirea e demnitatea și mîndria.

În fața infinitului cosmic, infinitul conștiinții o mînești se rîdică mai misterios și mai grandios.

Orice descriere romantică ori patetică e o vulgaritate, aproape insultătoare, înaintea faptelor mari : e cum ai pune o haină înzorzonată pe corpul Venerei din Milo.

Puterea sufletească a acelor care, fiind aproape forțați să „se salveze“, s'au simțit datori să cedeze locul copiilor și femeilor, e mai impunătoare decît măreața și impasibila boltă cerească ce se oglindea în acea noapte în apele reci ale oceanului.

Un scriitor american nu-și putea convinge soția să se despartă de el și să între în barca de salvare : „Gîndește-te la copilul nostru de acasă“ fu argumentul hotărîtor, și o îmbrățișare puse veșnicia între ei.

„Cît timp va mai fi o femeie pe bord, refuz orice ajutor“, răspunse milionarul Strauss, la insistențele soției sale de a se urca în luntre.

Bătrînul celebru ziarist, W. Stead, directorul revistei engleze *Review of Reviews*, s'a dus și el în fundul mării, după ce a refuzat locul în barca de salvare și-a ajutat multora să scape. Ultima faptă a tînărului colonel Astor a salvat viața unui copil și l-a redat în brațele mamei des-

perate. Apoi s'a dus pe punte și, brațe în brațe cu maiorul Archibald Butt, aghiotantul președintelui Taft, a trecut în lumea cealaltă.

Cît timp a durat operația de salvare, orchestra a cîntat pe bord muzică clasică ; după ce ultima barcă a pornit, a început să cînte, pentru cei definitiv condamnați, imnul „Doamne, ne apropiem de tine“. Căpitanul a rămas neclintit la postul lui ; ultima lui comandă, răsunată prin megafon, a fost : „Fiți, până la urmă, cetățeni britanici“. Apoi *Titanic* își cufundă prora, stîngîndu-și deodată luminile ; și, scoțînd un răcnet ce se auzi la cîteva mile împrejur, se aplecă brusc spre fundul oceanului.

După ce partea de dinapoi a colosului stătu perpendicular pe suprafața apei, profilîndu-se la orizont vre-o cîteva minute—ca un turn negru ce se rîdica aproape de o sută de metri spre cer—întreaga „carcasă“ fu înghițită de-odată de abisul oceanului, iar în locul ei valurile scoaseră îndată sute de cadavre omenești și sute de viteji care se luptau încă cu moartea.

Shylock

Se pare că cele peste patru mii de volume scrise asupra operei dramatice a lui Shakespeare n'au istovit subiectul. Dimpotrivă, interesul pentru marele scriitor e în continuă creștere în țările civilizate. Puterea lui de reînviare nu găsește paralelă în timpurile moderne. Acum cincizeci ani revistele engleze își arătau nemulțumirea față de „părăsirea“ cultului pentru Shakespeare în Anglia, pe cînd în Berlin nu exista seară în care o piesă din repertoriul Shakespearean să nu fie re prezentată la vre-un teatru.

Campania revistelor și ziarelor n'a rămas fără efect în publicul englez : o „expoziție Shakespeare“ a fost organizată în Londra, pe imensul platou dela Earl's Court, unde vizitatorii puteau să se primble printr'un oraș englez din veacul al XVI-lea, cu arhitectura clădirilor de pe acea vreme, cu costumele oamenilor de pe atunci, — pe care îi întâlneai, surprins, în hainele lor colorate, prin străzile strîmte și întortochiate ce abia

despărțiau rîndurile de case. În acest oraș evocator al epocii Elizabethane, cu îndemnul lui spre trecutul glorios al Angliei, Shakespeare era reprezentat, ca pe vremuri, în două teatre fără acoperemînt, construite întocmai ca acele în care el singur își *monta* piesele. Pe scena simplă și neschimbată, dela începutul până la sfîrșitul reprezentației, a defilat un an de zile întreaga galerie Shakespeareană. Fiecare personaj își anunța intrarea printr'un titlu scris pe o scîndură, pentru ca publicul să fie informat de mai înainte, și să știe ce primire să-i facă din „pit“ [*parter*], ce glume să-i adreseze ori ce sfaturi să-i dea... ca pe timpul acelei „merry old England“ de altă dată.

Acest mod concret și caracteristic englez de a reînvia pe Shakespeare a avut ecou în teatrele moderne din Londra: anul trecut, trei teatre de mîna întâi au avut „sezonul Shakespeare“, și altele au reprezentat unele piese de ale lui. Pe de altă parte, foarte adeseori găsești în reviste articole consacrate lui Shakespeare; și una din cele mai mari reviste, *The Contemporary Review*, a introdus un supliment literar pentru el.

La Paris—unde numele scriitorului englez a împărțit în trecut și insulta și apoteoza—e acum un entuziast interes pentru Shakespeare. *D. Jean Richépin, de l'Académie française, avec l'éminent concours de M-me Bartet, de la Comédie-Française*, a ținut o serie de conferinți asupra teatrului lui Shakespeare. Leoninul poet academi-

cian, susținut de farmecul artistei dramatice, a izbutit să dea un deosebit interes discuțiilor în jurul lui Shakespeare.

D. Henri Robert, la conferința d-lui Richepin asupra piesei *Macbeth*, răspunde printr'o altă conferință : *Comment j'aurais défendu Lady Macbeth*. Părerile se împart și Shakespeare adeseori e luminat de o „causerie“ atît de „brillantă“ în cît el rămîne cu totul întunecat. E atît de plăcut de a urmări—în *Journal de l'Université des Annales*—conferințele d-lui Richepin asupra lui Shakespeare. Ele se sfîrșesc în ovații entuziaste, înundații de buchete de flori, sub care aproape dispar „lui et la divine Bartet“,—și din nefericire și Shakespeare. Și cînd d. Richepin, caracterizînd pe Lady Macbeth, exclamă : „Et ce que je mettrai sur son front, avec toute la tendresse qui est dans le coeur d'un poète, c'est un baiser!“ rămîi cu totul nedumerit asupra înțelesului acestei tentative ipotetice a poetului academician

*

Shakespeare, deși produs și colorat de Anglia veacului al XVI-lea, a rămas modern și internațional,—aparține tuturor țărilor și va fi actual în toate timpurile. Universalitatea lui Shakespeare stă în universalitatea „caracterelor“ pe care le-a creat nu în înțelesul că el a construit tipuri ori a dramatizat abstracții psihologice, distilînd și selec-

izînd, după regulele artei, societatea în care a trăit
 singura pe care a putut s'o cunoască direct,
 — să-i pătrundă viața ; și nici în înțelesul că el a
 opiat exact și adevărat realitatea în cazurile ei
 individuale. Eroii lui ajung „caractere“ univ-
 ale pentru că se individualizează prin mijlocirea
 elementelor elementare nealterabile ale sufletului ome-
 nesc : acele ce trăesc veșnic în noi și care, în
 momente intense ale vieții, izbucnesc prin toate
 găzuirile rîdicate de civilizație și educație și stă-
 nesc singure pe om, cu toată tăria puterilor e-
 lementare, — desvăluind aceiași natură omenească
 și oriunde. Un Iago e același, în esența
 și, fie el din veacul al XVI-lea ori din al XX-lea, fie
 italian, englez, român ori de altă naționalitate ;
 Iago, poate să-și schimbe chiar rasa omenească,
 e același sub orice meridian și în orice veac ;
 Shylock nu e decît accidental evreu : totdeauna
 oriunde sufletul omenesc chinuit îndelung de
 nedreptate și dispreț se încarcă de ură și
 răzbunare.

*

Prin varietatea infinită a manifestărilor sufletu-
 lui nostru, Shakespeare a simțit eterna natură o-
 menească, după cum în schimbările fără sfârșit ale
 lucrurilor din natură, Newton a văzut legea uni-
 versală a gravitației, — căreia i se supune deopo-
 zitivă și căderea mărului din copac și existența

sistemelor planetare. Dacă cel din urmă a descoperit mecanica universului fizic, cel dintâiu a sîpînit, ca nimeni altul, misterele universului moral al conștiinții omenești. Sînt mulți scriitori care izbutit „să facă concurență registrului stării civile”. Shakespeare însă a făcut concurență însuși Marelui Creator ; și dacă oamenii creați de Dumnezeu vin pe lume cu imperfecția morții, ai lui Shakespeare sînt nemuritori. În fața lumii reale Shakespeare a creat o altă lume imaginară și cuprinzătoare : în ea *trăesc* și umbrele din imperiul morților și spiritele din tovărășia zeilor. Nu uităm nedumeriți la personagiile lui, de multe ori absurde și bizare, dar din faptele lor înțelegem că ele sînt mîinate în viață de aceleași legi care pot să vină din adînc ființa noastră.

Nimeni nu contrazice mai mult *regulele artistice*, și totuși nici-un scriitor nu e atît de artist ca el. Pentru Shakespeare nu sînt genuri literare, sînt unități dramatice : acțiunea se petrece în toate teatrele peste hotarele țărilor, peste barierele morții și țărmuririle timpului ; lirica, retorica, descrierea se amestecă cu acțiunea ; elementele comice și ale feeriei sînt amestecate în așa chip cu tragedia, încît unele piese nu pot fi clasificate în niciun tărît. Cine cere respectarea verosimilului în artă îl exclude pe Shakespeare : el crează după *legea naturii*, într'un cadru care sfidează toate limitele, — nu după regulile de mărginire ale artei.

Neverosimilul poate să nu fie permis în artă, dar el există în natură, și de aceia Shakespeare nu-l evită. El își ia toată libertatea în lumea faptelor materiale pe care uneori simte parcă plăcere să le amestece în combinațiile cele mai neadmisibile: să facă un Romeo adorat dintr'o brută cu cap de măgar, ori să transforme o superstiție și mai absurdă în dramă realistă. Cu toate aceste, sub toate travestirile, cu toate absurditățile, prin toate măștile găsim același etern suflet omenesc care pulsează în noi înșine. Shakespeare trece adeseori peste posibilitățile materiale, nu încalcă însă niciodată legile sufletesti; chiamă la viață creații bizare, dar le silește să trăească după normele care mișcă viața omenească în toate timpurile. Shakespeare ne face să simțim permanența imutabilă a naturii omenești și varietatea ei trecătoare, cu o putere de realitate care face din drama lui nu o operă artistică numai, ci o altă lume pe lângă cea creată de Dumnezeu, ocîrmuită de aceleași legi ale vieții. Și dacă Dumnezeu a făcut minuni în lumea reală, Shakespeare nu e mai prejos în lumea lui imaginară; nici prin nemurire—dacă lumea în care trăim o are—lumea creată de Shakespeare nu pare a fi întrecută.

*

Un exemplu izbitor de procedarea și puterea geniului artistic al lui Shakespeare e cunoscuta

piesă *Negustorul din Veneția* ori *Shylock*. Toată acțiunea se bazează pe două fapte *neverosimile*: o femeie reușește să se deghizeze în judecător, fără să fie cunoscută nici măcar de amantul ei, și un contract absurd a cărui execuție se garantează printr'un pfund de carne omenească.

Din aceste două fapte, anume parcă alese ca să sfideze bunul simț, Shakespeare a făcut o piesă, pe care nu știm dacă trebuie s'o clasificăm între comedii ori tragedii, și a creat un „caracter“ tragic de atîta realitate, individualitate și elasticitate în interpretare critică, încît a dat naștere unei întregi literaturi. Și cine se gîndește măcar să-i obiecteze lui Shakespeare absurditatea intrigei acestei piese, care pe oricare alt scriitor l-ar condamna deodată.

Sistemul și clasificarea sînt mijloace pentru a conduce disciplinat cugetarea: sînt o necesitate mintală pentru a înainta pe drumul înțelegerii ele ajung însă împiedecări în pătrunderea lucrurilor cînd le atribuim o realitate cu o rezistență de sine stătătoare și vroom să siluim cu orice preț infinita varietate a lucrurilor sub etichetelor lor convenționale. Unele din piesele lui Shakespeare nu se pot clasifica, fără restricții, la rubrică tragediilor ori comediilor, pentru că ele nu sînt exclusiv nici una nici alta, ori sînt și una și alta —sau, mai bine zis, încarnează un epizod de viață omenească cu tragedia și comedia ei într'un mestec, într'o aderență *nedefalcabilă*; sînt afiș

e anunță numai o platformă pe care vin să-și
 atărească comedia tragică a vieții diferite persona-
 le: ei ce nu țin seamă de convenienți, de orice na-
 tură, când sufletele lor sînt bîntuite de ciocnirea
 ei, patimilor omenești. În fața lor uităm totul : numai
 an- mul ne interesează.

Aici Hamlet își sfîșie singur sufletul în cinci
 acte *) , și moartea lui e ușurarea noastră, căci
 moartea, în Shakespeare, nu constituie elementul
 tragic : ea vine în mod necesar ca o mîntuire și
 ca singura scăpare a sufletelor chinuite din lumea
 aceasta. Tragedia e în suferință, nu în moarte.
 și dacă măcar după moarte n'ar mai fi suferință !
 Dar nu : umbra regelui Hamlet, sub razele sti-
 ploase ale lunii [„glimpses of the moon“], se tîn-
 due pe terasa castelului dela Elsinore de chinu-
 ile îndurate pe lumea cealaltă,—și umbrele sînt
 tragice în tragediile lui Shakespeare, vibrînd în
 cuvintele lor fiorul mormîntului și-al suferinții.

Aici Othello ucide pe Desdemona, făcînd din-
 r'un asasinat cea mai poetică și mai dureroasă
 scenă de iubire ; și moartea amîndurora n'are ni-
 mic de adăogat la tragedia iubirii lor, căci sufe-
 rința omenească ajunsese culmea.

Aici Shylock umilit, lovit, scuipat, gonit ca o
 țigărie sălbatecă de toată lumea, aleargă cu sufletul
 împietrit de pustiirea urii și-a răzbunării spre sin-

*) Hamlet nu e un „caracter“ lipsit de energie, ci e un
 suflet-anihilat : voința lui nu descarcă acțiunea în afară, ci
 obstruiază înăuntru.

gurul lui izvor de înduioșare și de iubire — „Jesica, copilul meu“. Dar și această singură ce-i încălzea sufletul i-a fost răpită; și moa n'a fost îndurătoare să se scoboare asupra sufletului lui; iar tumultul zgomotos al unui vesel naval îi batjocorește ultima lui desperare într-un contrast sfișietor.

Aceasta este „Comedia“ despre care Heine spune că atunci cînd a văzut-o în Londra „Drury-Lane“, „îndărătul lui într'o lojă stătea palidă blondă Bretonă, care la sfîrșitul actului IV-lea a început să plîngă cu pasiune exclamînd de mai multe ori: «Sărmanului om i se face dreptate!»“

O comedie la care se plînge!

Heine adaugă: „Cînd mă gîndesc la acele crimi trebuie să pun *Negustorul din Veneția* între tragedii, deși scheletul piesei e decorat cu mai vesele figuri de Măști, Satiri și Cupizi“.

Tocmai în decorarea veselă a piesei se vede puterea artistică a lui Shakespeare de a deștepta un „caracter“ tragic — chiar, sau anume, în locul unei mascarade a vieții.

Acțiunea se petrece în Veneția, și Heine spune că a căutat pe Shylock pe Rialto, dar nu l-a găsit; însă în Sinagoga de acolo, spre seară, ziua sfîntă, cînd credincioșii înalță rugile lor Dumnezeu, „a auzit o voce, cu un tremurat în lacrimi cum ochii omenești n'au plîns“. Era un suspin ce nu putea să iasă decît din

ce purta în el tot martirajul îndurat de un în-
reg popor nefericit timp de optsprezece veacuri.
"a agonia unui suflet doborât la porțile ceru-
i"... era glasul lui Shylock.

Cuvintele pline de emoție generoasă, ale celui
mai mare scriitor german după Goethe, au înțe-
s adânc și dau într'o formă de *grand style* o
arte de adevăr; dar, prin puterea lor chiar, ne
ot îndrepta într'o direcție de unde să nu pu-
m avea perspectiva cea mai bună pentru a în-
lege opera lui Shakespeare.

Heine a putut să găsească pe Shylock la Ve-
eția, în sinagogă,—deși Shakespeare l-a trimes
umai convențional pe Rialto din veacul al XVI-lea,
ăci el însuși n'a fost niciodată în orașul de mar-
noră. Shylock s'a născut la Londra în veacul al
VI-lea; și Shakespeare a trebuit să-i fixeze un loc
să-i dea o naționalitate: condiții materiale in-
ispensabile pentru a concretiza un personaj—
contura și a-l colora; dar i-a dat și un su-
et omenesc care trăește oriunde și pretutindeni,
ră să aibă nevoie de domiciliu ori de stare ci-
lă,—*realitatea de om* e deajuns. Contemporar
i lui au fost în măsură să-i găsească mult mai
ultă precizie de asemănare în obiceiuri și su-
rafață cu acei din „tribul“ lui. Au putut să gă-
ască chiar oarecare vigoare din sufletul englez
pe acea vreme în înverșunarea și cruzimea
zbunătoare a lui Shylock.

Multe note și culori din exteriorul lui Shylock

au fost distruse de vreme, dar Shylock a rămas și trăește și azi printre noi: nu-i nevoe să-l căutăm pe Rialto și cu atât mai puțin în sinagoga. Ce-a rămas azi din el? Ceia ce rezultă din ce spune singur în protestarea lui către Salariu cînd a apărut întăia dată pe scena lumii:

Shylock.—Oare Evreul n'are ochi? N'are nimeni organe, trup, simțuri, afecțiuni, pasiuni? Nu hrănește cu aceeași hrană, nu e rînit de aceleași arme, nu e expus la aceleași boli și tămăduit cu aceleași leacuri, nu e încălzit de aceeași vară și îngorât de aceeași iarnă, cași un creștin? Dacă îl răpungi, nu sîngerează? Dacă îl gîdili, nu rădește? Dacă îl otrăvești, nu moare? Și dacă îi faci rău, să nu se răzbune? *Dacă e una cu creștinii, toate, trebuie să fie și în răzbunare.* (Act I, Sc. 1.).

Am subliniat cuvintele din urmă pentru a vedea că—in înțelesul piesei—cruzimea răzbitoare a lui Shylock nu pare a fi dată ca o caracteristică exclusiv națională, ci ca o urmată omenească, universală, cînd viața e otrăvită, neconținut de umilință, dispreț și nedreptate, consecința unei otrăviri morale treptate, ca pe care Antonio și creștinii din Rialto o admira și au suferit din cauza trauc sistematiei lui Shylock:

Shylock.—Signior Antonio, de nenumărate ori în Rialto m'ai batjocorit ca pe un uzurar al tău. Am răbdat toate dînd din umere, căci știu că ferința este insemnul tribului nostru. Mă nu

păgîn și cîne spurcat, și scuipi pe haina mea de Evreu și pe tot ce-mi aparține mie. Acum, se pare că ai nevoie de mine: vii dar la mine și-mi poruncești: „Shylock, am nevoie de bani“. Da! signior Antonio spune aceste cuvinte. El care și-a scuipat flegma în obrazul meu, și m'a izbit cu piciorul cum rezezi pe-o jăvră peste pragul casei...

Antonio.— Sînt gata să-ți spun și acum cîne, să te scuip iarăși, să te lovesc de asemenea. Nu-ți cer să împrumuți bani ca la prietenii tăi... (Act. I. Sc. 3.).

E nevoie ca Shylock să fie numaidecît evreu? Istoria omenirii a produs totdeauna, în astfel de raporturi morale, nenumărați Shylock-i ne-Evrei, care nu s'au adresat justiției pentru pfundul de carne, ci și l-au luat deadreptul.

Iubire Tragică

— Romeo, Juliet, Othello —

Romeo și Juliet se văd pentru întâia dată la un bal, într'o Duminică seara. Adouazi, Părintele Laurence le dă benedictiunea nupțială ; Marți, când pe cer „candelilele nopții“ începeau să se stîngă, cunosc agonia primei și ultimei lor despărțiri ; iar în noaptea de Joi, Moartea îi unește pentru vecie în cavoul familiei Capulet din Verona. În intervalul dintre scena balconului și scena cavoului, tortura iubirii se desfășoară cu tot înțelesul veșniciei ei, dînd semnificări eterne chinurilor victimelor condamnate dela cea dintăi sărutare.

Un tempo de acțiune mai precipitat, o pasiune de iubire mai arzătoare, o atmosferă lirică mai tragică nu se găsește în întreaga operă a lui Shakespeare. Delinierea *caracterelor* nu atinge perfecția din marele lui tragedii,—în unele cazuri e oprită chiar la o necompletă schițare. Puterea însă de

fascinare a eroilor, frumuseța poetică a unor epizoade din scurta lor viață, tonul vibrant de emoțiune sinceră al tinereții inocente... toate, învăluite în atmosfera unei iubiri fără margini, în care plutește presimțirea unei catastrofe neînlatu-rabile, te prind în vârtejul acestei vieți, grăbite cu furie să se consume. *Trăești* în piesa lui Shakespeare, și înțelegi validitatea universală a acelui tumult de pasiuni violente, descărcat în torente impetuoase care tirăsc pe om și-l sfarmă ca pe o jucărie. Tragedia amantilor din Verona ajunge simbolică !

*

Juliet avea patrusprezece ani și Romeo încă nu împlinise nouăsprezece. Amîndoi—ca toți eroii tragici ai lui Shakespeare—se scoborau din familii ilustre : Juliet descindea din Capulet și Romeo era un Montague. Verona fusese de multe ori stropită de sângele acestor familii, care nu cunoșteau între ele alte legături decît acele hrănite de o ură seculară.

Pe fondul acestei tragedii grandioase, Shakespeare proiectează tragedia iubirii celor doi amanți, ca lumina scăpărătoare a unui *coup de foudre*. Cursul *acțiunii* e vertiginos : îți sugerează viteza unui „Express“ și primejdia unei deraieri. Dela prima vedere a lui Romeo—înainte de a ști cine e și cum îl chiamă—Juliet spune doi-

căi: „Dacă el e însurat, mormîntul va fi patul meu de cununie“.

Numai de trei ori amanții apar vii, împreună, înaintea noastră: la bal, cînd ei se văd pentru întâia oară, și pasiunea se naște deodată, vulcanică, în sufletele lor (Act I. Sc. 6.); apoi într'aceiași seară, Romeo escaladează zidul grădinii și asistăm la primul lor duo de iubire (Act. II. Sc. 2.); în sfîrșit scena balconului e ultima, și atinge culmea lirismului iubirii în desperarea amară a despărțirii (Act. III. Sc. 5.). În scena cavoului (Act. V. Sc. 3.) suflul morții domină întreaga acțiune: sărutările pe buze încremenite dau fiorul unui lirism macabru; iar sinuciderea eroilor între cadavrele celor două victime ale lui Romeo (Paris și Tybalt) încearcă simțirea până la durerea fizică. Nu rămîn dar decît trei momente trăite intens de tragicii eroi dela Verona, în fața noastră: din aceste îi *cunoaștem*, și *înțelegem* că incandescența pasiunii *trebuia* să topească tot sufletul lor în iubire,—o iubire care dela început apare întovărișită de umbra morții.

*

Romeo și Juliet erau oameni de sud—Shakespeare avea un just instinct dramatic—căci, sub cerul senin al Mediteranei, temperamentele sînt mai aprinse, pasiunile cotropesc sufletul mai pus-titor și maturitatea e mai precoce decît sub ce-

rolul de a simboliza acea iubire vagă din sufletul lui Romeo, care se clarifică și devine pasiune îndată ce vede pe Juliet. Când, privind pe Juliet, Romeo exclamă : „Niciodată până în astă seară n'am văzut adevărata frumuseță !“ (Act. I. Sc. 5.), Rosaline și-a îndeplinit rolul și dispare complect și pentru totdeauna din sufletul lui Romeo.

Răceala impasibilă a Rosalinei și afectarea *euphuistică* a galanților de pe acea vreme făcuseră din Romeo un falș blazat : „Iubirea nu-i decît aburul ce se ridică cu fumul suspinelor“. (Act. I. Sc. I.). După întâlnirea cu Juliet însă, prietenii se miră de prefacerea adîncă ce observă în el, și atribuesc această schimbare unei nouă atitudini a Rosalinei. Mercutio, cu o nuanță de persiflare satirică și prietenească, caracteristică spiritului lui, tradează subînțelesuri :

Mercutio.—Ce, nu-i mai bine așa, decît să gemi din pricina dragostei ? Acum ești sociabil, acum ai devenit Romeo ; acum ești ceia ce trebuie să fii.

Romeo and Juliet, Act. II. Sc. 4.

*

În adevăr iubirea schimbă adînc caracterele celor doi amanți sau, mai bine zis, le maturizează deodată ; dar ea înalță mai mult pe Juliet, care ajunge forța dominantă în piesă. Devotarea și suferința ei zgudue sufletul adînc. Nici o ezitare în

fața iubirii; nici un conflict de cugetare—atît de obișnuite eroilor tragici ai lui Shakespeare—nu vine să-i zdruncine, un moment, hotărîrile luate pentru a nu pierde pe Romeo. *)

Romeo se rîdică la înălțimea Julietei numai prin simțirea adîncă a nefericirii. În fața Julietei moarte—așa o credea el—desperarea lui găsește accente sublime:

Romeo.—O, aici vreau să-mi aștern patul odihnei veșnice, și să scutur jugul stelelor rău-făcătoare de pe această carne obosită de viață.

Romeo and Juliet, Act. V. Sc. 3.

Scena cavoului, cu toată grozăvia ei, e o scenă de iubire. Shakespeare amestecă intenționat și

*) Sînt numai două momente cînd Juliet pare că șovăește; că iubirea ei pentru Romeo e precumpănită de alte considerații ce-i stînjinesc hotărîrea: 1) Atunci cînd o neliniștește ideea că Romeo e un Montague („Romeo, Romeo! pentru ce ești Romeo?” Act. II. Sc. 2.); 2) Înainte de a bea poțiunea adormitoare ce i-o dăduse Părintele Laurence (Act. IV. Sc. 4.). Conflictul mintal e însă numai aparent în ambele scene. Ideea că Romeo e un Montague nu-i pune în cumpănă iubirea, ci îi provoacă numai teama că, din această cauză, ea nu va fi iubită de Romeo. Cînd află imediat că Romeo răspunde iubirii ei, orice ezitare dispare,—ura seculară între familiile lor nu-i provoacă nici cel mai ușor scrupul. În al doilea caz șovăirea Julietei nu e provocată de un moment de delibereare, ci de o criză de imaginație care-i aduce în față ororile unei bolți sepulcrale; ea tremură, dar hotărîrea nu i se clatină; și cînd în boltă apare viziunea lui Romeo amenințat de Tybalt, ea bea pe dată cupa, strigînd: „Oprește-te Tybalt, oprește-te! Romeo, vin!” (Act. IV. Sc. 4.).

cu înțeles senzația morții și a dragostei. Cu extraordinara lui putere de intuiție, el a simțit că, la extremitățile contrarii, apare confuzia ; că moartea și iubirea puternică stau pe aceleași resorturi. Scena cavoului amintește intens scena alcovului din *Othello*. Astfel din grozăvia crimei, în atmosfera unei mili sfășietoare, sufletele victimelor se înalță pe aripele *Amorului* într'un imn de victorie : iubirea e mai tare decît viața. Oroarea morții nu oprește buzele să se împreune ; sărutări de dragoste vestesc trecerea în veșnicie. Amanții simt în moarte voluptatea iubirii. Romeo ordonă buzelor sale să „pecetluască“ moartea Julietei cu o sărutare, și repetă parcă cu liniștea datoriei îndeplinite : „Astfel mor cu o sărutare“. (Act. V. Sc. 3.). Juliet, cînd se trezește în cavou și găsește pe Romeo omorît de băutura otrăvitoare, îi caută buzele cu voluptate ca să soarbă moartea de pe ele :

Juliet. — Am să-ți sărut buzele ;

Din fericire a rămas pe ele destulă otravă

Să mă facă să mor, deși iau un tonic.

Buzele tale sînt calde.

Romeo and Juliet, Act. V. Sc. 3.

E aproape sensualitatea Maurului în scena asasinării Desdemonei, cînd—rănit el singur de moarte—se apleacă asupra corpului neînsuflețit al iubitei :

Othello. — Te-am sărutat înainte de a te omorî,—

acum, ucizându-mă pe mine, vreau să mor cu un sărut.

Othello, Act. V. Sc. 3.

*

De altfel apropierea între eroii dintre aceste două piese ale lui Shakespeare e mult mai mare decît pare la prima vedere: toți fac parte din aceeași familie; toți trăesc sub tirania exclusivă a pasiunii iubirii.

Othello e considerat ca un simbol al geloziei; cu toate aceste gelozia nu pare să fi fost caracterul esențial al ființei lui. Vrîsta, nu temperamentul și pasiunea dragostei, îl deosebește de Romeo. Gelozia nu era în firea lui; veninul ei i-a fost strecurat în suflet de geniul diabolic al lui Iago, și a continuat să-și facă efectul sigur numai sub îngrijirea aceluiași „onest” Iago. Otrava îi pustiește sufletul tocmai pentru că Othello avea o idiosincrasie naturală pentru o astfel de toxină. Primele experiențe chiar nici nu reușesc, și geniul lui Iago n’ar fi izbutit fără grandioasa nobleță a caracterului Maurului care nu se gîndește, un moment, să pue la îndoială buna credință a „onestului” Iago.

Gelozia lui Othello apare nu ca o pasiune pozitivă, ci mai mult ca o sforțare supraomenească de a putea să *nu iubească* pe Desdemona care-i mînjise—așa era el convins—iubirea lui curată.

Gelozia lui Othello își are explicația în marea lui pasiune de dragoste,—e o formă a dragostei chiar (cazul nu e axiomatic în viață).

Asasinatul Desdemonei pierde oroarea crimei; și compătimirea adîncă ce se naște în sufletul nostru pentru ucigaș nu e decît un derivat al iubirii. Tăria acestei pasiuni—cu toată ferocitatea ei—absolvă pe asasin și-l transformă în victimă.

În această scenă se poate simți geniul titanic și extraordinara îndrăzneală dramatică a lui Shakespeare;—s'ar putea face, poate, și o afirmație asupra concepției lui filosofice despre viață. De obicei Shakespeare e un contravenient la morală strîmtă socială; minunea însă de a face din autorul unei crime odioase un inocent erou tragic întrece orice temeritate. Shakespeare a izbutit să-și salveze eroul numai trecîndu-l prin purgatorul iubirii. A putut să-l scuture de orice fel de responsabilitate în fața moralei lumii — ba chiar și de responsabilitatea artistică în fața exigențelor moderne ale criticii teatrale—numai închinîndu-se puterii iubirii. Acesta-i idolul căruia Shakespeare îi ridică atîtea imnuri; lui, pare el că ne spune, trebuie să ne închinăm cu toții.

Cînd Othello intră în odaia de culcare a Desdemonei, cu hotărîrea să o ucidă—înainte dar de a fi convins de inocența ei—el scapătă deodată din convulsiile geloziei și sufletul lui apare umbrizat de adîncă lui iubire pentru victimă. Sărutînd-o :

Othello.—O suflare îmbălsămată, care mai că îndupleci

Justiția să-și frîngă sabia! Încă una, încă una
(sărutări):

Fii așa cînd vei fi moartă, și eu te voi omorî,
Dar te voi iubi după aceia: încă una, și aceasta
fie cea din urmă:

O sărutare atît de dulce n'a fost niciodată atît
de fatală. Trebuie să plîng,

Dar aceste lacrimi sînt crude; această durere
e cerească;

Ea lovește unde iubește.

Othello, Act. V, Sc. 2.

*

Insultele, violențele și brutalitățile lui *Othello* arată același temperament aprins și impulsiv cași al amanților din Verona: pe toți îi găsim zvîrcolindu-se pe pămînt, în accese epileptice, cînd sînt cuprinși de nemulțumiri acute, sau se avîntă în transporturi de cea mai înaltă poezie cînd sînt mișcați de sentimente adînci de fericire. Din aceeași sevă sufletească zbucesc și elanurile lor patetice și furiile lor nebune. Și dacă puține versuri din literatura universală se pot compara cu frumuseța neîntrecută din acel mișcător duo liric, din scena balconului (*Romeo and Juliet*, Act. III. Sc. 5.),—simplele cuvinte ale lui *Othello*, înainte de a-și curma firul vieții, ne deliniază în lumini de fulger nobila grandoare tragică a caracterului lui:

Othello.— Vă rog, cînd în scrisorile voastre
 Veți povesti aceste nenorocite întîmplări,
 Să mă arătați așa cum sînt ; să nu micșorați
 nimic,
 Nici să povestiți cu răutate : așa dar să vorbiți
 De un om care n'a iubit înțelepțește, dar a iu-
 bit prea adînc ;
 De un om nu cu ușurință gelos, dar, odată
 pornit,
 Nestăpînit pînă la culme ; de un om a cărui mîină,
 Ca Indianul de rînd, a aruncat o perlă
 Mai bogată decît întreg tribul lui ; de un om ai
 cărui ochi înduioșați,
 Deși neobișnuiți cu slăbiciunea,
 Varsă lacrimi bogate cum copacii din Arabia
 Iși dăruie sucul lor binefăcător.

Othello, Act. V. Sc. 2.

Ferocitatea faptelor lui Othello, sub copleșirea geloziei, nu contrazic nobleța caracterului său și iubirea-i pasională pentru Desdemona ; dupăcum delicateța feminină a „dulcelui“ Romeo nu-l poate opri de a se transforma în fiară cînd se gîndește că cineva ar putea să-l împiedece de a vedea fața Julietei în cavou :

Romeo (căt-re *Balthazar*).— Pe cer, îți voi zdrobi
 încheetură cu încheetură
 Și voi acoperi acest cimitir flămînd cu mem-
 brele tale :
 Timpul și intențiunile mele sînt sălbatece,
 Mai sălbatece și cu mult mai neînfrîinate
 Decît tigrii înfomețați ori marea mugîndă.

Romeo and Juliet, Act. V. Sc. 3.

Și după câteva minute îl ucide pe Paris lângă mormîntul Julietei, fără să se simtă zguduit de crimă.

*

Iubirea ocupă un loc precumpănitor în teatrul lui Shakespeare, și nici un scriitor dramatic n'a creat o galerie atît de bogată de eroine. Acele nefericite sînt de mult celebre: Ophelia, Desdemona, Cordelia, Juliet storc lacrimi pe toate continentele. Altele nu sînt atît de cunoscute, dar nici nu sînt atît de nefericite. Toate însă se cunosc că fac parte din aceeași familie. Toate trăesc pentru a iubi. Iubirea lor e necondiționată de cum i se răspunde; e devotată până la anihilarea persoanei lor; e mai presus de viață; e mai presus de moarte. Ori sînt naive ca Miranda ¹⁾ și Perdita ²⁾; sau au un spirit *railleux* ca Beatrice ³⁾, Rosalind ⁴⁾ ori Portia ⁵⁾: ele iubesc profund serios, pasional. Altele iubesc cu o tenacitate pe care nici cele mai înjosoare umilinți și suferinți nu o pot slăbi: cum sînt Julia ⁶⁾ și Viola ⁷⁾, Helena ⁸⁾ și Imogen ⁹⁾.

1) *The Tempest.*

2) *The Winter's Tale.*

3) *Much Ado about Nothing.*

4) *As You like it.*

5) *The Merchant of Venice.*

6) *The Two Gentlemen of Verona.*

7) *Twelfth Night.*

8) *All's well that ends well.*

9) *Cymbeline.*

E caracteristic pentru Shakespeare că prima lui încercare dramatică*) conține tema că iubirea e irezistibilă; nu se poate lupta împotriva ei; ea e la urmă victorioasă. Piesa e o comedie, cu mult element nereal și romantic, în care eroii sînt Regele Navarei cu trei favoriți de Curte. Ei toți se hotărăsc să ducă o viață de studiu și să evite mai cu seamă orice întîlnire cu femeile. La cea dintăiu ocazie însă cei patru anachoreți ajung toți îndrăgostiți; iar Biron, cel mai cărturar dintre ei, ajunge să filosofeze la picioarele Rosalinei:

Biron.—Iubirea, învățată pentru întâia dată în ochii unei femei,

Nu trăește singură închisă în creier;
 Dar, cu mișcarea tuturor elementelor,
 Aleargă iute ca gîndul în fiecare organ,
 Și-i dă fiecărei facultăți o îndoită putere,
 Peste funcțiunile și slujbele ei.

Love's Labour's Lost, Act. IV. Sc. 3.

Nu e de asemenea întîmplător că pe eroina din piesa *The Two Gentlemen of Verona* o cheamă Julia și că e multă analogie între caracterul ei și al Julietei.

The Two Gentlemen of Verona a fost scrisă în 1561; iar *Romeo and Juliet* în 1593, și-a fost neconținut refăcută până în 1596, cînd a căpătat forma definitivă. Se vede dar că problema iubirii tragice îl frămînta pe Shakespeare. Încercarea

*) *Love's Labour's Lost*.

din 1591 a fost reluată în 1593 și perfecționată neconținut până în 1596.

Romeo and Juliet e întâia tragedie a lui Shakespeare: e scrisă în perioada vieții când sufletul lui începuse să se înoueze, dar încă era în stare să simtă transporturile tinereții. Iubirea, tinereța, poezia și tragedia sînt elementele de construcție ale piesei *Romeo and Juliet*, la care se pare că Shakespeare a lucrat cu un interes deosebit. Fabula e luată aproape exact din poema în versuri a lui Arthur Brooke, scrisă în 1562, după o versiune franceză a acestei istorii importate din Italia, și ajunsă foarte răspîndită pe timpul Elizabetei în Anglia. Shakespeare n'a făcut decît să dramatizeze caracterele: n'a întrebunțat decît o poveste banală pe care a făcut-o nemuritoare.

*

Cu toate că *Romeo și Juliet* n'au avut niciodată o existență istorică, numele lor au ajuns legendare și simbolice. Viața le-a dat-o Shakespeare, și Juliet a fost atît de vie încît a fost înscrisă în registrul stării civile - dacă nu în cel de nașteri, cel puțin în acel de înhumări—al Veronei. Cetățenii Veronei de astăzi îi îngrijesc cu pietate mormîntul în colonade de piatră, pe care îl arată cu mîndrie vizitatorilor. Astfel pe cînd alți dramaturgi își împrumută eroii din Istorie, Shakespeare reușește să-i facă pe ai lui să devină istorici; și,

nu-i destul că el a sporit numărul celor vii cu *personagiile* sale, dar a izbutit să *creeze* și morți pentru cimitirul Veronei.*)

La mormîntul Julietei din Verona vin în fiecare an mii de pelerini, cu „inima zdrobită” ori purtînd în sufletele lor cultul iubirii și-al tinereții, să verse o lacrimă sau să depue o floare pentru nefericita Juliet și... pentru ei înșiși. O morții ne pun întotdeauna întrebări dureroase! Puțini poate cred că sub piatra mormîntală se află într'adevăr osemintele iubitei lui Romeo, dar fără îndoială că picătura ce înrouează sub genele multora nu reflectează seninul unor vieți fericite.

---

*) Povestea din *Romeo și Juliet* e din acelea foarte vechi și totdeauna nouă. O asemenea poveste datează din veacul al cincilea și e scrisă în grecește. Origina ei nu se știe, dar conținutul ei a fost localizat în Italia, fixîndu-se chiar data tragediei în anul 1303. Dante o cunoștea. Numele de Romeo și Juliet însă nu apare în literatura italiană până în 1530. Una din versiunile mai răs-pîndite ale acestei istorii tragice e a lui Bandello (1554), care a fost tradusă în franțuzește de Boisteau în lucrarea sa *Histoires tragiques* (1559). După această traducere au apărut versiunile engleze: 1) a lui Arthur Brooke, în versuri (1562); 2) a lui William Paynter, în proză (1567).

Cetind pe Bergson

Filosofie ! Bergson ! Iată două cuvinte nu tocmai atrăgătoare pentru marea majoritate a publicului nostru cetitor. Cel dintăiu sugerează, la noi, mai mult o frazeologie goală și gravă ; cel de al doilea, aproape numai un snobism aristocratic al intelectualilor.

*

Numele lui Bergson e azi celebru în Apus. Niciodată, în timpurile moderne, filosofia n'a avut un reprezentant de care publicul cult să se intereseze atît de mult. Descartes, Kant, Hegel au fixat date epocale în istoria filosofiei ; cercul popularității lor a fost însă totdeauna restrîns. Spencer are încă popularitate mare, dar... nu între specialiști. Bergson interesează în primul rînd pe specialiști, între care i s'a recunoscut locul de frunte ; dar orice om de cultură, din orice țară,

nu poate să ignoreze puternicul curent bergsonian.

Bergson nu este numai creatorul unui nou sistem filosofic, și un om de știință care a contribuit cu date de întâia însemnătate la progresul psihologiei; el a adus puncte nouă de privire ce aruncă lumini necunoscute încă asupra biologiei, eticei și religiei. Teoria cunoștinții, teoria evoluției și a dezvoltării vieții și conștiinții, cași teoria cosmogonică, stau în perspectiva filosofiei acestui mare cugetător. Cărțile lui sînt traduse în toate limbile popoarelor civilizate; revistele mari îi consacră neconținut articole; expunerile critice, în volume groase, asupra filosofiei lui pot forma singure o bibliotecă respectabilă. În Anglia apar neconținut volume nouă asupra filosofiei lui Bergson, și articolele din reviste trebuiesc socotite cu sutele. Directorii revistelor mari, cu reputație în toate țările, ca *Hibbert Journal*, *Mind...*—reviste la care colaborează și Bergson—au căutat anume să aibă articole de oameni cu competență recunoscută asupra filosofiei lui Bergson. Intre aceștia, după cum vom vedea, e și Balfour. Universitățile engleze au invitat pe Bergson să-și desvolte teoriile în fața auditorului englez, și astfel marele învățat al Franței de azi a ținut o serie de conferinți la universitățile din Birmingham, Oxford, Edinburgh și Londra, vorbind despre *Viață și conștiință*, *Percepția schimbării*, *Natura sufletului....*

Lui Bergson i se recunoaște și o înaltă valoare literară: cărțile lui au farmecul adevăratei literaturi artistice. Cu toată valoarea lor pentru specialiști, pot fi cetite și gustate și de nespecialiști. E un dar foarte rar la oamenii de această specialitate. Dar ceia ce se degajează din întreg sistemul filosofic al lui Bergson, după cum vom vedea, e un nobil idealism,—e *apoteoza libertății*. În toată existența firii, conștiința luptă fără preget să învingă materia, să capete libertate. Libertatea e supremul bine, e supremul scop în toată materia vie din univers,—ea e legea evoluției și a progresului. Vom desvolta la locul ei această idee fundamentală din sistemul filosofiei lui Bergson. Nu oare această idee a libertății suverane explică faptul că Bergson nicăiri nu e azi atît de popular ca în Anglia,—nici chiar în propria lui țară? Și poate nu e o întîmplare, lipsită de înțelesul vremii, apropierea între filosofia lui Bergson și nobilul idealism democratic al lui Ruskin.

*

Domeniul filosofiei a fost în timpurile nouă micșorat ori mărit prin deosebite definițiuni: mărgind-o uneori numai la metafizica pură, alte ori acordîndu-i și coordonarea adevărurilor generale ale știinților. William James,*) găsind mai legi-

*) W. James, marele filosof american, se aseamănă în multe puncte cu Bergson, în sistemul lui. Teoriile asu-

timă concepția antichității, îi acordă întregul ei teren, confiscat de atâtea ori, și-o definește: „Omul gîndind mai mult asupra generalităților decît asupra particularităților“. Nu vom discuta definițiunile; dar, înainte de a desfășura sistemul filosofiei lui Bergson, vom aminti în treacăt peripecțiile lungii vieți a filosofiei și vom menționa drepturile ei permanente față de științele pozitive.

Filosofia a fost în mai multe rînduri discreditată și reabilitată, în cursul dezvoltării civilizației omenirii. Cînd a locuit în cer, cînd s'a scoborît pe pămînt; a fost sclava religiei, apoi tirana științei; uneori s'a îngîmfat prea mult, alteori a făcut concesii prea mari, — totdeauna a fost cam idealistă și sentimentală. Oscilațiile, aroganțele și umilințele ei desfășură o adevărată dramă în Istoria Filosofiei.

Increzută prea mult în sine, filosofia mai întotdeauna a disprețuit să observe lucrurile mici, și totdeauna și-a impus să rezolve problemele mari ale existenței. A dat răspunsuri atît de contradictorii, s'a dezis de atâtea ori, ne-a înșelat, — deși cu bună credință, — în atîtea rînduri, încît nu-și de mirat că a ajuns să nu inspire încredere. A stat atît de mult cu ochii în sus, căutînd *absoluturi*, formulînd rețete pretențioase, pentru a ne potoli setea de a înțelege complexitatea infinită

---

pra raporturilor dintre percepții și noțiuni sînt identice la amîndoi. Sistemul lui W. James — *pragmatismul* — are același caracter empiric cași sistemul filosofic al lui Bergson.

ce cade sub simțurile noastre:—materialism, spiritualism, dualism, panpsihism!

...Acum pare că a simțit ridiculul și-a plecat ochii spre pământ: vrea să lege prieteșug cu *bunul simț* și tovărășie cu *știința*. W. James și Bergson au contribuit mult și decisiv la această trezire din catalepsie a filosofiei. Ei au silit-o să admită și ea ceia ce toată lumea admite ca evident,—acele nenumărate „fapte“ sigure,—nu pentru a rămînea la aceste „fapte“, dar spre a pleca dela ele. I-au arătat un punct de razim, nu i-au mărginit însă aspirațiile; au făcut-o să se sprijine pe pământ, în loc să se atîrne de cer,—în termeni tehnici: i-au impus metoda inductiv în locul celui deductiv.

Apoi egoiști cum sîntem, crezîndu-ne centrul universului, am silit filosofia să-și schimbe „ordinea de zi“, să-și amîe problemele cosmogonice, și să caute mai întăiu să ne satisfacă curiozitatea noastră de a ști: Cine sîntem? Unde ne ducem? Ce căutăm aici? Ce-i viața? Ce-i conștiința?

Iată chestii atît de departe de interesele practice imediate ale vieții, dar care, cu toate acestea, se mențin neconținți în fața spiritului cercetător al omenirii, fără speranță de a fi rezolvite definitiv vreodată.

*

Cu toată suficiența ei, cu toate erorile ei, filo-

sofia propriu-zisă, ținându-se totdeauna în sferele ideale, n'a făcut rău omenirii, n'a ajuns instrument de apăsare și torturare a semenilor noștri. Religia a căutat să-i rîpească acest prestigiu de idealism, dar a amestecat mult rău, cruzime și nedreptate în binele ce l-a adus omenirii. E drept că și religia creștină a avut perioada ei de înaltă sinceritate și idealism: atunci cînd reprezenta aspirațiile multîmii suferinde, cînd a creat acele simboluri neîntrecute de iubire, bunătate și sacrificiu de sine ale Madonei și Martirului de pe Calvar și Gethsemane, — izvoare eterne de înălțare sufletească a omului, inspiratoare a atîtor capodopere artistice nepieritoare, și unui atît de auster eroism în viața celor mici, cu care religia creștină a întărit apoi puterea celor mari care au compromis-o.

Ca întotdeauna excesul de putere și avere ucide partea nobilă a sufletului omenesc, îl usucă și-l degenerează, mai mult chiar decît mizeria. El pune în loc lipsa de umanitate, cruzimea, lăcomia și îngîmfarea, după cum mizeria aduce suferința, umilința și pierderea demnității omenești. Numai *între* extremele puterii și averii pe de o parte și ale mizeriei și apăsării pe de alta, sufletul omenesc își poate găsi echilibrul pentru o nobilă dezvoltare. În ambele extreme nu înflorește decît viciile și începe degenerarea și descompunerea: istoria întregă a omenirii dovedește acest

lucru; de aceea s'a prăbușit marele imperiu roman.

Nici binele adus omenirii de știință nu-i lipsit de mult amar. Spiritul omenesc a rîsipit atîta geniu și a cerut atîta abnegație multora pentru a supune natura. Confortul vieții a sporit; globul pămîntesc a ajuns ferecat de șine de drum de fer și sîrme de telegraf; astronomia calculează precis datele eclipselor; chimia a înmulțit atît de mult culorile încît curcubeul a rămas ridicul; estetica a găsit legile frumosului; etica și sociologia,—acestea sînt cam prea schimbătoare, și deci, pe drept, suspecte,—au proclamat eterne, principii... care de multe ori se contrazic. Dar strigătele de suferință ale milioanele de asupriți se aud din toate părțile: din minele subpămîntene cași de pe ogoarele verzi din bătaia soarelui,—singura notă deosebită e doar țipetul copiilor pentru copilăria cărora „munca națională“ n'are milă. Sînt oameni,—puțini,—care au de mulțumit progresului științii, dar sînt atît de mulți care îl blastămă. Știința le poate răspunde cu „darwinismul social“, cu teoria economică „laissez-faire“, cu „fatalitatea progresului“... la urmă cu „rațiuni de stat“.

Adevărul unei teorii științifice poate fi pus la îndoială, suferința omenească e însă sigur reală.

Nu odată, în trecut cași azi, sub scutul principiilor sfinte, confecționate de religie sau de științele sociale, pot sta interese restrînse omenești.

Libertatea, autonomia de multe ori pot fi deghizări pentru tiranie și privilegii.

În dosul științii să cauți totdeauna *omul* cu interesele vieții.

*

Filosofia, ținându-se departe de interesele vieții practice, poate interesa pe puțini, poate face greșeli, dar e ferită de a contribui la sporirea suferinții omenești; poate plictisi pe unii, dar poate deschide orizonturi infinite minții altora. Ea evită laboratoriile, statisticile și se dedă mai cu plăcere *speculației*. Nu ne prea dă lucruri *pozitive*, fapte *concrete*, credinți *dogmatice*, dar întreține neconținut vie cugetarea omenească. Și, nu-i oare acesta instrumentul de investigație al tuturor științelor? Neoprindu-se nicăiri, nemulțumindu-se cu *un* răspuns pozitiv, ea sugerează nenumărate altele. Nedescurajată de zidurile Necunoscutului, ea le atacă neconținut din toate părțile, pe când știința pozitivă campează într'un loc fix și-și închipue că i s'au deschis porțile. Știința pozitivă dă hrană solidă, confortul fiziologic al stomahului sătul, și somnolența gravă a digestiei. Filosofia nu potolește foamea niciodată, ci o ațîță și ferește spiritul de închistare: ea ne arată neconținut nu ceia ce știm, ci *ceia ce nu știm*. *Cristalizarea* nu-i un semn de superioritate nici în lumea ideilor, după cum nu-i nici în lumea mate-

riei:—diamantul, fixat pentru vecie în forma lui de cristal sclipitor, e mai atrăgător pentru ochi decît celula mobilă de protoplasmă, și cu cît aceasta stă mai sus în scara evoluției!

Dar știința pozitivă nu-și poate legitima *datele ei elementare*, în fața filosofiei. Poate să spue Chimia ce-i atomul? Și poate să facă un pas fără să creadă în existența lui? Poate Fizica da vre-o lămurire asupra materiei, Astronomia asupra gravitației?

Pot admite eterul și calcula eclipsele, dar nici acum, cu toată teoria lui Newton, toate științele la un loc nu ne pot spune pentru ce mărul cade din copac spre pămînt. Dar adevărurile Matematicilor chiar, — ale celor mai exacte științi, — sînt ele precise în cazurile concrete? Matematicianii contestă exactitatea riguroasă a acestor științi în cazurile cele mai simple... suma unghiurilor dintr'un triunghi nu-i egală cu două unghiuri drepte pentru un triunghi pe suprafața apei, căci el face parte dintr'o sferă; $2+2$ în nenumărate cazuri concrete nu fac 4.

Toate axiomele și postulatele științelor de fapt nici nu sînt evidente, nici nu pot fi dovedite, dar ne sînt *folositoare*: aici stă *valoarea* lor, și de aceea nici nu le putem arunca, — credem în ele. Știința, cași religia, pleacă dela: «crede și nu cerceta». Adevărurile abstracte nu pot fi *riguros* exacte pentru cazurile concrete, prin însăși definițiunea lor: căci un caz concret totdeauna

se află angrenat în infinita complexitate a universului întreg pe care nici o știință, nici mintea noastră nu o poate cuprinde. Ar trebui ca mintea noastră să fie astfel făcută încît într'o clipeală să poată prinde în ea eternitatea timpului și infinitatea spațiului în actul observării unui simplu fapt concret. Și după ce ar prinde astfel complect această lume a simțurilor, Filosofia poate pune întrebarea legitimă a realității acestei lumi.

Nu există *dată sigură științifică* care să nu fie redusă la un tragic semn de întrebare, cînd cerăm să o înțelegem. Trăim într'o închisoare și oriunde ne aruncăm ochii spre scăpare ni se arată o enigmă insolubilă, un semn de întrebare. Filosofiei îi place să alunece din întrebare în întrebare, cît mai departe de faptele și principiile pozitive ale științei, pe care calcă doar ca pe trampoline ca să se poată înălța cît mai sus. Din această călătorie ideală, în care hotare nu se interpun, mintea noastră se întoarce cu acea umilință intelectuală care ne mărește *înțelegerea* și bună-tatea în viață; și pe lîngă acest folos practic, călătoria însăși nu e îmbătătoare? E puțin lucru să nu mai auzi zgomotul luptelor, să nu vezi ipocrizia apetiturilor, și să nu privești la degradarea naturii omenești prin slăbiciunile ei josnice. Te simți parcă deslegat de toate micimile vieții, te crezi cetățeanul universului întreg — atît de mult îți lărgești lumea cu un singur volum de filosofie. Dar pentru că viața concretă impune îndatoririle ei ne-

miloase, pentrucă strategia luptei cere lovituri pentru victorie, pentrucă toată această învălmășală de pe pământ distruge neconținut ce avem bun și înalt în noi, oricărui om i se impun *escapade* cît mai dese în lumea aceasta suprapămînteană.

*

Intreg sistemul filosofic al lui Bergson e cuprins în celebrul volum *Evoluția Creatoare**) care se razimă pe volumele *Materie și Memorie* și *Timpul și Voința Liberă*,—dintre cele mai însemnate contribuții la dezvoltarea științii psihologiei.

Bergson pleacă dela faptul atît de banal pentru toți al existenței conștiinței și materiei. Care dintre noi nu are experiența directă, în propriul lui corp, a prezenței acestor două „fapte“ pozitive care, cînd vrei să le pricepi, se transformă în două semne de întrebare? Care dintre noi nu simte trecerea firească dela o senzație, o gîndire, o hotărîre--dela o stare de conștiință—la un act,

*) De oarece mi-am putut procura mai curînd traducerea engleză a acestui volum, mă voiu raporta la traducerea autorizată de autor a d-lui Arthur Mitchell; iar pentru expunerea acelor idei din volum, care au fost popularizate de Bergson însuși, prin conferințele ținute în Anglia, mă voiu folosi, găsind forma mai potrivită pentru un asemenea articol, de conferința ținută la Birmingham și publicată cu adaosuri în limba engleză de Bergson: *Life and Consciousness*.

la o mișcare a corpului nostru, și invers? Cu toate acestea, când căutăm să *pricepem* această ușoară trecere pe care noi o *facem* atît de lesne în fiecare minută, în fața noastră se deschide o prăpastie atît de mare între cele două terenuri, încît nu putem *întrevedea* măcar cum s'ar putea stabili o punte de trecere între ele: căci dacă un picior al punții l-am putea sprijini pe *materia* care *ocupă un loc în spațiu*, al doilea picior al punții va rămînea veșnic suspendat, căutînd *țer- mul opus*, deoarece *conștiința nu ocupă loc în spațiu*. Dar Bergson nu voește să se certe dela început *cu bunul simț* și *cu consensul general*. El vrea să meargă sistematic pe drumul comun tuturor științelor — drumul „faptelor“ ce se pot observa și controla. Bergson nu admite procedeele vechilor filosofi care căutau deadreptul absolutul Existenței, Ființei, Substanței... din care apoi deduceau toate cazurile particulare printr'un simplu *si- logism*.

Pe Bergson nu-l interesează absoluturile, ci ar- cele probleme care ne interesează pe noi tot ca *ființi*, și pe care metafizica veche le-a subor- donat totdeauna altor probleme. Vrea să găs- sească cîteva adevăruri probabile — ca toate ade- vărurile științelor — care să ne dea oarecare lă- muriri asupra originii materiei, conștiinței, vieții.

El pleacă dela constatarea că în diferite dome- nii ale cunoștinții omenești se găsesc grupuri de- osebite de „fapte“, care pot forma niște linii de

direcții, ce pot arăta în prelungirea lor ideală un punct de intersecție, unde aceste probleme ar găsi o soluție sigură. Până la găsirea soluției definitive însă, e mult că știm direcția acestor linii. Cu timpul, cu adunarea „faptelor“, prelungirea lor tot va crește până ce întretăierea lor se va face în realitate. Până atunci nu putem dobîndi decît adevăruri probabile, cu tendinți tot mai accentuate de a se transforma în adevăruri sigure. Să ne mulțumim că sîntem pe drumul cel drept, și că munca noastră va putea fi sporită de alții, nu spulberată de furtună.

Sistemul inductiv al lui Bergson îi impune dar o vastă erudiție, pe care să o mînuiască cu ușurință. Și aceasta e cea dintâi impresie ce o ai cînd cetești opera lui. Toate datele biologiei, ale științelor naturale, psihologiei... teoriile asupra evoluției, teoria cunoștinții, sistemele filosofice sînt mînuite cu atîta ușurință, cu atîta claritate, încît uiți că toate aceste adevăruri sînt contribuția a sute de ani de muncă și cugetare a nenumăraților muncitori. Modul cum acest imens de bogat material e întrebuințat de Bergson pentru a-și dovedi teoriile lui—căci, măcar că el declară că merge după indicația „faptelor“, e evidentă dominarea ideii generale filosofice—produce o puternică impresie și impune repede convingerea.

*

Ce-i mintea, conștiința, sufletul? Bergson re-

fuză să dea orice definiție, pentru motivul că orice definiție a *conștiinții* e mai puțin clară decît cea ce simțim direct prin observarea asupra noastră înșine. În loc de definițiune, Bergson dă o caracterizare a conștiinții. Mai presus de orice, *conștiința înșamnă memorie*. Orice formă de conștiință este „o păstrare și o acumulare a trecutului în prezent“. Memoria, după Bergson, nu-i însă o facultate :

„Memoria nu-i facultatea de a strînge amintirile într'un sertar ori de a le înscris într'un registru. Nu există nici-un registru, nici un sertar ; propriu vorbind nu există o facultate deosebită, căci o facultate lucrează intermitent, cînd vrea și cînd poate, în timp ce suprapunerea trecutului peste trecut se continuă fără întrerupere. În realitate trecutul se păstrează prin sine însuși în mod automatic. În activitatea lui, probabil el ne urmărește în fiecare moment ; tot ce am simțit, gîndit ori voit, din frageda copilărie, e de față, aplecîndu-se spre prezent, — care îi iese întru întrîmpinare, îndesîndu-se la portalele conștiinții ce bucuros ar deschide largi intrările... acestor mesageri ai inconștientului*.*)

O altă caracteristică a conștiinții e prevederea :
 „Orice formă de conștiință e o anticipare a trecutului... sîntem în mod irezistibil atrași, înclinați oarecum spre viitor, pentrucă sîntem crea-

*) H. Bergson, *Creative Evolution*, p. 5.

»turi active, și orice acțiune e ca o săritură în
»viitor — în momentul următor“.

Astfel conștiința nu-i decît o clipă de suspen-
sie între infinitul trecutului și viitorului. Căci tre-
bue să știm că Bergson admite *realitatea* dura-
tei timpului, în afară de simțurile noastre :

»A aminti trecutul imediat și a anticipa viitorul
»imediat e cea mai izbitoare funcțiune a conști-
»inții. În adevăr, ceia ce noi numim momentul
»prezent e ceva ce aproape nu există decît doar
»în teorie, căci el a încetat deja să existe cînd
»ne-a atras atenția. Încearcă să prinzi momentul
»prezent, el nu mai e, e deja dus departe. De
»fapt, ceia ce numim prezent e ceva ce are oa-
»recare lungime ori lățime de durată, și e com-
»pus din două jumătăți : una fiind trecutul ime-
»diat, alta viitorul imediat. Ceia ce simțim în noi
»înșine la un moment dat e ceia ce tocmai eram
»înainte și ceia ce tocmai devenim : ne lăsăm spre
»trecut și ne aplecăm spre viitor, și această ba-
»lansare pare a fi însăși esența conștiinții. Ast-
»fel conștiința e, mai presus de toate, o trăsătură
»de unire, o legătură între trecut și viitor“.

La întrebarea în ce raport stă conștiința noas-
tră cu corpul nostru, Bergson răspunde :

»Conștiința e deosebită de organismul pe care
»il însuflețește, deși ea trebuie să urmeze vicisi-
»tudinile lui. Cum acțiunile posibile pe care o
»stare de conștiință le indică sînt în fiecare mo-
»ment pe punctul de îndeplinire în centrul ner-

„voși, creerul dublează în fiecare moment indicațiile motrice ale stării de conștiință ; dar atîrnarea reciprocă între conștiință și creer se mărginește aici ; destinul conștiinții nu e legat din această cauză de soarta materiei cerebrale. În definitiv, conștiința e esențial liberă ; e libertatea însăși ; dar nu poate trece prin materie fără să se adapteze la ea : această adaptare e cea ce noi numim intelectualitate“.*)

Așa dar între ceia ce simțim, gîndim și voim pe de-o parte, și cele ce se întîmplă în corpul nostru, fără să știm, precum și ce *facem* cu știință prin mișcările corpului nostru, pe de alta, nu e decît un paralelism de adaptare a două specii de existenți absolut independente, din punct de vedere al cauzalității.

*

În privința extensiunii conștiinții în univers, Bergson nu găsește motive să o mărginească numai la actele conștiente ; căci, dacă am lua acest criteriu, ar trebui ca fiecare să o mărginească strict numai la conștiința lui proprie, de oarece numai de ea avem cunoștință directă : orice stare de conștiință în afară de *eul* nostru o admitem prin analogie numai. Analogia însă nu poate fi un criteriu sigur pentru a fixa limite, căci a-

---

*) H. Bergson, *Creative Evolution*, p. 285.

tunci, prin analogie cu digestia stomahului, am putea admite că această operație fiziologică nu are loc la animalele fără stomah.

„E probabil, și aceasta e ultimul meu cuvînt a-
„supra acestei chestii, că conștiința e în princi-
„piu prezentă în orice materie vie, dar că ea este
„adormită ori atrofiată ori-unde această materie
„renunță la activitatea spontană ; și, dimpotrivă,
„ea devine mai intensă, mai complexă, mai com-
„plectă, tocmai unde materia se îndreaptă în di-
„recția activității și mișcării. Aceasta o putem ex-
„perimenta în noi înșine. Indată ce acțiunile
„noastre încetează de a fi spontane și ajung au-
„tomatice, conștiința se retrage din ele ; cînd în-
„vățăm un sport nou, de exemplu, și trebuie să
„hotărîm fiecare mișcare și să alegem pe cea
„mai potrivită, avem conștiința de fiecare. Cînd
„ne-am obișnuit cu noul exercițiu, și el a ajuns
„astfel automatic, conștiința dispăre. Cînd con-
„știința noastră e mai acută, mai intens vie ? Nu
„e în acele momente de criză internă, cînd stăm
„la îndoială între mai multe acțiuni posibile din
„partea noastră, care sînt deopotrivă posibile ?
„Conștiința, în fiecare din noi, deci, pare a exprima
„puterea de a alege sau, dacă voîți, de a crea,
„după voia noastră, mișcări și acțiuni. Analo-
„gia ne îndreptățește să conchidem că ea e a-
„ceiași în întreaga lume organizată“.

Dela apariția ei în univers dar, conștiința se caracterizează prin *libertate* : o *libertate care nu-i*

stăpînită nici de determinismul cauzal, nici de finalitatea teleologică. Bergson respinge concepția mecanistă a naturalismului, care crede că acțiunile omenești s'ar putea calcula cași eclipsele solare ori orbitele planetare, dacă am cunoaște toate datele : de oarece ele sînt hotărîte încă de cînd sistemul solar era în nebuloasa primitivă. Respinge de asemenea și concepția teleologică : că toate se întîmplă în lume conform unui plan prestabilit.

De fapt ambele aceste concepții susțin același lucru : *înlănțuirea conștiinței*. Cea dintîi o pune la ordinele determinismului mecanic, cea de-a doua la dispoziția capriciilor teleologice ale unui creator. Bergson o eliberează și o face creatoare prin ea însăși.

*

Care sînt, în general, raporturile dintre conștiință și materie ?

Nimeni nu le va spune mai bine decît însuși Bergson :

„Conștiința și materia apar ca două forțe antagonice, care, cu toate acestea, ajung la o mîntuire înțelegere și convin oarecum să meargă înainte împreună. Ele sînt antagonice în înțelesul, că materia este teoreticește imperiul fatalității, în timp ce conștiința este, în mod esențial, al libertății ;—și totuși viața, care nu-i de-

„cît conștiința întrebuițind materia pentru scopu-
 „rile ei, izbuteste să le împace pe amîndouă. Via-
 „ța, dar, trebuie să fie ceva ce se folosește de o
 „oarecare elasticitate a materiei—oricît de mică
 „este ea, probabil—pentru a o pune în serviciul
 „libertății, furișîndu-se în acea fracție infinitesi-
 „mală de indeterminism pe care materia o poate
 „prezenta“.

Viața dar nu-i decît lupta conștiinții cu materia pentru libertate. E subjugarea materiei și punerea ei în serviciul progresului, căci :

„*Viața e ca un curent ce trece din germine*
 „*în germine prin mijlocirea unui organism ma-*
 „*tur.* E cași cum organismul însuși ar fi numai
 „o escrescență, un mugur silit să se deschidă de
 „alt germene de mai înainte ce se sforțează să
 „se continue pe el însuși în alt germene : Esen-
 „țialul e *progresul continuu* urmărit fără preget,
 „un progres invizibil pe care fiecare organism îl
 „săvîrșește în scurtul timp care i-i dat să-l tră-
 „ească“.*)

Mecanismul vieții, colaborarea conștiinții și materiei, Bergson o explică astfel :

„Dacă ne întrebăm *cum* un animal poate să
 „obție dela materie—adică dela propriul lui corp
 „—execuția mișcărilor pe care el le-a hotărît, a-
 „flăm că metoda lui constă în a se folosi de
 „niște substanțe speciale ce pot fi numite «explo-

*) H. Bergson, *Creative Evolution*, p. 29.

„zibile”. Aceste substanțe sînt materiile alimen-
„tare, în special cele numite ternare, ale căror
„elemente esențiale sînt cărbunele, oxigenul și
„hidrogenul. În aceste alimente se află acumu-
„lată o mare cantitate de energie potențială, gata
„de a exploda îndată, cași energia cuprinsă în
„praful de pușcă. Această energie a fost încet
„și treptat extrasă de plante din soare; și ani-
„malul care s’a hrănit numai cu plante sau cu
„carnea altor animale erbivore, etc., înmagazi-
„nează astfel în corpul lui un exploziv fabricat de
„viață prin acumularea energiei solare: cînd a-
„cest animal face mișcări voluntare, el le săvîr-
„șește producînd numai infinitesimala scîntee care
„aprinde explozibilul. E cașicum ar atinge pie-
„deca cucoșului unui pistol încărcat, și ar pune
„astfel de odată în libertate o forță considerabi-
„lă, în direcția aleasă după voe“.

*

Cu această „*piedecă a cucoșului*“, pe care Berg-
son vrea să o facă atît de mică, nu se poate
trece însă marea prăpastie între lumea materiei
și conștiinții, și vechea întrebare de mii de ani
rămîne fără răspuns. Aici e nodul gordian al
tuturor sistemelor filosofice, pe care Bergson pare
că vrea să-l rezolve cu o armă mai modernă de-
cît sabia lui Alexandru cel Mare.

Următoarea obiecție, ridicată de Balfour, pare cu totul întemeiată :

„Adevăratul punct important în teoria lui Bergson, punctul unde filosofia lui rupe definitiv legăturile cu mecanismul, punctul unde libertatea și nedeterminismul sînt în adevăr introduse în lumea spațiului și a materiei, e în mod indirect numai în legătură cu simplul fapt că în viața organică energia acumulată se descarcă. Cea ce în adevăr e esențial, e *modul* acestei descărcări. Dacă descărcarea se face printr'un simplu mecanism, fatalitatea necesității rămîne în picioare. Dacă, pe altă parte, este ceva în modul descărcării, fie cît de mic acel ceva, care nu poate fi prins în legile materiei și mișcării, atunci libertatea cîștigă teren în chiar citadela necesității. Poți să faci cucoșul care provoacă descărcarea mai delicat decît un fir de păr, totuși dacă el e mișcat de forțe ce atîrnă cu totul de configurația și energia universului material în momentul descărcării, n'ai înaintat în rezolvirea problemei cu nimic. Determinismul te ține puternic în ghiarele lui. Dacă însă ai introdus în sistem o forță nouă—cu alte cuvinte, o creație nouă—fie ea mai mică decît ar putea fi înregistrată de vre-un instrument, atunci cînd această forță infinitesimală pune cucoșul în mișcare ori dă o direcție exploziei, realitatea necauzalității se stabilește deodată, și întreaga noas-

„tră concepție a lumii fizice este radical transformată“.*)

*

Raporturile dintre conștiință și materie formează problema fundamentală a oricărui sistem de filosofie: e explicabil dar de ce Bergson insistă atât de mult sub diferite forme asupra ei, pentru a o clarifica cât mai mult. Această insistență însă poate arăta și starea sufletească a lui Bergson însuși: nevoia de a-și lămuri singur această problemă, de rezolvarea căreia nu va fi nimeni mulțumit niciodată, cât timp mintea omenească nu-și va schimba *calitatea* ei însăși.

Iată încă un pasaj lămuritor asupra acestei probleme extras din conferința lui Bergson, ținută la Birmingham, *Life and Consciousness*:

„Dacă considerăm conștiința față de materie, găsim că ea se caracterizează prin faptul, că într'un interval infinit de scurt ea prinde într'o singură formă indivizibilă milioane și miliarde de fapte ce s'au întîmplat succesiv în materia inertă. De exemplu, senzația indivizibilă a luminii pe care o avem în momentul cînd deschidem

*) A. J. Balfour, *Creative Evolution and Philosophic Doubt*, în „*Hibbert Journal*“, Oct. 1911. Balfour e fostul șef al partidului conservator și unul din marii oameni de stat ai Angliei de azi. Are o reputație bine stabilită în mișcarea filosofică internațională prin două opere filosofice: 1) *A Defence of Philosophic Doubt* și 2) *Foundations of Belief*.

„ochii, e condensarea unei imense lungi istorii
„care se desfășoară în lumea materiei : în acel sin-
„gur moment sînt milioane și miliarde de vibrații
„succesive—adică o serie de întîmplări, pe care
„dacă am voi să le numărăm, chiar cu cea mai
„mare repeziciune, ne-ar trebui mii de ani pen-
„tru această enumerare. Această imensă istorie o
„prindem deodată sub forma unei foarte scurte
„senzații de lumină. Și același lucru îl putem spu-
„ne despre toate celelalte senzații ale noastre.
„Senzația, care e punctul în care conștiința a-
„tinge materia, e deci condensăția, în durata
„specifică a acestei conștiinți, a unei istorii, care
„în ea însăși—în lumea materiei—e ceva infinit
„de întins și care ocupă perioade enorme din
„ceia ce se poate numi durata lucrurilor. Astfel
„conștiința, privită din punct de vedere al sen-
„sației, ne dă aceiași impresie pe care ne-o dă din
„punct de vedere al mișcării. Conștiința e ca o
„putere care intră în materie pentru a se folosi
„cît mai mult de elasticitatea ce o poate găsi în
„interiorul ei, pentru a stăpîni astfel materia și din-
„latura mișcării cît și din a senzației : din partea
„mișcării, prin punerea în libertate a unei acțiuni
„explozive, într'un fulger—energie extrasă din ma-
„terie în curs de ani—și îndreptarea acestei e-
„nergii într'o direcție voită ; din partea senzației,
„prin sfortșarea unei concentrări care prinde în-
„tr'un tot, într'un singur moment, miliarde de
„fapte ce au loc în lucruri și astfel ne îngăduie
„să le controlăm“.

*

Deși Bergson se silește să fie prudent și să procedeze totdeauna după metoda oamenilor de știință, el ajunge totuși în mod fatal, în domeniul metafizicii pure. Și e imposibil să se întâmple altfel, cînd nu-ți impui să te restrîngi în hotarele științelor. Drumurile pavate cu „fapte“ sigure sînt scurte; cine vrea să străbată mai departe trebuie dela un timp să iasă din ele.

Care e origina conștiinței și materiei?

„Că aceste două forme ale existenței, materia și conștiința, au în realitate o origină comună, mi se pare probabil. Cred că întâia e opusă celei de a doua, că în timp ce conștiința e activitate ce neconținut creiază și multiplică, materia e activitate ce neconținut se descompune și se uzează: și cred de asemenea că nici materia care constituie lumea, nici conștiința care utilizează această materie nu pot fi explicate prin ele înșile, și că nu-i decît *un singur izvor pentru amîndouă*. Văd în întreaga evoluție a vieții pe planeta noastră o sforțare a acestei forțe esențiale creative de a ajunge, străbătînd materia, la ceva care a fost atins numai în om și care, chiar în om, e realizat numai în mod imperfect“.

Odată intrat în domeniul metafizicii, Bergson uită cu totul rezerva omului de știință, și pare că apreciază mult libertatea pe care o găsește aici pentru desfășurarea imaginației:

„Ma'eria, care în mod esențial e *automatism* și *necesitate*, întemnițează conștiința care caută să o asalteze, o reduce la propriul ei automatism și o adoarme în propria ei inconștiință. În unele stadii ale evoluției, de exemplu, în regnul vegetal, acest automatism și inconștiință au ajuns regulă generală, și *libertatea* forței evolutive nu se poate manifesta decît în crearea formelor care sînt, în adevăr, adevărate lucrări de artă. Aceste forme, ce nu se pot prevedea, odată create, se repetă automatic, și *individul* nu are nici o putere de alegere. În alte stadii ale evoluției, conștiința izbuteste să se emancipeze îndeajuns, pentruca *individul* să poată avea o libertate de alegere, un oarecare sentiment, dar *necesitățile* vieții fac din această putere de alegere un simplu auxiliar al existenței materiale. Astfel de-alungul întregului curs al evoluției vieții, libertatea este mărginită de automatism, și în lungul ei drum este înăbușită de el. Numai în om lanțul automatismului a fost rupt... În om *libertatea* izbuteste să se emancipeze ea însăși punînd o *necesitate* să lupte împotriva altei *necesități*“.

„Mă îndoesc dacă evoluția vieții ar putea vreodată să fie explicată prin o simplă combinație de forțe mecanice. E evident că există un *impuls vital*: un impuls spre o neconținută înălțare, ceva care neconținut se silește să se întrecă pe sine, să scoată din sine însuși mai

„mult decît este — într'un cuvînt, să creeze. O
 „forță dar, care extrage din ea însăși mai mult
 „decît conține, care dă mai mult decît are, e toc-
 „mai ceia ce se numește o forță *spirituală*: de
 „fapt, nu știu cum s'ar putea defini *spiritul* alt-
 „fel. Dar, pe de altă parte, greșim cînd, în ex-
 „plicarea lumii organice, nu luăm în seamă ob-
 „stacolele de orice natură pe care această forță
 „le întîlnește. Priveliștea evoluției vieții, dela în-
 „ceputul ei pînă la om, ne sugerează imaginea
 „unui curent de conștiință care curge prin mate-
 „rie ca printr'un tunel, care se silește să înain-
 „teze, care face sforțări în fiecare direcție, sfre-
 „delindu-și astfel galerii, din care cele mai multe
 „sînt oprite de stînci prea greu de străbătut, dar
 „care, cel puțin într'o direcție, a izbutit să-și ur-
 „meze drumul pînă la sfîrșit, să sfarme toate ob-
 „stacolele și să iasă la lumină. Aceasta este di-
 „recția evoluției care a ajuns la om“.

*

Explicarea evoluției vieții ocupă un loc însem-
 nat în filosofia lui Bergson. Toate teoriile sînt ex-
 aminate cu strictă rigurozitate științifică; toate
 „faptele“ exact observate și strîns grupate pen-
 tru stabilirea noilor concluzii; teoriile lui Darwin,
 Lamarck, Weismann, De Vries foarte amănunțit a-
 nalizate. Concluzia ?

„Există un *impetus original* al vieții, trecînd

marii oameni de acțiune, — unul din acei luptători neobosiți pentru ridicarea și îmbunătățirea stării claselor de jos, și a înălțării prestigiului comerțului englez, în concurența mondială. În această direcție și-a cheltuit el activitatea, în cea mai mare parte. Treizeci de ani a fost membru permanent ales în „Camera Comunelor“, înainte de a fi fost numit pair în „Camera Lorzilor“. A fost ales întâia dată ca membru al partidului liberal, în 1870; iar în 1880, un comitet compus din Darwin, Huxley, Lyell, Max Müller și Tyn-dall l-a propus ca reprezentant al Universității din Londra, care l-a trimes în „Camera Comunelor“, fără întrerupere, până în 1900, — când a fost ridicat la rangul de Lord.

Un lucru curios pentru noi, dar caracteristic pentru viața engleză: acest reprezentant permanent, timp de douăzeci de ani, al Universității din Londra, propus de un comitet compus din tot ce-a putut produce omenirea mai înalt în domeniul intelectualității pure, nu numai că n'a fost niciodată profesor universitar, dar n'a fost nici student. Marele Sir Lubbock, — acel căruia Darwin i-a recunoscut prin scrisoare publică ajutorul în rezolvarea unor chestii complicate din *Ori-gina Speciilor* — n'a făcut studii universitare, nici măcar secundare complete: e un *self-made-man*; un bancher din City. La vârsta de cincisprezece ani a intrat *clerk* (ampliat) în banca părintelui lui, din City, — bancher și matematician distins

în același timp. Aici tinărul Lubbock a fost pus să muncească din greu pentru carieră și pentru a fi în stare să conducă Banca, când părintele lui bătrîn nu va mai fi, căci așa cerea cîntea vechi firme de bancă. Astfel Sir Lubbock și-a putut face educația de *business-man*, și a ajuns mai tîrziu Președintele bancherilor din City și Președinte al Camerei de Comerț a Londrei, — demnitate pe care a ocupat-o patru ani de zile. Ca om de *afaceri* și de *finanțe*, Sir Lubbock a venit în deaproape contact cu micii amployați și muncitori, și-a fost simțitor la greutățile vieții lor.

Activitatea lui parlamentară întregă e determinată numai de simpatia pe care o avea înrădăcinată în suflet pentru milioanele de muncitori anonimi, dar productivi. Și ca parlamentar Sir Lubbock a atins recordul : timp de treizeci de ani, cît a fost membru în „Camera Comunelor“, a izbutit să treacă douăzeci și nouă de legi, - toate din inițiativa lui și prin lupta lui. Aproape toate aceste legi au un caracter de protecție a claselor muncitoare ; între ele însă se găsește și una pentru „protecția păserilor sălbatice“, iar alta pentru „protecția monumentelor antice“. Două din aceste legi formează epocă în istoria contemporană a Angliei : 1) legea pentru „regularea și limitarea oarelor de muncă a amployaților și muncitorilor“ și, 2) „legea pentru sporirea zilelor de repaos a muncitorilor de toate gradele, cu șase zile pe an“, — așa numitele *Bank-holidays*. Aceste șase zile, numite

trăbătorile Băncii, sînt aranjate în șase Luni fixe, astfel să formeze șase grupuri de cîte două zile de repaos absolut.

Acestor zile, muncitorii în Anglia le spun zilele întului Lubbock; e singurul sfînt care are consacrate șase zile pe an.

*

Om de știință, literat, reformator social, ban-
cher! Toate în înțeles desăvîrșit de specialist
competent, nu de pretențios snobist. Om de a-
ceri și poet!

Iată o combinație și mai absurdă. Și cu toate
cele acestea Shakespeare însuși e reprezentantul cel
mai desăvîrșit al acestui contrast izbitor. Shakes-
peare se considera în primul loc un *business-*
man care scria piese pentru trupa lui ca să cîș-
te bani. A fost foarte abil în această afacere —
arte puțin artistică prin felul ei — și a „făcut para-
(to make money), cum se spune în limbajul în-
prinderilor.

Dacă autorul pieselor *Romeo and Juliet* și *A mid-*
summer Night's Dream a fost un om de afaceri,
ne mai putem mira cum bancherul Grotus a
putut fi și unul din marii istorici; negustorul Prest-
ch, să reprezinte atît de strălucit geologia; iar
arhicantul de hîrtie John Evans, să ajungă preșe-
tele Societății arheologice.

Putem privi fără mirare și la bancherii Rogers

și Praed cum trec în istoria literaturii ca poeți, și la bancherul Sir Lubbock care își conduce Banca în City și Camera de Comerț a Londrei; prezidează societățile de microscopie, antropologie, statistică, etnologie; ia măsuri pentru extensiunea universitară; luptă în Parlament pentru legi democratice; scrie volume despre *Liber-schimbismul și comerțul britanic*, despre *Frumusețile naturii și minunile lumii în care trăim*, despre *Istoria banilor*, despre *Simțurile, instinctele și inteligența animalelor*, despre *Comerțul municipal*, despre *Peisajele Elveției și cauzele cărora se datoresc*, despre *Reprezentarea proporțională*, despre *Peisajele din Anglia și cauzele cărora se datoresc*, despre *Originile civilizației; starea primitivă mentală și socială a sălbatecilor*, despre *Plăcerile vieții*, — carte care a ajuns la a cincizecea ediție în Anglia și a trecut de patruzeci pe Continent, — despre *Timpurile preistorice*, despre *Muguri și semințe*, despre *Intrebuințarea vieții*, despre *Rasele Insectelor Britanice*, despre *Originea metamorfozelor la insecte*, despre *Pace și fericire*, despre *Florile sălbatice din Anglia în legătură cu insectele*, despre *Furnici, albine și vespi*, despre *Flori, fructe și frunze*, despre *Insemnări*, despre *Muguri și pețioluri...* dar trebuie să mă opresc, — și-au rămas încă, pe lângă vorbă, peste o sută de memorii și comunicări

la „Societatea Regală“, și nenumărate conferinți și discursuri.

La vrîsta de 76 de ani, a scos a șasea ediție din *Originile civilizației* în care se punea în curent cu toate noile descoperiri, și la 77 de ani—cîteva luni înainte de moarte—scoate un volum de antropologie : *Căsătoria, Totemismul și Religia*. Observațiile asupra insectelor i-au luat muncă de zeci de ani de zile și tratatele lui biologice cuprind mii de ilustrații de secțiuni microscopice.

Am citat mult din titlurile operelor, pentru că înseși titlurile caracterizează mentalitatea autorului. Sir Lubbock nu e un colecționar de *fapte* numai : ceia ce urmărește e înțelesul lor, viața ce se ascunde îndărătul lor... raporturile dintre insecte și plante, cauzele care modifică scoarța pământului... În toate urmărește idei și înțelesuri. Sir Lubbock s'a ocupat cu studiul animalelor și-al plantelor, fără să fie profesionist didactic, — profesor de științi. Și el, cași cei mai mulți din marii lui contemporani : Faraday, Owen, Lyell, Murchison, Herschell, Tyndall, Huxley, Spencer, Mill, Ramsay, Prestwich, Darwin... erau simpli cetățeni care se ocupau de plăcere cu chestii științifice ; și nici o Universitate din lume n'a întrunit vre-o dată în sinul ei o astfel de pleiadă de oameni de știință.

Sir Lubbock iubea cu pasiune natura,—de aici interesul lui de a pătrunde în viața insectelor și a plantelor. Sentimentul naturii e în rasa engleză.

Noi admirăm natura pentru frumusețile ei, Englezul o iubește și vrea să trăească în intimitate. Iubirea de animale și de cîmp, la nici un popor nu e atît de mare și de simplă ca la poporul englez. E caracteristic că nici un scriitor nu învîințează atîtea nume de plante ca Shakespeare și, ca un omagiu adus lui, Englezii plantează acum dinii care conțin toate plantele citate de el. Una din plăcerile pe care le are Englezul e să meargă, și are posibilitatea, cît se poate mai multe mile cîmpuri și prin păduri, nu ca să admire, dar ca să simtă brazda și pădurea. În zile de sărbătoare, șele engleze deșartă pe cîmpii milioane de oameni pe care trenurile îi întorc seara încărcăți cu sălbatic de cîmp, înviorați de acel „fresh air”, și atît mai entuziaști cu cît au călcat mai multe pe iarbă verde; — și știu precis cîte mile, căci — cu biletul de tren — fiecare capătă din stația de pleacă guidul tipărit al excursiei pe care vrea să facă; iar planurile și distanțele sînt date cu precizie matematică pe hărți.

Englezul simte o mîndrie deosebită cînd poartă să-ți spue că floarea dela butonieră e „crescută de el însuși“.

Sir Lubbock iubea adînc plantele și animalele ca orice Englez. Avea în special slăbiciune pentru insectele inteligente, pentru că putea oarecum să se înțeleagă cu ele. În casa lui a avut totdeauna viața furnici, albine și vespe, dresate în libertate.

pe care le cunoștea individual, și care îl cunoșteau și veneau la el să le hrănească și să le desmierde. O astfel de iubire într'adevăr pare curioasă, dar numai ea a dat posibilitatea lui Sir Lubbock să scrie o adevărată psihologie a insectelor. Ea nu e numai o formă a sentimentului naturii, ci și un instrument de investigație: viața nu se poate studia fără o largă simpatie, o mare iubire.

*

Iubirea de animale e una din caracteristicile de rasă la Engleji: unii dintre marii lor scriitori o illustrează cu pasiune.

Nu știu cât de răspîndită e în Anglia iubirea de insecte; iubirea de cai însă și de câini, cred, că nu lipsește nimănui, — în mai mic grad și iubirea de pisici. Mi s'a întâmplat de nenumărate ori să văd oameni sărutînd cai și câini în stradă; și, la o expoziție de câini din Londra, am văzut câinii ațîți de alintați și sărutați, încît începusem să nu mai văd scara zoologică între acest nobil animal și „homo sapiens“. N'am avut prilej să vizitez o expoziție de pisici, dar am cetit odată firma unui sanatoriu pentru „pisicile nenorocite“ („home for cats in distress“). În Anglia e o profesiune de a avea pensiuni și sanatorii pentru „animale favorite“ („pets“). Cînd Englezul pleacă cu familia în călătorie, câinii, pisicile sau alte animale favorite — zic sau alte animale favorite, căci știu că

Byron, de exemplu, avea între ele și un lup și un urs—sînt plasate în pensiune. Un ziar englez a publicat anul trecut o corespondență foarte sentimentală, zilnică, între directoara unei asemenea pensiuni și o *Lady* care plecase în Elveția și-și lăsase pisica adorată în pensiune. Iubirea de cîine atît de mare la Engleji, încît mulți cîini au ajuns renumiți prin marile suferinți pe care le-au încercat stăpînii lor celebri, la dispariția lor. Astfel, cine nu știe în Anglia că Byron a trecut prin cea mai mare disperare, cînd a trebuit să-și îngroape pe scumpul lui cîne, Boatswain! Melancolia inscripției, scrise de Byron pe piatra lui mormîntală, comemorează faptul; iar pe marginea mormîntului cînelui lui W. Scott, scumpul său Camp, toată familia marelui scriitor a vărsat șiroae de lacrimi fierbinți.

În Inverness, am văzut un frumos monument: o doamnă și un cîne, în grup. N'am putut afla cine era doamna, am putut ceti însă pe inscripție cine era cînele; și din versurile dedicate lui, de marele poet Wordsworth, am înțeles că trebuie să fi fost... un mare cîne.

Wordsworth avea slăbiciune pentru un animal mai puțin nobil decît cînele,—pentru măgar. Unul din poemele lui are un lung și duios titlu: *To a young Ass—its mother being tethered near it* („Unui măgăruș—mama lui fiind pripornită lângă el“). În elanul sincer al poemului dedicat, Wordsworth exclamă „I hail thee, Brother!“

(„Te salut, frate!“). E un vers care scoate pe oricine dintr'o atitudine gravă,—fie acel vers scris chiar de Wordsworth.

Fără îndoială însă că raporturile dintre om și animale sînt, dacă se poate spune, mai personale în Anglia decît în alte părți. Astfel animalul, trăind mai aproape de om și mai încălzit de iubirea omenească, devine mai blînd, mai sociabil și mai inteligent; iar omul ajunge mai bun.

De luni de zile, în fiecare dimineață trec, la aceeași oară, pe strada din față a „Muzeului Britanic“. O pisică regulat se primblă pe postamentul de granit al grilajului, în sus și 'n jos, primind cu o indiferență afectată desmierdările trecătorilor. Vine anume pentru asta: îi place să fie alintată. Mult timp am trecut absolut indiferent pe lîngă ea; fiind însă un trecător zilnic, pisica a început să mă cunoască și să devie provocătoare. Cum, numai eu să n'o desmierd! Cum mă vedea, alerga iute spre mine, se uita drept în ochii mei cînd ajungeam în dreptul ei, și se oprea. Nu-i dădeam nici o atenție, până ce a început să și miaune. Era așa de fericită cînd am desmierdat-o! Dar entuziasmul ei n'a ținut mult; și-am observat, după cîteva zile, că se poartă și cu mine tot așa de indiferent cași cu trecătorii de o zi. Am încetat să-i mai dau vre-o atenție; atunci ea a început să repete scenele dela început: i-am înțeles femininul, dar o bună

parte din antipatia mea pentru pisici a fost
prăștiată ; și-am priceput cum poate să se nas
acea comunitate de viață sufletească între om și
nimale, pe care Sir Lubbock o întindea până
furnici și albine.

Asupra unor incidente de presă din Anglia

Ziarul francez *Le Matin* a fost desigur surprins cînd doi miniștri din actualul Cabinet englez, trecînd peste *l'entente cordiale*, i-au dat o aspră și costisitoare lecție de corectitudine ziaristică.

Faptul e cunoscut de toată lumea : ziarul *Le Matin*, care are un biou și 'n Londra, a afirmat că cei doi miniștri ar fi interesați în compania, sau mai bine zis, în chestia Marconi. Justiția a fost chemată de miniștrii vizați, să se pronunțe ; iar *Le Matin* și-a cerut scuze și a plătit cheltuelile de începere a judecății pentru închiderea acțiunii.

Le Matin e întăiul ziar francez care a fost invitat să facă cunoștință cu legea presei din Anglia, și-a preferat să-și dea singur verdictul. Poate și unele cazuri întîmplate ziarelor engleze i-au dat această inspirație. Iată unul : — acum trei ani ziarul *The Daily Mail* a afirmat că marea firmă de săpun *Lever Brothers* vrea să facă trustul

săpunului ca să-i rîdice prețul. Dat în judecată de această firmă, a fost condamnat definitiv la suma de 50.000 livre, adică 1.250.000 lei.

Acum doi ani, trei ziare conservatoare au insinuat informații calomnioase împotriva celor doi miniștri mai atăcați din actualul Cabinet englez: Lloyd George și W. Churchil. Cei vizați nu s'au adresat justiției, dar au propus ziarelor vinovate alternativa de a fi date în judecată sau de a da spitalelor, nu-mi aduc aminte cîte mii de livre. Ziarele au preferat să se amendeze singure, iar miniștrii calomniați au primit mulțumiri publice dela spitale.

Cheia de boltă a societății engleze e justiția, și menirea ei supremă e să asigure libertatea personală a cetățeanului,—acea *personal freedom*, pe care Englezul o pune mai presus de existența statului însuși. Dar într'o țară individualistă ca Anglia, libertatea personală a cuiva implică respectarea libertății personale a altuia, și deci răspundere. Instituțiile, fie de stat, fie particulare, sînt pasibile, ca oricare particular, de a fi date în judecată de oricine a fost atins de ele în libertatea lui individuală. Și o afirmare calomnioasă este un atentat la libertatea personală. Fie acea afirmare făcută de o instituție de stat, fie de o persoană oarecare, fie de un ziar, justiția e așa organizată încît ea dă posibilitatea chemării la răspundere.—Cu alt prilej, am citat cazul cum un elev dintr'o școală superioară din Anglia, fiind dat

afară din școală sub o acuzare infamantă, a dat în judecată pe Director, și justiția a dat dreptate elevului.

Dar din această garanție vigilantă de apărare a libertății individuale, în esența ei morală, rezultă o deosebită demnitate a presei în Anglia, și un prestigiu al ei pe care nu-l are presa nicăiri în lume. Cea ce se afirmă despre oameni în ziare e luat în serios, și e luat în serios pentru că se știe că e scris sub garanția răspunderii.

Intr'acest chip, pe deoparte, cel vizat personal într'un ziar nu poate trece cu vederea afirmarea calomnioasă despre el, căci atunci se expune ca lumea să-l creadă descalificat; iar pe de alta, ziarele trebuie să fie foarte prudente când e vorba de onoarea cuiva, căci știu la ce se expun. Astfel controlul opiniei publice și justiția au tăiat răul tiraniei presei libere fără răspundere, dela care, în unele țări, lumea are atîta de suferit; și-a ridicat presa la cea mai mare putere și la cel mai înalt prestigiu.

Părerii despre Romîni în presa și literatura străină

Conflictul balcanic a adus în discuția presei europene nu numai atitudinea noastră politică, dar și organizarea noastră socială.

Pentru atitudinea noastră politică față de Bulgaria, unele ziare engleze, prea grăbite, n'au avut răbdare să treacă de zona romantică—în care Bulgaria se reflectă ca apărătoarea creștinismului, pecînd noi ca o țară care stăm la pîndă, cău-tînd să cîștigăm ceva pe urma eroismului bulgar—și ne-au dezaprobat neobișnuit de violent. Astăzi atmosfera s'a limpezit; iar presa engleză care a încetat să ne mai atace—recunoscînd legitimitatea pretențiilor noastre—acuză pe Bulgari că, prin pretențiile lor extravagante, s'au făcut vinovați de reînceperea unei campanii de măceluri inutile. Despre fostul reprezentant al Bulgariei la Londra, prudentul dr. Dillon scrie, în *The Daily Telegraph*, că e un *home-made*

diplomatist (diplomat produs de gospodăria casnică), care n'a știut nici cum să se poarte, nici cum să înțeleagă chestiile care priveau interesele Bulgariei și ale Europei întregi.

Dr. Dillon, al cărui cuvânt cîntărește atît de greu în presa engleză, vorbește cu o protecție de simpatie despre Romînia, oridecîteori atinge chestiile care ne privesc, în *The Daily Telegraph*. Cu toate acestea se oprește de a-și spune toată convingerea pe care o are despre statul și despre țara noastră. El a fost anume în Romînia și și-a scris impresiile în marea revistă engleză *The Contemporary Review*. Cu toată prietenia pe care ne-o arată, el spune direct că a fost curios impresionat de constituționalismul Romîniei. Romînia e o țară constituțională, poporul însă nu participă deloc la conducerea lui însuși, spune dr. Dillon.

Opinia publică nu are nici o semnificație în Romînia, după cum nici simpatiile ori antipatiile poporului nu o au.

E foarte firesc ca mai cu seamă pe un Englez să-l lovească acest lucru. Noi ne-am deprins cu el și nu ni se mai pare o monstruozitate.

Acum un an, un corespondent al ziarului *Westminster Gazette* a trecut de asemenea prin țara noastră, și-a fost impresionat mai cu seamă de contrastul între luxul din capitală și mizeria delatate. El a publicat o carte: *Through savage Countries* (Prin țări sălbatice). În această carte, autorul găsește că Bucureștiul e cel mai corupt o-

raș din lume, de cînd un alt oraș din America a încetat să mai aibă această reputație. Autorul a stat mai mult timp în București unde a fost primit în societatea înaltă, și vorbește amănunțit de cluburile, de localurile de petrecere și de jocurile de cărți din înalta societate bucureșteană.

Limbajul acesta tăios al unui scriitor englez e parcă mai dureros prin excepționalitatea lui. Scriitorii englezi sînt de obicei foarte rezervați în aprecierile lor, și nu fac afirmări categorice, decît cînd convingerea lor e izvorîtă din evidența însăși.

Referințele asupra noastră nici în marile opere științifice străine nu sînt tocmai favorabile.

Astfel în ultima ediție a *Enciclopediei Britanice*, unde România are consacrate, în vol. XXIII, 25 pagini in-folio, găsim la p. 828, col. I.: „Situația țărănimii e departe de a fi satisfăcătoare, și starea ei nemulțumitoare a fost cauza principala a răscoalelor din 1907”.—Despre instigatori n'am găsit nimic.

La p. 829, col. I., găsesc: „Marii proprietari sînt proverbial de extravaganti și proprietarii țărani, nevoiași; pămîntul țării ar putea curînd cădea în minile Evreilor dacă n'ar fi legi care să-i oprească să cumpere pămînt”.

Iată, în două cuvinte, arătate toate dificultățile rezolvirii chestiei evreești la noi,—o chestie care ne expune neconținut la atîtea atacuri în presa europeană, și pe care n'o putem rezolvi pentru-

că marii proprietari sînt „extravaganți“ și țărani mici proprietari „nevoiași“. Cuvintele „proverbial de extravaganti“ nu sînt decît o minimă parte din înțelesul pe care cenzura științifică a fost silită să-l admită pentru a zugrăvi o întregă stare socială. De aceia trebuiesc luate într'o foarte gravă accepțiune.

În *Die Kultur der Gegenwart*, vol. *Die Romanischen Litteraturen und Sprachen*, la p. 435, profesorul H. Morf face următoarea comparație între doi poeți, a două popoare romanice,—între Huonder (poet elvețian contemporan care scrie în dialect reto-romanice) și Coșbuc :

„Cuvîntul lui Huonder și cuvîntul lui Coșbuc !

„Noi vrem pămînt, strigă la Coșbuc țărani ro-
 „mîni, cei lipsiți de pămînt, într'un refren tăios,
 „stăpînilor lor :—«Să nu dea D-zeu cel sfînt, să
 „vrem noi sînge nu pămînt...»

„Cîntecul lui Huonder e intitulat *Țăranul li-
 „ber*, și cîntă : «Ogorul, coșarul sînt proprietatea
 „mea ; nu mă uit la nimeni să-i mulțumesc, și sta-
 „rea mea e acea de rege».

„Sfirșesc, Spune Morf, istoria literaturii roma-
 „nice cu aceste două cîntece țărănești, în al că-
 „ror contrast izbitor se oglindesc două lumi deo-
 „sebite ale întinsei lumi romanice“.

Contrastul literar i s'a părut atît de izbitor în-
 vățatului german, pentrucă-i reprezentativ al unei
 vieți reale ; nouă, starea reală însăși nu ni se

pare izbitore ; și avem adeseori bunăvoința să ne clasificăm în rîndul țărilor apusene. Țările din Apus însă se uită curios la noi, cînd ne înnumără analfabeții, cînd constată mizeria țaranului și „extra-vaganța proverbială“ a marilor noștri proprietari.

Patronajul în literatură

Patronajul a înflorit în toate timpurile, în câmpul producțiilor literare și artistice. Sub umbra lui au putut uneori să scînteeze creații de geniu, dar nu arare ori înseși aceste capodopere sînt pătate de urmele lingușirii personale, încrustînd astfel semnul timpului și-al păcatului autorului pe opera lui eternă. În jurul Curților, al familiilor princiare și al personagiilor influente continuă și astăzi să se desvolte o literatură specială cu nota ei *linsă și dorată*, caracteristică atitudinii de *valetaille*. În lipsa *marelui public*, patronajul a fost chiar una din cele mai folositoare instituții pentru dezvoltarea literară și artistică a trecutului, dacă nu și pentru satisfacerea mîndriei de sine și înălțarea demnității personale a scriitorilor și artiștilor. *Renașterea Italiană, Secolul Elizabetei, Secolul lui Ludovic al XIV-lea* dătoresc eflorescența lor, în mare parte, patronajului personal.

Timpurile moderne au scos, din ce în ce mai mult, pe scriitor de sub tutela personală a *pro-*

tectorului, adeseori însă n'au schimbat decît natura acestei atîrnări. În unele cazuri, cu deosebire în țările lipsite de tradiție culturală, în locul unui Medicis plin de generozitate, de intuiție și pasiune artistică, ori a unei opinii publice mature și dezinteresate, — apare un tip nou de *protector*, generos numai în împărțiri de laude hiperbolice și de prefețe consacrate, în schimbul preamării lui proprii. Statul rămîne să îndeplinească restul, dibuindu-și mai totdeauna foarte neîndemănatic selecția în opera lui de protecție a industriei și a artei. E sigur că sensibilitatea artistică nu are de cîștigat prin acest sistem protecționist de „sinecuri” și „ajutoare”; el nu poate fi considerat decît ca o stare transitorie, pînă cînd dezvoltarea unei largi democrații, cu nevoi culturale superioare, ar îngădui o viață liberă și înaltă și celor ce se dedau ocupațiilor care trec de grijile zilnice.

Numai în atîrnarea lor exclusivă de masa anonimă a poporului, scriitorii își pot găsi independența lor; numai în această atmosferă geniul lor se poate purifica și înălța.

Reproducem un fragment dintr'o scrisoare istorică a celei mai puternice personalități literare din Anglia veacului al XVIII-lea, pentru a ilustra brutal două epoci și două stări sufletești care sînt implicate în tranziția unei literaturi dela starea patronajului la cea a independenței democratice.

Scrisoarea e a lui Samuel Johnson către Lordul Chesterfield :

„Lordul meu, am fost înștiințat de curînd, de către proprietarul ziarului *The World*, că două articole, în care se recomandă publicului *Dicționarul* meu, au fost scrise de Înălțimea Voastră. A mi se acorda o astfel de distincție, este o onoare pe care—fiind foarte puțin obișnuit cu favorurile celor mari—nu știu cum să o primesc, sau în ce termeni să o mulțumesc.

„Cînd, în urma unei încurajări, am vizitat pentru întâia dată pe Înălțimea Voastră, am rămas copleșit, cași restul celorlalți oameni, de farmecul purtării Voastre; și nu mă putui opri de a mă felicita că puteam să mă consider *Le vainqueur du vainqueur de la terre*, că puteam obține acea privire pentru care vedeam lumea lupțindu-se; dar am găsit vizitele mele atît de puțin încurajate, încît nici mîndria nici modestia nu-mi îngăduiau să le mai continui. Cînd m'am adresat odată către Înălțimea Voastră în public, am întrebuițat toată arta de a plăcea, pe care un învățat solitar și necioplît o poate avea. Am făcut tot ce puteam; dar nu e om care să se mulțumească a fi cu totul neglijat, fie el cît de mic.

„Au trecut șapte ani, Lordul meu, de cînd așteptam în anticamerele Voastre ori eram întors dela ușă,—în care timp am dus lucrarea mea prin greutăți, de care este nefolositor să mă plîng, și am adus-o, însfîrșit, până la momentul publicării,

fără un ajutor, fără un cuvînt de încurajare ori un zimbet de favoare. O astfel de tratare nu aș teptam, căci nu avusesem un protector mai înainte.

„Păstorul, în Virgil, cunoscu însfîrșit iubirea și ajunsese un băștinaș al stîncilor.

„Acela nu-i un protector, Lordul meu, care privește cu indiferență la cel ce se istovește luptînd prin apă, și îl încarcă de ajutor cînd a ajuns la mal.

„Atenția pe care ați binevoit să o dați muncii mele, dacă ar fi fost la timp, ar fi fost binefăcătoare, — dar ea a întîrziat pînă cînd am devenit indiferent, și nu mă pot bucura de ea; pînă cînd am ajuns solitar, și nu o pot împărți; pînă cînd am izbutit să fiu cunoscut și n'am nevoie de ea. Socot că nu e o atitudine prea cinică de a nu recunoaște obligații acolo unde binefaceri n'au fost primite, și de a nu consimți ca publicul să mă considere că datoresc unui protector ceia ce Providența m'a învrednicit să fac singur“.

Am reprodus, aproape în întregime, această veche scrisoare, pentru că ea reprezintă o stare de lucruri și exprimă o atitudine sufletească, totdeauna aceleași în esența lor.

„Isprăvile lui Păcală“ ... și ale altora

Se poate spune că în societatea cărților poți trăi mai comod decît într'a oamenilor : căci schimbările aici sînt posibile, după plac, fără restricții personale și fără convenienți sociale.

Cîteodată te plictisești să mai admiri înțelepciunea și să aplauzi virtutea, dintr'un simplu și inocent *apetit* intelectual de variație : orice savoare, peste măsură prelungită, ajunge fadă. E, să zicem, o perversiune intelectuală diabolică — nu însă arareori întîlnită — de a prefera, în anumite momente de răgaz, manifestările stupide ale minții omenești sub formele lor solemne, în locul scîlpirilor ei geniale.

Contrastul e una din condițiile estetice ale comicului, care-i atît de igienic pentru viață prin efectul lui fiziologic știut asupra circulației sîngelui. Rîsul provoacă dilatarea vaselor sanguine și activează astfel circulația și combustia organică : iată de ce trebuie să fim recunoscători acelor scri-

itori romîni—foarte gravi—dintre care unii sînt premiați de „Academia Romîna“, iar alții au ajuns în imposibilitatea de a mai fi, de oarece au pășit deja pragul acestei înalte instituții de cultură națională. Lîngă operele lor pot sta cu onoare cărțile multor recruți din legiunea autorilor didactici tutelați de comisiunile diurnate de Minister, care concurează în *handicap* cu operele originale editate de generoasa „Casă a Școlărilor“, pe seama clientelei școlare.

Din întîmplare, mi-a căzut în mînă cartea d-lui P. Dulfu : *Isprăvile lui Păcală*. Am deschis-o cu plăcere,—căci cine nu-și amintește cu duioasă nostalgie de humorul naiv și de bonomia cu haz a eroului copilăriei noastre ! Cu el am făcut cunoștință înainte de a putea citi, și cînd și de unde a venit între noi nimeni nu poate ști. De glumele lui năstrăvane am rîs cu toții din suflet la vrîsta cînd plînsul nu lasă amărăciune ; și dacă astăzi eroul nostru nu ne mai descrețește frunțile, îi păstrăm măcar o amintire prietenească și recunoscătoare. Cîte generații n'au făcut haz de nedumerirea *popii* cînd, în trecerea pîrăului, el aude din spate : „Sus părinte, că se udă cărțile ! Noi știam că e glasul lui Păcală ascuns în sacul cu cărți, pe care bietul *popă păcălit* îl ducea în spate, și rîdeam din toată inima, fără să rîdem de *popă*. Dar *preuteasa* ! Ce disgrațios și simpativ juca în pod la fluerul fermecat al lui Păcală !

Cu aceste gînduri și amintiri foiletam cartea

d-lui Dulfu, — carte premiată de „Academia Română“ cu 5000 de lei, cum spune însuși autorul pe copertă, și impusă în școli de Minister. O ilustrație în text mă pironeste la pagina 68: e caricatura banală a Evreului*) perciunat și puchinos — eroul clasic al antisemiților ebreofagi — în trecere peste un pîrau. Indată un interes de altă natură m'a prins, urmărind de aproape contrafacerea leghendarului Păcală de către „fericitul câștigător“ al celor 5000 de lei.

Mărturisesc că am cetit cartea, fără întrerupere, cu o plăcere surprinzătoare — produsă, nu de isprăvile lui Păcală, ci de isprava autorului. Dacă „Academia Română“ i-a premiat limba, nu înțelegem de ce comitetele naționaliste-antisemite nu i-au brevetat încă invenția.

Păcală al d-lui Dulfu nu e cel pe care-l știm noi, inspirat de geniul național al poporului nostru, ci-i un argat brutal care gesticulează trivial și înjură grosolan pe *Ițic* și pe *Balabusta*, — personagii introduse de către domnul autor clericalizat,

*) *Evreul*, în literatură, foarte adeseori e redat într'o umbră antipatică. *Shylock* e, de obicei, prototipul cel mai autorizat din care descind epigonii. Am analizat, în altă parte a volumului, acest caracter al lui Shakespeare, susținând că Shakespeare n'a voit să redea *fidel* un tip istoric național, — să personifice rasa evreiască, — ci a creat un caracter etern omenesc. În *La Revue*, No. 13, 1 Juillet, 1914, — *Evreul în teatru*, — cetitorii pot găsi o întărire a părerii mele, în faptul constatat că Shakespeare n'a văzut niciodată vre-un Evreu, de oarece Evreii n'au venit în Anglia decât după patruzeci de ani dela moartea lui Shakespeare, iar Shakespeare, se știe, că n'a părăsit niciodată Anglia.

în locul *popii* și-al *preutesei*. Cuvintele *iudă*, *jupîn*, *jidă*, *liftă* curg gîrlă din gura lui Păcală și din a autorului premiat, „la adresa“ lui *Ițic* și-a *Balabustei*. Păcală nu se mulțumește cu năzbîtii hazlii, ci brutalizează—ca un adevărat antisemit—pe victimele ispășitoare, înbrîncite în calea lui de autorul satisfăcut. D. Dulfu însă, în ardoarea d-sale clericală și antisemită, realizează niște succese literare care dau cărții un haz mult mai mare decît aventurile adevăratului Păcală. Astfel *Balabusta*, trimisă în podul casei după fuiuare (!) [„Balabusta 'n podul casei, caută niște fuiuare“. p. 47], dă dreptul d-lui Dulfu la premiul de 12,000 lei; iar următoarele versuri de la p. 48, socotim, că îndrituiesc d-lui Dulfu chiar *palmele* Academiei :

Și cînd încep flăcăul a cînta, colea, de joc,
O chindie, o bătută, dintre cele mai cu foc :
Balabusta, de fuiuare să-și mai vadă, se putea ?
 Aș !... supt ale ei călcîie podul casei duduia.
Țupăia 'n pod sus, măi nene, din picioare jupăneasa,
Tropăia, juca, sărmana... mai să se dărîme casa !

În adevăr Muza d-lui Dulfu a avut o viziune fenomenală : o balabustă care toarce fuiuare și joacă chindia ! Apoi subțierea limbii a ajuns, „măi nene“, până a mișca „Academia Romîna“, care de data asta n'a dat „degeaba“ 5000 de lei autorului...

Fără să vreau, îmi amintesc de limba lui Crean-

gă. Ce bogăție de lexic, cîtă fineță artistică, și ce mare valoare documentară pentru sintaxa limbii noastre sînt cuprinse în poveștile lui ! Ce simplitate clasică, și cît simț extraordinar al măsurii ! Cu toate aceste azi Creangă e înăbușit în școli de d-nii Dulfu și Fundescu ; și cînd, pe lîngă numeroasele pagini de Ispirescu, din cărțile de lectură pentru gimnazii și licee, întîlnești și cîte un scurt fragment din Creangă, bogăția vocabularului lui e adnotată ca un simplu abuz de provincialisme moldovenești. Imi aduc aminte că într'o carte a unui consorțiu de cărți didactice am găsit adnotat cuvîntul *dohot* ca un provincialism în loc de *borhot*.

Marii editori din București au procedat și mai sumar cu bietul Creangă: i-au alterat însăși limba și l-au silit să vorbească cu *ăla* și cu *ăsta*. Astăzi nu găsim în librării nici o ediție exactă a celui mai mare artist al limbii noastre. Nu e oare o datorie a „Academiei Romîne“ să intervie ?

Se poate oare îngădui ca Creangă să fie mutilat de negustori, și poveștile noastre falsificate pentru a face din ele instrumente de luptă și de indușmănire socială în afacerile noastre mărunte ?

Cum ? Pentru că limba lui Creangă nu-i vorbită de cetățenii din București înseamnă că trebuie să fie inferiorizată cu epitetul de provincialism ? Limba celor mai mari scriitori ai noștri e

mai apropiată de limba lui Creangă decît de a d-lor Dulfu, Fundescu și Ispirescu ; și *scrisul lor* trebuie să fie autoritate în aceste chestii, nu comisiunile didactice și editorii din București.

Că d. Dulfu a îndrăznit să falsifice poveștile populare, în interesul unor doctrine politice, e o enormitate simptomatică a vremurilor noastre. O veche revistă—acea în care d. Maiorescu, cu patruzeci de ani în urmă, a avut gesturi de revoluționar — astăzi a ajuns să facă propagandă clericalistă.

E vădit că clericalismul a început să dea roade interesante în țara noastră : cartea d-lui Dulfu și acum și revista întemeiată de liber-cugetătorul Maiorescu sînt semne caracteristice în manifestările vieții noastre literare.

Paralelismul metodologic dintre limba maternă și limbile moderne

---

Introducerea studiului practic al limbilor moderne în școlile secundare e un fapt relativ recent nu numai la noi, dar chiar și în țările cu mult mai înaintate în cultură din Apus.

Schweitzer, în renumitul lui discurs din 1893, cere introducerea limbilor moderne în școlile din Franța, ca o măsură de „apărare națională“.

F. H. Matthews, în minunata lui carte—*The Principles of Intellectual Education* (1907)—protestează împotriva absurdului dispreț pe care elevul englez, cel puțin cel vechiu, era deprins să-l simtă și să-l arăte pentru alte limbi.

Pretutindeni școlile secundare, în special liceele, erau organizate, până nu demult, pe o bază exclusiv clasică; și dacă în liceu, pe lângă limbile clasice, se introducea în mod accesoriu și studiul vre-unei limbi moderne, apoi metoda de predare al acelei limbi era acel al limbilor clasice: metoda gramaticală, urmat de metoda indi-

rect literar, adică: elevii învățau schema limbii prin gramatică și apoi torturau câte o bucată literară pentru învederarea regulilor gramaticale.

Limba maternă, deasemenea, suferea de reflexul metodei clasice: ea nu era studiată ca atare, căci se considera ca știută de acasă, ci tot ca mijloc de studiu al gramaticii, și apoi ca mijloc de punere în contact cu literatura.

Studiul gramaticii, considerat ca cel mai bun mijloc de gimnastică intelectuală, era privit ca un scop în școlile secundare, și realizarea acestui scop se urmărea prin studiul limbilor clasice și moderne. Dacă, pe lângă mijlocirea acestei gimnastice intelectuale, se mai atribuia oarecare valoare limbilor, această valoare se acorda în special limbilor clasice, ca purtătoare a vechii culturi clasice. În orice caz, alt scop decât punerea în contact a elevilor cu literatura unui popor nu se urmărea în studiul unei limbi, fie clasică, modernă ori maternă.

Studiul practic al unei limbi moderne, *pentru ea însăși*, ca limbă vorbită și scrisă, nu se urmărea înainte vreme în programele școlilor secundare. *Dexteritatea, abilitatea*, în întrebuintărea practică a unei limbi, nu se avea în vedere.

Cunoștința unor limbi moderne, în special a limbii franceze, a început de mult timp—din împrejurări istorice asupra cărora nu e locul să insistăm—să fie considerată ca un semn de dis-

tincțiune în anumite straturi sociale, nu numai la noi, dar și în alte țări.

Mijlocul cum se dobîndea cunoștința limbilor moderne, în asemenea împrejurări, nu avea nimic comun cu metoda de studiu al limbilor în școlile secundare; rezultatul era deasemenea altul.

În liceu, o limbă modernă se preda pe cale gramaticală și literară, iar rezultatul era dobîndirea, cel mult, a puținții de a traduce. În familie predarea unei limbi moderne se făcea, cași astăzi, nesistematic, fără mijlocirea gramaticii, sub presiunea numai a nevoei, a plăcerii și a imitației, — metod natural, — și rezultatul era dobîndirea, mai cu seamă, a limbii vorbite.

Nevoile vieții moderne și relațiunile din ce în ce mai strînse dintre deosebitele popoare, pe de o parte, iar pe de altă parte forța însăși de expansiune a civilizației — cu un cuvînt: caracterul internațional de circulație a tot ceia ce produce un popor, — au impus un nou mod de organizare a școlii secundare în genere. Școala, cași celelalte instituțiuni, a fost silită să se adapteze noilor condițiuni de viață.

Baza clasică de organizare a școlilor secundare s'a dovedit, cu toată puterea ei de tradiție, că nu mai corespunde nevoilor timpului; organizarea exclusiv clasică ajunsese un anacronism, în toate țările din Apus.

Limbile clasice nu mai aveau autoritatea unei necesități imperative ca să-și poată menține tirania

în numele tradiției culturii vechi. Limbile moderne aveau dreptul să vorbească în numele unei culturi nu mai puțin strălucite și cu interes viu pentru speranțele viitorului, față de tradiția clasică.

Nevoia de reformă se impunea tot mai mult, până ce baza de organizare a liceului a devenit multiplă, după cum multiple sînt și condițiile vieții moderne : liceul real și modern s'au organizat alături de liceul clasic, și viitorul pentru această din urmă formă supraviețuitoare nu pare trainic, în unele țări.

Odată cu reforma școalei secundare s'a făcut un loc larg studiului limbilor moderne : cu variații de loc și necesități găsim introduse, în școlile secundare din apusul Europei, până la patru limbi moderne, pe lângă limba maternă respectivă.

Metodul vechiu de predare a limbilor clasice nu mai convenea acum predării limbilor moderne. Scopul practic, care se urmărește în studiul limbilor vii, nu poate fi atins prin același metod.

Metodul literar (traducerea literaturilor străine), deși e un progres mare față de metoda gramaticală în studiul limbilor moderne, nu asigură atingerea completă a scopului care trebuie urmărit în studiul unei limbi vii : a vorbi, a scrie și a citi acea limbă.

Astfel concepția asupra valorii limbilor moderne, ca obiecte de învățămînt, sufere o schimbare :

studiul lor în școlile secundare primește îndrumări nouă, începînd cu limba maternă.

Limba maternă nu se mai consideră ca o limbă complect stăpînită de elevul care calcă pragul școlii secundare. Idiomul colocvial și familiar nu e de ajuns: elevul trebuie să dobîndească *dexteritatea limbii literare materne*, ca scop în sine.

Cetească numai cineva programele analitice pentru studiarea limbii materne în școlile secundare, din orice țară din Apus, și amintească-și cum se preda acest obiect în școlile noastre secundare acum vre-o 16 ani în urmă, și va înțelege imediat ce revoluție adîncă s'a întîmplat în metodica acestui obiect, în acest interval de timp.

Cu toate dibuirile în jurul gramaticii, și cu toate oscilațiile fatale spre stînga și spre dreapta, nu se poate tăgădui progresul ce l-a făcut studiul limbii materne în obținerea rezultatelor practice, în școlile secundare.

E de constatat că metodica limbii materne s'a perfecționat paralel cu metodica limbilor moderne. În liceul vechiu clasic, studiul limbii materne era considerat pe al doilea plan — împreună cu studiul celorlalte limbi vii — pe cînd limbile clasice erau considerate ca obiecte de educație, pe planul întăiu.

Urmărirea unui scop nou în învățarea limbilor moderne, în școlile secundare, a dat un caracter din ce în ce mai practic metodei de predare a acestui obiect; metoda gramaticală a fost deci părăsit,

ca necorespunzător realizării scopului, și înlocuit tot mai mult prin metoda literară. Dar și metoda literară s'a dovedit insuficient și unilateral, asigurând numai puțința de a traduce o limbă în alta. Mai mult, acest metod de a *substitui unei limbi moderne limba maternă* este, în esență, un mijloc indirect mecanic de predare: în acest chip se urmărește cunoștința unei limbi moderne *prin mijlocirea limbii materne*.

Impotriva acestui metod s'au ridicat partizanii *metodului direct*, inspirați dela *mijloacele naturale*: „Elevul să învețe limbile moderne așa cum își învață copilul limba maternă“.

Duelul între partizanii metodului indirect și cei ai metodului direct nu e încă terminat. Experiența continuă să se facă.

Programele diferitelor școli secundare acceptă pentru studiarea limbilor moderne când un metod, când altul. Adeseori aceste programe sînt alcătuite pe baza unui sistem mixt,—așa cum sînt la noi.

În Germania, metoda indirectă a suferit lovitură de grație în urma discreditului, în care a fost aruncat prin causticitatea genialului pamflet al lui Vietor—„*Quousque Tandem*“ (1882). Zece ani după apariția acestui pamflet (1892), curentul pentru metoda directă ajunge atît de puternic, încît impune statului german reforma din 1892,—reforma care adoptă pentru studiul limbilor moderne metoda directă.

În Franța, discursul epocal al lui Schweitzer, din 1893, combate cu aceeași impetuoșitate satirică metoda indirectă. Azi, în școlile secundare din Franța, metoda directă e aplicată în mai mare măsură decât în Germania. Noua reformă a străbătut curînd în Belgia; iar Anglia a început să-și organizeze studiul limbilor moderne în școlile secundare după datele raporturilor trimișilor speciali în Belgia, Germania și Franța.

La noi, prin legea din 1898, începe reforma studiului limbilor moderne, oprindu-se la un sistem mixt. Metoda directă, în condițiile de organizare de azi a școlilor noastre secundare, ar fi imposibil de aplicată în mod exclusiv, căci prima condiție de practică a acestui metod—după cum au dovedit experiențele făcute în școlile din Franța—cere o clasă nu mai numeroasă decât maximum 25 de elevi, și cel puțin 6 oare de curs pe săptămîină.

E interesant de a examina mai de aproape unele din considerațiile generale asupra celor două curente metodice, cu privire la predarea limbilor moderne în școala secundară.

Metoda „nouă”—denumire temporală de care se bucură încă metoda directă în Germania—ori, mai sugestiv, *metoda directă analitic* ori *imitativă*,—fiecare denumire indicînd una din caracteristicile esențiale ale metodei,—își datorește succesul, în Germania, propagandei apostolice a lui Viector, Kühn, Franke... și răspîndirii fecundului

principiu al analizei din pedagogia Herbartiană.

Nu vom insista asupra *tehnicii pe teren* a sistemului, — tehnică ce poate suferi diferite schimbări, după ingeniozitatea tehnicianului, și impune metodelui un nume, care indică însă numai brevetul de paternitate a autorului, fără să schimbe principiul esențial al metodei.

Nu mă voi ocupa dar, în detaliile lor, de sistemele Gouin, Haeusser, Berlitz, Herbart-Ziller-Rein, Schweitzer, de sistemul nostru... În treacăt voi spune că, fără să se fi găsit panaceul în învățarea limbilor moderne, toate aceste sisteme au părți bune și neajunsuri; și că, din toate acestea, se poate sugera diferite metode eclecticice, fără dreptul de acuzare de plagiat.

Să vedem :

Principiul serierii ideilor, din metoda Gouin, e bun ca mijloc direct de a provoca un curent de idee fără mijlocirea limbii materne; dar acestui sistem i se poate imputa faptul că prea se adresează exclusiv la imaginația și la sfera abstractă a minții elevilor. Sistemul e bun pentru lumea noțiunilor, dar nu e complet pentru cea a percepțiilor.

Metoda Berlitz are o vădită insuficiență că nu dă destulă atenție foneticii; acest cusur îl găsim și în programele noastre. Metoda Berlitz, în Germania, unde e foarte răspândit, e corectat printr'un curs de propedeutică.

Pronunțarea corectă a unui cuvânt — *conturul*

lui vocal—trebuie obținută dela început cît se poate de exact și precis; să se dea chiar explicații asupra modului aranjării organelor vocale, în momentul cînd acel cuvînt zboară de pe buze și lovește urechia. E vorba aici de legi fiziologice ale celor două organe care au un rol așa de important în învățarea limbilor moderne: urechia și organul vocal.

Să nu se uite că deprinderile rele adeseori nu se mai pot desrădăcina. E mult mai greu să scoți din urechia elevului și din organul lui vocal un cuvînt necorect pronunțat, și apoi să pui în loc cuvîntul adevărat (căci cuvîntul rău pronunțat e un cuvînt fals), decît să-l înveți pe elev, dela început, cuvîntul adevărat,—atît cu privire la ureche cît și la organul lui vocal. În cazul întăiu ai două operații de făcut, în al doilea caz numai una. Și se poate observa că elevul, care pronunță greșit un cuvînt, îl aude greșit *chiar* cînd e bine pronunțat de altul: acesta dealtfel e un fapt cunoscut în psihologie, și provine din acoperirea prezentării de către reprezentare în actul percepției.

Așa dar: mare atenție, dela început chiar, să se dea foneticii,—lucru de care școala germană e convinsă.

Sistemul Herbart-Ziller-Rein („treptele formale“) e găsit chiar de Rein că nu e destul de bine adaptat pentru învățarea limbilor moderne. Acest lucru îl spune însuși Rein, cu toată francheța o-

mului de știință, trimisului universității din Cambridge pentru a studia metodele de predare a limbilor moderne în Seminarul din Yena. *)

Principial, la ce se reduce metoda direct? La învățarea unei limbi moderne, *fără mijlocirea*

*) „Treptele formale“ au fost introduse, pentru predarea limbii materne în școlile noastre secundare, de un cunoscut autor de cărți didactice aprobate de Minister. Numărul acestor *trepte* variază în patria lor; acolo însă ele nu exclud vechea *treaptă* a bunului simț. Spiritul modern al autorului didactic—aprobat prin decizia No. 262, 29 Februarie 1902—ținând seamă de cerințele „instrucției educative“, împarte sfera „virtuților sociale“, care trebuie trezite și emulate în sufletele tinerilor gimnaști, în regiuni concentrice, — de aici cele trei titluri, adevărate *noms de guerre*, date cărților de citire pentru clasele I, II și III gimnaziale: *Patria, Românism, Umanitate!* Să se păzească elevii de cl. I să vibreze coarda *Românismului*, căci aceasta ar însemna adevărată trădare de *Patrie*; cu atât mai mult să nu-și avinte temeritatea în regiunea internațională a *Umanității*, care este rezervată exclusiv elevilor de cl. III! Știți ce minune întrunește pe elevi și pe profesori la începutul fiecărui an școlar în cl. I gimnazială, din diferitele școli secundare din țară? Las să vă răspundă autorul însuși, care impune profesorului respectiv să ție următoarea „Pregătire“ în fața elevilor săi: „Această minune (întilnirea la „un loc a profesorului cu elevii de cl. I gimnazială) a „făcut-o o ființă care ne ține, ne ocrotește și ne luminează pe toți, *Patria*. *Patria* noastră este unirea tuturor a celor care trăim pe pământul ce-a fost cucerit și apărât de strămoșii noștri, și care am moștenit dela ei simțirea, limba, obiceiurile și legile noastre. Această ființă care trăește deasupra noastră, și care trăește, cu știință „fără știință, în fiecare din noi, este închipuită prin *Regi*“, prin *Ministrii* săi, prin *Camerele* și prin *Legile* noastre. Din bucată de citire ce vom citi acum, vom afla cum trebuie să ne purtăm cu *Patria*“... Credem că e de ajuns atât ca să înțelegem pentru ce *tocmai profesorii* au contribuit la compromiterea unei științe atât de importantă pentru *existența reală a școlii la noi*.

limbii materne : așa cum învață copilul limba lui maternă, spun unii, așa cum învață o limbă străină un om matur, în țară străină, adaogă alții.

Dacă e adevărat însă că copilul își învață limba lui maternă *în mod direct*, legînd de percepții, de curente de ideatie și de emoții sunetele convenționale ale limbii lui materne, nu tot așa se petrec lucrurile și cu omul care *știe o limbă*,— și *elevul cînd intră în liceu știe limba lui maternă*. Chiar cînd sîntem în fața obiectelor concrete, în atitudinea pur intuitivă, cuvîntul știut dinainte e *prea aderent* de faptul psihic însuși, ca să nu răsară și să se schimbe cu celălalt din limba nouă : de fapt e o *substituire mecanică de sunete*, nu o alipire directă a cuvîntului nou de percept. Operația e făcută prin *mijlocirea cuvîntului cunoscut*, nu direct ; iar noua asociație capătă stabilitate numai cu timpul, după îndelungate încercări de a împiedeca trezirea cuvîntului cunoscut din limba maternă. Dacă aceasta e adevărat chiar pentru percepții,— care pot fi puse în mișcare prin obiecte adecvate din afară,— cu atît mai mult e adevărat pentru *noțiuni*, căroră nu le corespund obiecte adecvate în afară, și care nu au alt mijloc exterior de trezire decît *cuvîntul*.

Să se ia în seamă că elevul de liceu nu poate fi comparat cu copilul care își învață limba maternă după metoda natural (un singur elev la mai mulți profesori ; îndemnuri naturale de adaptare la viață), ci cu omul care are strîns asociate

de lumea lui sufletească anumite sunete converționale : limba lui maternă ; și că aderența cuvintelor de *faptele* psihice—în special de lumea noțiunilor—este atât de mare, încît uneori încercarea de a disocia această unire, devenită organică, distruge însăși existența *noțiunii ca fapt psihic*.

În adevăr, e cunoscută în psihologie discuția atât de luminoasă a raportului dintre noțiuni și cuvinte. Importanța cuvîntului e atât de mare pentru circulația noțiunilor, încît se contestă posibilitatea cugetării fără cuvinte. Mai mult : marele psiholog american William James neagă existența *noțiunii ca fapt psihic deosebit de reprezentări*, și admite că numai prin *mijlocul cuvîntului* putem obține oarecare rezumate trecătoare, precipitate prin defilarea grăbită a nenumăratelor reprezentări în cercul strîmt al conștiinții.

Metodul direct cere (dispunînd de anumite mijloace școlare și creînd artificial o palidă atmosferă intuitivă) ca limba nouă—prin mijlocul intuiției (sistem Hölzel, de pildă)—să se imprime direct pe *faptul psihic* al percepției, fără mijlocirea expresiunii echivalente din limba maternă.

Necontestat că această țintă, metoda directă, mai curînd ori mai tîrziu, reușește să o atingă în sfera percepțiilor, fără intervenția limbii materne. Procesul e : *provocarea funcționării percepțiilor— a vieții sufletești de periferie—numai prin obiecte de intuiție ; înăbușirea, treptat-treptat, a cuvintelor materne echivalente, până ce pro*

cesul vechiu de asociare e dislocat și înlocuit prin altul nou: elevul ajunge să eticheteze—direct—obiectele și tablourile cu cuvintele din limba nouă învățată.

Cînd însă se trece peste hotarul percepțiilor și se intră în domeniul noțiunilor, atunci lucrul se schimbă; aici aderența între noțiuni și cuvinte e mult mai mare; mijloace externe nu mai avem ca în cazul percepțiilor (Leçon de choses); profesorul trebuie să recurgă la ingeniozități, aproape geniale, ca să provoace în elev circulația noțiunilor *disociate* de cuvintele vechi care sînt adevăratele lor suporturi de viață, și apoi să obțină unirea *directă* a noțiunilor cu cuvintele nouă. De cele mai multe ori lucrul e imposibil; în orice caz, îl credem aproape imposibil de atins complet în cursul școlii secundare.

Metodul direct impune ca o traducere să nu fie o *substituire* a unei limbi în locul alteia, ci una și aceeași cugetare să fie redată prin două limbi deosebite. Și aceasta nu este numai o considerație critică, ci este o impunere de procedare. *Trebue* adică să nu traducem cuvintele, ci să redăm în altă limbă aceleași cugetări și emoțiuni. Dar putem ajunge, *în cursul liceal*, să facem ca elevul să se pue în contact cu ideile și sentimentele autorului pe care îl cetește, fără intervenția tacită a limbii lui materne? Cum am putea provoca trezirea noțiunilor, a curentelor de ideeție,—prin mijloacele restrînse puse la

îndămînă de programe și de orarii,—fără să apară în mintea elevilor,—cu totul *aderente de noțiuni*,—și cuvintele pe care le-au supt odată cu laptele?

Chiar în ce privește lumea psihică a percepțiilor, metoda direct cere o personalitate didactică extraordinară; în ce privește însă lumea noțiunilor, el cere ceia ce, poate, nu-i cu puțință de găsit (date fiind mijloacele totdeauna restrînse).

Nu contestăm eficacitatea metodei direct, dar nici nu respingem metoda indirect. În școala secundară amîndouă metodele au dreptul să trăiască. În ce măsură? Iată o întrebare care poate pune multe probleme din punct de vedere al tehnice de aplicare, pe care le poate elucidă numai îndelungatele experiențe ale celor chemați să predea limbile moderne în școlile secundare.

Apoi, eficacitatea unui metod sau al altuia depinde, fără îndoială, nu numai de metoda însuși, ci și de împrejurările materiale ale organizării școlii și, mai cu seamă, depinde, în cel mai mare grad, de calitatea personalității didactice a profesorului însuși.

Rolul și organizarea Senatului

Orice regim constituțional implică funcționarea unui mecanism politic prin care cetățenii să-și poată exercita voința în conducerea afacerilor Statului. Principiul de *self-government* e inclus în organizarea tuturor statelor moderne constituționale, dar exercitarea lui poate fi ușurată sau împiedecată de tehnica aparatului constituțional însuși. Istoria constituționalismului nu-i lipsită nici de exemple în care principiul reprezentării naționale a dus la absolutismul monarhic, negîndu-se singur prin excesul centralizării puterii, înlesnit de construcția aparatului constituțional. Vom aminti astfel de exemple din Istoria Franței, nu pentru că istoria acestei țări e îndeobște mai bine cunoscută la noi, dar pentru că viața constituțională a nici unei alte țări din Europa nu ilustrează mai bine afirmarea noastră.

Istoria contemporană a Franței e un adevărat laborator de experiențe constituționale. Intre Marea Revoluție și întemeierea Republicii de astăzi

—adică în timp de optzeci și unu de ani (1789—1870)—Franța și-a dat unsprezece Constituții. În 1789, ea rupe violent cu tradiția Vechiului Regim al absolutismului monarhic, și-și începe reclădirea statului pe baza teoriilor democratice,—experimentînd pe rînd, cînd excesul maselor populare, cînd abuzul tiranilor setoși de putere. În noua orientare politică, Franța și-a îndreptat privirile spre Anglia. În această țară—care nu are nici azi o Constituție scrisă—funcționa de sute de ani un regim constituțional, bazat pe principiul reprezentării naționale și al *drepturilor omului*,—regim *născut* din însușirile organice ale rasei Anglor-Saxone și *crescut* în împrejurările istorice ale dezvoltării civilizației engleze. Franța și-a *creat deodată, prin revoluție*, noul regim constituțional. Organizatorii lui, inspirați de idealismul revoluționar, n’au imitat din Constituția engleză decît ceea ce convenea ideilor lor reformiste. Doctrina dreptului exclusiv al reprezentanților poporului de a exercita întreaga putere în Stat a fost ireducibil aplicată în primele două Constituții ale Revoluției Franceze care au funcționat pînă la „Directorat“. Intreaga putere legiuitoare a fost încredințată în minile unei singure Adunări.

În Anglia, puterea legislativă a fost întotdeauna împărțită între „Camera Comunelor“ și „Camera Lorzilor“, cu o singură excepție de foarte scurtă durată pe timpul lui Cromwell. El, desființînd „Camera Lorzilor“, a fost într’adevăr cel dintăiu om de

stat în Istoria modernă care a experimentat sistemul constituțional uni-cameral; dar tot el, reînființând „Cealaltă Cameră“, a consacrat definitiv în Anglia sistemul bi-cameral.

Franța a făcut cele mai multe și mai dureroase experimente cu sistemul uni-cameral, sistem care decurge logic din concepția politică—atît de populară în Franța—că *numai* voința poporului, manifestată prin reprezentanții lui *aleși*, are dreptul de a face legile țării. Apărătorii Democrației revoluționare vedeau în sistemul bi-cameral englez o instituție aristocratică, căci el contrazicea formal teoria puristă a unității puterii populare. Mirabeau, care voia să menție măcar dreptul de „veto suspensiv“ al „Coroanei“, ca un ponderator al voinții populare, a fost suspectat ca trădător al națiunii, și „Coroana“ însăși a fost suprimată. Franța revoluționară, fără experiență constituțională, tiranizată atîta timp de absolutismul monarhic, n'a înțeles *ruajul* constituțional englez, bazat pe contra-ponderea a două Camere; l-a desprețuit, ca fiind aristocratic și, în iubirea ei sinceră pentru Democrație, a adoptat sistemul uni-cameral, care în foarte scurt timp a dus-o la tirania imperialismului absolutist al lui Napoleon și la suprimarea libertății personale.

*

Sistemul bi-cameral englez, prin precauția in-

clusă în economia tehnicei lui, e accesibil de a
înlătura deopotrivă tirania celor puțini în contra
celor mulți, precum și tirania celor mulți împor-
triva celor puțini. El a dovedit, prin *fapte* — ușor
controlabile — în istoria constituționalismului țărilor
care l-au adoptat, că e singurul sistem ce garan-
tează dezvoltarea normală și liniștită a unei so-
cietăți democratice. Cu foarte puține și neîn-
semnate excepții, — cum sînt Statele mici germane,
și cum e, de exemplu, Serbia și Bulgaria (Gre-
cia a dat rolul ponderator al unei a doua Ca-
mere *Consiliului de Stat*), — sistemul bi-cameral
englez a fost introdus direct ori indirect în toate
constituțiile de pe glob. Anglia e marele învăță-
tor de Drept Constituțional al lumii întregi.

*

Suferind dela început de relele sistemului uni-
cameral, care a dus-o iute la regimul terorist,
Franța revoluționară a încercat — cînd era prea
tîrziu — o experimentare timidă cu sistemul bi-ca-
meral. Ca o măsură împotriva extremiștilor, „Con-
venția“ votează, în 1795, Constituția anului III a
„Directoratului“ prin care se crează „Adunarea Bă-
trînilor“, — un fel de Senat electiv a cărui singură
putere era numai de a-și exercita dreptul de veto
împotriva hotărîrilor „Consiliului celor cinci sute“.
Acest Senat însă nu avea nici un drept de iniția-
tivă legislativă, și venea prea tîrziu pentru a mai

putea opri căderea revoluționarismului în despotism.

„Consulatul“, instituind așa numita Constituție a anului VIII, nu e decît introducerea în „Imperiu“. Sieyès, unul din cei trei Consuli și totodată cel mai bun „geometru politic“, imaginează un ingenios sistem constituțional de auto-anihilare cu patru Camere,—„patru umbre“ în realitate. Una din ele avea dreptul să delibereze numai, iar dreptul de vot era rezervat alteia care nu putea însă să delibereze; toate își *contracarau* acțiunea pentru a da întreașa putere, la urmă, în mîinile lui Napoleon.

După „Imperiu“, Franța își reîncepe experiențele constituționale, trecînd mai întăiu prin regimul constituțional bi-cameral al „Restaurației“, — iarăși o parodie constituțională, căci inițiativa legislativă aparținea exclusiv Regelui.

Revoluția din 1830 pune o realitate în ființa celor două Camere, dîndu-le dreptul de inițiativă legislativă; revoluția dela 1848 însă aduce a „Doua Republică“, cu sistemul ei uni-cameral, care, după ce duce la terorismul maselor și la teoria că Statul e dator să dea de lucru tuturor, curînd transformă pe Presidentul ei în Impărat ereditar.

Al „Doilea Imperiu“ cade în 1870, iar Constituția „Republicei a Treia“ așează în sfîrșit organizarea constituțională a Franței pe unul din cele mai solide sisteme bi-camerale, sub care poporul francez a putut să propășească liniștit până azi. Constituția franceză a fost revizuită în 1884, bazele

ei însă au rămas acele puse de Thiers, sub inspirația sistemului bi-cameral englez.

Sistemul de recrutare al Senatului în Franța are altă bază decît cel din Anglia, și puterea lui în mecanismul constituțional e mult mai mare. Senatul francez e o Adunare electivă democratică, aleasă pentru un period de nouă ani, de un colegiu compus din șase categorii de alegători; dar, afară de Senatul Statelor-Unite americane, nici un alt Senat—fie ereditar sau numit pe viață—nu exercitează o atît de mare putere în *ruajul* constituțional. Mai multe Cabinete franceze au fost silită să se retragă din cauza neînțelegerii cu Senatul: astfel a fost cazul Cabinetului Tirard, care a fost silit să demisioneze în Martie, 1890, pentru că Senatul a refuzat să accepte tratatul cu Grecia; de asemenea demisia Ministerului francez din April, 1896, a fost pricinuită de refuzul Senatului de a sancționa creditele pentru trimeterea de trupe în Madagascar. E o imposibilitate, pentru orice guvern în Franța, de a se opune voinții Senatului.

*

Experiențele făcute de Franța în domeniul constituțional au făcut-o să se oprească definitiv la sistemul bi-cameral; iar țările, cărora ea le-a servit de model, și a cărora organizare constituțională ea a inspirat-o, au avut destulă prudență să

nu repete experimentele Franței cu sistemul unicameral. În toate aceste țări s'a recunoscut popoului dreptul de a-și alege reprezentanți în Parlament; dar, în același timp, precauția de a crea un Senat n'a fost uitată aproape nicăeri, și niciunul din aceste Parlamente, instituite pe baza sistemului bi-cameral, n'a fost până acum răsturnat.

Constituțiile diferitelor țări din Europa și din America, precum și cele din colonii,—în special din coloniile engleze,—arată, ca stare de fapt, preponderența covârșitoare a sistemului bi-cameral. Experiența a dovedit superioritatea lui practică; și, în acest caz, argumentația teoretică a oamenilor de stat nu poate decît să legitimizeze această superioritate, și să arăte rațiunea teoretică pentru care el trebuie să triumfe în viața constituțională a statelor moderne.

Oamenii de stat engleji au vorbit în Parlamentul țării despre superioritatea sistemului bi-cameral ori de cîteori au fost puse în discuție prerogativele „Camerei Lorzilor“. Voiu cita, la timp, părerile unor oameni de stat și de partid, iluștri, spre a vedea care e la Engleji părerea curentă și tradițională asupra necesității constituționale a „Camerei Lorzilor“.

*

Direct sau indirect, toate Constituțiile moderne

sînt copiate după cea engleză: ele formează la un loc un vast plagiarism constituțional, în sensul cum întreaga literatură latină e un vast plagiarism al literaturii grecești.

Sistemul bi-cameral e născut în Anglia, și de aici a fost copiat pretutindeni. Dar dacă sistemul a fost copiat, compoziția Camerei care funcționează ca Senat în Anglia n'a putut fi copiată. „Camera Lorzilor“ n'a putut fi copiată, căci ea n'a fost *creată* și nici n'a putut fi *creată*. „Camera Lorzilor“ s'a născut din faptul că Regele Angliei, înainte de cucerirea normandă, nu era decît un mare proprietar care a cîștigat o precădere între ceilalți mari proprietari mai puțin puternici. În hotărîrile lui, Regele trebuia să consulte totdeauna pe cei puternici, adunați în jurul său, care astfel formau un adevărat Parlament. Menirea acestui Sfat era de a înfrîna puterea regală, nu în virtutea vre-unei legi, ci prin faptul că cei adunați erau oameni puternici și influenți. Cucerirea normandă a dezvoltat ideia monarhică, dar nobilii de rangul întâiu înconjurau pe Rege cași înainte, res-trîngîndu-i autoritatea. „Camera Comunelor“ luă ființă pe timpul lui Edward I; nobilii puternici, baronii — „Camera Lorzilor“ — își continuară însă influența cași mai înainte. Astfel se născu treptat sistemul legislativ bi-cameral în care Adunarea baronilor era mult mai puternică, decît Adunarea reprezentanților poporului. Cu progresul Democrației însă, puterea trecu tot mai mult de partea „Ca-

merei Comunelor“, reducînd neconținut importanța „Camerei Lorzilor“ ; totuși „Camera Lorzilor“ continuă să aibă până astăzi o mare și recunoscută importanță în *ruajul* constituțional al democraticei Anglii, și principiul *existenței* ei nu-i contestat de nici un om de stat englez.

Intr'un discurs, ținut în „Camera Comunelor“ în 1893, Gladstone insistă asupra utilității „Camerei Lorzilor“ cu următoarele cuvinte :

„Întăiul efect al unei a doua Camere este de a oferi o neîndoelnică și indiscutabilă siguranță împotriva unei legiferări grăbite. Ea interpune o oarecare perioadă de timp, o posibilitate de reflecțiune, deosebită de înfierbîntarea posibilă a unei discuțiuni populare ; ea interpune un prilej de a acorda atențiune deplină modalităților prin care o înțelegere s'ar putea face între partidele adverse, ajungîndu-se astfel la acomodarea deosebirilor dintre ele... Simplul fapt că prin „Camera Lorzilor“ se interpune un timp înainte de a se lua o hotărîre definitivă este o foarte înaltă recomandare în favoarea ei“.

În aceiași ordine de idei, Lordul Rosebery vorbește în „Camera Lorzilor“ în 1888 :

„Sînt trei argumente pe care le-am socotit totdeauna hotărîtoare în ce privește necesitatea unei a doua Camere. Cînd cei mai capabili oameni, pe care America i-a avut vreodată, au făcut Constituția țării lor, acum un veac, deși neîngrădiți de regule și de tradiții, și avînd cîmpul ne-

„ted înaintea lor, ei au socotit necesar să creeze
 „cea mai puternică a doua Cameră pe care lu-
 „mea a cunoscut-o vreodată. Apoi să ne amintim
 „părerea unuia care n'a fost un aristocrat de par-
 „tid ori de profesie—Cromwell—care a desfi-
 „ințat „Camera Lorzilor“, și-a crezut de aseme-
 „nea necesar să restaureze „Camera Lorzilor“.
 „Ultimele lui cuvinte adresate Parlamentului fură
 „aceste: «V'am spus, că nu ași întreprinde o
 „guvernare ca aceasta dacă n'ar putea fi alte
 „persoane în stare să se interpună între mine
 „și „Camera Comunelor“, care ar avea pu-
 „terea să oprească spiritele tumultuoase și popu-
 „lare». Cromwell nu era un aristocrat, și pute-
 „rea lui executivă n'a fost caracterizată prin slă-
 „biciune; și faptul că el a găsit necesar să res-
 „taureze o a doua Cameră spune volume cu pri-
 „vire la necesitatea unei o a doua² Camere. Al tre-
 „ilea motiv, în favoarea unei a doua Camere, a fost
 „dat de un mare filosof, John Stuart Mill, care re-
 „zumează argumentul într'o singură frază. El
 „spune: «Aceleași rațiuni care au convins pe
 „Romani să aibă doi Consuli impun existența a
 „două Camere, astfel³ ca nici una din ele să nu
 „fie expusă la influența corupătoare a unei puteri
 „nedisputate, chiar pentru un⁴ singur an»“.

Înțelesul cuvintelor rostite de acești mari oa-
 meni de stat⁵ fac inutilă o mai îndelungată discu-
 ție asupra necesității Senatului, în orice altă țară
 constituțională. Când Anglia păstrează „Camera
 Lorzilor“, când Franța și Statele-Unite din Ame-

rica și-au dat cele mai puternice Senaturi din lume, —rolul Senatului în dezvoltarea Democrației apare în cea mai clară evidență. Faptul că Senatul în Prusia e atât de slab, încît de fapt e anihilat de „Coroană“, arată de asemenea folosul pe care Senatul îl poate aduce în țările democratice. Neexistența lui în micile state germane autoritare și aristocratice indică același lucru. Evoluția istorică a constituționalismului în diferite țări confirmă, după cum am văzut, aceeași constatare.

*

Cînd, în veacul trecut, Europa continentală a început să-și organizeze aparatul constituțional, Anglia a servit de model. Sub influența ideilor Revoluției Franceze, „Camera Comunelor“ a putut servi de exemplu cum *poporul* își poate exercita voința prin reprezentanții lui aleși. Pentru a doua Cameră — Senatul — lucrul era mult mai greu. Europa continentală avea numai două modele de imitat: „Camera Lorzilor“ și Senatul Statelor-Unite din America. Modul de compoziție însă al acestor două Adunări era imposibil de aplicat întocmai pe Continent. „Camera Lorzilor“ avea o veche origine bazată pe drepturi ereditare, iar Senatul american presupunea federalismul de stat. Atunci, pentru organizarea Camerei a doua, s'a recurs la teorii și la compromisuri. Cu toată variația sistemelor, după țări, azi putem desprinde pa-

tru principiul de organizare a diferitelor Senaturi.

*

I. *Principiul eredității.* Funcționează în Ungaria mai tipic decît în orice altă țară continentală. Lucrul se explică prin faptul că Ungaria e singură dintre țările continentale care a păstrat, fără întreruperi, un element de instituție reprezentativă. Din acest punct de vedere, Ungaria se aseamănă cu Anglia. Senatul ei, numit „Casa Magnaților“, se compune acum cam din vre-o 380 de membri, din care 300 sînt nobili ereditari, mari proprietari de pămînt. Odată se compunea din 800 de membri. Pe lîngă aceștia, mai sînt încă trei membri aleși de Croația, apoi demnitari superiori—laici și eclesiastici—și membri numiți pe viață. Astfel, deși principiul ereditar are preponderanță, totuși el nu a fost păstrat neatins nici chiar în Ungaria.

În alte țări, principiul eredității e încă mai puțin aplicat. În Austria, din cei 266 de membri din Camera a doua, numai 89 sînt ereditari. În Prusia, din 365 de membri, ereditari sînt numai 115. În Senatul spaniol, elementul ereditar e în proporție de o pătrime. În fiecare din cele cinci state mari ale Imperiului German, Senatul conține și membri ereditari pe lîngă cei numiți pe viață, în proporții deosebite. În Japonia,—țară în care a străbătut tipul civilizației europene, dar unde tradiția aristocratică e puternică,—o jumătate din Senat e com-

pusă din membri ereditari sau aleși de clasa socială a celor ereditari, iar cealaltă jumătate se compune din membri numiți de „Coroană” și aleși de cei bogați. Proporția e mărginită de dreptul de veto al „Coroanei”.

Astfel, elementul ereditar nu joacă rolul preponderant în Senaturile continentale decît în Ungaria, și chiar în această țară principiul de recrutare a membrilor lui nu e exclusiv ereditar.

*

II. *Principiul numirii pe viață de către Puterea Executivă.* E cel mai bine ilustrat prin Senatul Italiei. În Italia, Senatul e compus, în totalitatea lui, din membri numiți de Rege, — în realitate de Guvern. Se numesc, de obicei, oameni de importanță și influență deosebită în diferitele ramuri de activitate. Cam după aceleași norme se conduce „Coroana” în Anglia, cînd ridică pe cineva la rangul de Lord. Din acest punct de vedere există o asemănare între „Camera Lorzilor” și Senatul din Italia; și asemănarea nu e întîmplătoare, căci Italia a căutat modelul în Anglia cînd și-a organizat Senatul. Senatul italian e o adevărată „Cameră a Lorzilor” despoiată de dreptul de ereditate. După compoziția și sistemul lui de recrutare, s’ar părea că Senatul italian ar putea să-și păstreze independența față de Puterea Executivă; prerogativa însă pe care o are Regele, de a numi atîția senatori cîți vrea, face din Senat un

simplu aparat guvernamental. De fapt nu Regele numește pe senatori, ci Șeful Guvernului. Numirile nu pot fi dar decît politice. Cînd un partid „vine la putere“, noul Guvern,— care fatal reprezintă un partid politic,— trebuie să fie susținut de o majoritate în ambele Corpuri legiuitoare. Majoritatea din Cameră și-o asigură prin alegeri generale, majoritatea din Senat prin prerogativa „Coroanei“ de a numi membri noi în Senat. Astfel s'a întîmplat în 1890, cînd „Coroana“ a creat 75 de Senatori noi, și Guvernul a schimbat astfel deodată minoritatea Senatului într'o majoritate favorabilă lui. Senatul nu poate dar decît să urmeze Camera și să se supue Guvernului. Privilegiul „Coroanei“ de a crea membri în a doua Cameră există și în Anglia, moderația aplicării lui însă în Anglia nu a știrbit autoritatea „Camerei Lorzilor“ atît de mult ca a Senatului italian. În Anglia, cînd e conflict între „Camera Comunelor“ și „Camera Lorzilor“ se preferă apelul la corpul alegătorilor, disolvîndu-se „Camera Comunelor“ și făcîndu-se alegeri generale cu adevărat caracter de referendum. Acum în urmă, s'a limitat dreptul de veto al „Camerei Lorzilor“ numai la doi ani.

Prerogativa majorării Senatului, în Italia, fiind singura modalitate de a rezolva neînțelegerile între cele două Camere,— sau mai bine zis între Guvern și Senat,— Senatul e de fapt desființat ca factor activ constituțional. Procedul majorării însă nu-i în realitate o violență împotriva Senatului, ci

împotriva corpului electoral care nu e chemat să se pronunțe asupra chestiunii puse în discuție. În asemenea împrejurări, în Anglia, se fac noi alegeri pentru „Camera Comunelor“, în special pe chestia care a fost respinsă de „Camera Lorzilor“. Noua Cameră, care reprezintă astfel părerea corpului electoral, își va spune cuvântul ultim, trecînd peste veto al „Camerei Lorzilor“ ; și astfel conflictul între cele două Camere e înlăturat prin triumful corpului electoral asupra „Camerei Lorzilor“. E adevărat că în Italia majorarea Senatului de către Guvern implică încrederea Camerei, dar Camera veche n'a fost aleasă expres pe chestia care a provocat conflictul. Numai o nouă Cameră, eșită dintr'un nou apel către corpul electoral, ar putea da Guvernului autoritatea morală de interpret al voinții cetățenești. Sistemul majorării Senatului, în Italia, reduce de fapt sistemul bi-cameral la cel uni-cameral. Cu toată numirea membrilor Senatului pe viață, — ceia ce ar suggera putere și independență de partea Maturului Corp, — Senatul italian nu are nici putere, nici autoritate, căci prin Constituție e izolat de contactul cu corpul electoral și e pus absolut la dispoziția „Coroanei“, adică a „Partidului dela putere“.

Senatul e puternic, după cum vom vedea, numai în țările cu o Democrație puternică : funcția lui e de a sili Guvernul să apeleze necontentit la corpul electoral în chestiile mari. Acolo unde Democrația e încă slabă, puterea Senatului e în-

locuită prin prerogativele „Coroanei“, adică prin puterea executivă a Guvernului. Uneori Senatul nu ființează nici formal, — cum e cazul cu micile state germane în care predomină sistemul uni-cameral. În Anglia, țara de origină a sistemului bi-cameral, nimeni nu se gîndește la desființarea „Camerei Lorzilor“, deși Democrația engleză stă în capul tuturor Democrațiilor. Aparatul vechiu constituțional a fost numai adaptat treptat la nevoile societății ; și azi, de fapt, „Camera Lorzilor“ e în serviciul Democrației, păstrînd numai formele rudimentare de cînd ea era instrumentul principal de stăpînire al clasei aristocratice, căci : atunci cînd prin veto al ei „Camera Lorzilor“ silește Guvernul să facă apel la corpul electoral, ea recunoaște implicit poporului dreptul de a se pronunța în ultima instanță.

Nici o altă țară nu are un Senat compus exclusiv numai din membri numiți pe viață ; principiul numirii pe viață însă e parțial aplicat și în alte Senaturi, astfel : în Ungaria e aplicat în foarte mică măsură, iar în Austria în foarte mare ; în Spania numărul membrilor numiți din Senat se ridică la o pătrime ; în Prusia la o cincime ; în Japonia la o treime ; în Rusia, — unde principiul eredității nu funcționează la constituirea Senatului, — jumătate din numărul Senatorilor e numit de Țar, iar cealaltă jumătate este aleasă de diferite grupe sociale, reprezentînd interese deosebite.

*

III. *Principiul alegerii.* E reprezentat în modul cel mai tipic prin Senatul francez. Franța a experimentat, după cum am arătat, și sistemul unicameral; și, după multe zdruncinări revoluționare, s'a oprit la sistemul bi-cameral.

Senatul francez, așa cum e compus astăzi, are 300 de membri *aleși* pe un period de nouă ani.

O treime din numărul total se realege la fiecare trei ani. Colegiul electoral special pentru Senat se compune din șase categorii de alegători: 1) Deputații aleși de Departamentul respectiv; 2) Prefectul Departamentului; 3) Consiliul Prefectorial care consistă din șase persoane alese în Departament; 4) Subprefecții arondismentelor Departamentului; 5) Consiliile Subprefecților, alese în fiecare arondisment al Departamentului; 6) delegații aleși de Consiliile municipale ale comunelor ori ale satelor și ale orașelor, cuprinse în Departamentul respectiv,—care consilii sînt ele înseși alese prin sufragiul universal. Categoria ultimă de alegători covârșește cu mult în număr pe celelalte cinci categorii. Astfel senatorii în Franța sînt aleși de majoritatea acelor care ei înșiși sînt aleși prin sufragiul universal. E o alegere făcută indirect prin sufragiul universal; totuși, prin faptul că alegerea se face în prezența Deputaților, a Prefectului și Subprefecților Departamentului, masa electorală nu e ferită de influența morală

a acestor demnitari superiori, deținători ai puterii Statului.

Puterea Senatului, în Franța, e mult mai mare decît în Italia, deși importanța personală a senatorilor italieni e garantată de sistemul lui de recrutare. Această superioritate în putere, Senatul francez o datorește fără îndoială faptului că Guvernul nu-și poate face majoritate, după voe, în sînul lui, prin prerogativa numirii de noi membri, cum se obișnuiește în Italia. Pe lîngă această cauză însă e și faptul că Senatul, în Franța, are conștiință că puterea lui vine din izvoarele democratice ale poporului, din care pleacă și Camera Reprezentanței naționale. De aici urmează și armonia firească între acțiunea Camerei și a Senatului în Franța, căci origina lor democratică le dă posibilitatea unui acord organic fără a reeși acte de autoritarism sau situații umilitoare pentru una din ele.

În caz de neînțelegeri între Guvern și Cameră, în Franța, Guvernul nu poate dizolva Camera. În asemenea cazuri un comitet compus din Deputați și Senatori încearcă să aplaneze conflictul; iar dacă criza nu poate fi înlăturată prin acțiunea acestui comitet, *Senatul* ajunge de fapt arbitrul situației, nu Guvernul, căci Guvernul nu poate dizolva Camera Deputaților decît cu consimțimîntul Senatului. În asemenea împrejurări Guvernul, de obicei, e cel care cedează și preferă să se retragă.

Principiul alegerii funcționează de asemenea în recrutarea membrilor Senaturilor din Suedia și din Olanda unde senatorii se aleg indirect prin sufragiul universal, cași în Franța. Danemarca are în Senat și membri numiți pe lângă cei aleși. În Senatul spaniol, numai jumătate din numărul membrilor se aleg, iar ceilalți sînt ereditari și numiți. Belgia are un Senat de 110 membri, dintre care 83 sînt aleși direct, iar 27 indirect. În Norvegia, Senatul e ales de Deputați din sînul Camerei Deputaților. În Rusia, jumătate din senatori sînt numiți de Țar, iar ceilalți sînt aleși de Biserică, de Camerele de Comerț, de Adunările Nobleței, de Universități,*) de mării proprietari din Polonia și de Consiliile

*) Universitățile noastre trimet în Senat cite un reprezentant, ales exclusiv de corpurile lor didactice; de aici s'a născut ideia, susținută în special de profesorii universitari, că senatorul universitar reprezintă în Senat interesele universității respective. Spiritul Constituției noastre se opune însă categoric acestei interpretări profesioniste. Senatul nostru nu e recrutat pe baza strîmtă a reprezentării intereselor de corporație, ca în Rusia. În Anglia, unele universități trimet cite un membru în „Camera Comunelor”, —singura Cameră electivă din cele două,— dar, atit principiile fixării candidaturii, cit și ale constituirii colegiului universitar sînt cu mult mai largi decît la noi: 1) Universitatea își poate fixa candidatul în afară de corpul didactic al ei, —ceia ce se întîmplă aproape întotdeauna;— 2) Colegiul electoral se compune din toți membrii universității respective, adică din toți titrații ei. Urna s'tă deschisă cit timp durează alegerile generale, iar numărul alegătorilor, împrăstiați în toate părțile lumii, se poate ridica la mai multe mii. Pentru Universitatea din Londra, la alegerile generale trecute, au votat peste 6000 de alegători pe Sir Lubbock, care n'a fost profesor universitar niciodată, deși a reprezentat această universitate

Provinciale. — Principiile alegerii Senatului nostru sînt cunoscute.

*

IV. *Principiul federativ*. E reprezentat în mare prin Constituția Statelor-Unite americane. Senatul federal al Statelor-Unite se compune din cîte doi senatori *aleși* de Adunarea legislativă a fiecărui stat din federație. E ales pentru șase ani, iar o treime din numărul total al membrilor se realege la fiecare doi ani. Vrîsta cerută e de 30 de ani cel puțin, reședința în Statul respectiv e obligatoare, iar stagiul de nouă ani — ca cetățean al Statelor-Unite — e indispensabil. Toate Statele sînt egal reprezentate în Senat, indiferent de mărimea sau de numărul locuitorilor lor.

Senatul Statelor-Unite e dar un Senat ales de Adunări care, la rîndul lor, sînt alese prin sufragiul popular: e eșit, cași Senatul francez, dintr'o alegere indirectă. Alegerea lui însă are o așa de mare importanță încît ea influențează alegerea Corpurilor legislative ale Statelor din federație. Alegerea celor doi viitori senatori pentru Senatul federal e o chestie care nu lasă indiferenți pe alegătorii Corpurilor legislative din fie-

---

timp de peste douăzeci de ani. Privilegiul universităților însă de a trimete reprezentanți în „Camera Comunelor“ nu mai este bine privit de opinia publică din Anglia: actualul guvern a pregătit un *bill* pentru a desființa acest privilegiu, ca fiind o rămășiță medievală.

care Stat în parte. Senatorii vor fi aleși numai de membrii Corpurilor legislative ale Statelor, dar designarea lor e pusă în discuție de alegătorii Corpurilor legiuitoare ale Statelor, înainte de alegerea acestor Corpuri înseși.

Nici un Senat nu e, constituționalicește, atât de puternic ca Senatul Statelor-Unite, și nici unul nu izează de drepturile lui atât de des și de energetic. Are toate drepturile Camerei Deputaților, — inclusiv dreptul de a amenda ori respinge bugetul. Consimțământul său e de asemenea necesar Guvernului la numirile demnitarilor Statului; și la încheierea tratatelor, numai Senatul e chemat să-și dea aprobarea, — Camera Deputaților nu-i consultată. Astfel Senatul american are dreptul de veto împotriva întregii legislații, împotriva numirilor făcute de Guvern, împotriva tratatelor de încheiat, — într'un cuvânt el controlează întreaga activitate a Guvernului. El poate de asemenea să cheme în judecată pe oricare dintre funcționarii Statului, — începînd cu Președintele. În caz de conflict între Senat și Cameră, aplanarea nu se poate impune decît prin *ruajul* automat al disolvării Camerei la intervalul fix de doi ani, cînd neînțelegerea se stinge dela sine. Se prevede o Conferință între membrii aleși de Cameră și de Senat, dar hotărîrea acestei Conferinți n'are puterea legală de a fi impusă. În definitiv, veto opus de una din Camere la o hotărîre a celeilalte rămîne absolut, cel

mult doi ani, cînd o nouă Cameră a Deputaților se întrunește.

Puterea cea mare pe care o are Senatul în Statele-Unite e, după cum vom vedea, o necesitate constituțională cerută de echilibrul factorilor de guvernămînt ai Statului. Guvernul Statelor-Unite stă într'un raport cu totul deosebit cu Camera Deputaților, sau, mai bine zis, aproape nu stă nici într'un raport cu ea.

Noi sîntem deprinși cu Guverne parlamentare, adică cu Guverne care pot sta în capul Statului numai prin încrederea Adunărilor reprezentanților națiunii. Guvernul și Parlamentul trebuie să trăiască într'o continuă atîrnare reciprocă. Sîntem siguri că Guvernul trebuie să aibă încrederea majorității Camerei, cît timp e lăsat să conducă afacerile Statului; iar pe de altă parte, Camera nu poate să lucreze decît în acord cu Banca Ministerială. Orice conflict neaplanat între Cabinet și Cameră trebuie să aibă de urmare firească ori demisia Ministerului ori dizolvarea Camerei.

În Statele-Unite, Guvernul e organizat după sistemul presidențial,— spre deosebire de Guvernele parlamentare care ne sînt cunoscute. Președintele Statelor-Unite e ales pentru patru ani; și nici Parlamentul, nici cetățenii nu pot scurta această perioadă. El își numește Miniștri și diriguește afacerile Statului în acest timp, fără să poată fi tras la răspundere asupra actelor lui de Camera Deputaților. Camera Deputaților se alege odată la

doi ani, și nici o putere nu o poate disolva înainte de data fixată. De asemenea, nici o putere nu are dreptul să intervie în deliberările ei. Nici Președintele, nici Miniștrii nu pot lua parte la ședințele ei. Nu e nici un raport de co-atîrnare între Minister și Cameră. Guvernul poate să formuleze Camerei o cerere, dar el nu are puterea să o constrîngă ca să o aducă la îndeplinire sau să uzeze de dreptul de disolvare. Iată pentru ce în o asemenea organizare constituțională, dreptul de control al Senatului este o desvoltare organică și necesară.

Un alt exemplu interesant de Senat federal este Consiliul Federal al Imperiului German—așa numitul Bundesrath. Spre deosebire însă de Senatul american—care e un Corp ales de alte Corpuri alese—Bundesrath-ul e numit de deosebitele Guverne ale Imperiului. Apoi el nu e recrutat pe o bază de egalitate între State, ci pe bază de proporționalitate, astfel: Prusia numește 17 membri, Bavaria 6, Saxonia și Württembergul câte 4, Baden și Hessa 3, Mecklemburg și Brunswick 2, și celelalte state și orașe libere 14. O altă particularitate a acestui Senat e sistemul lui de votare, prin care se deosebește de toate Adunările din lume. Un reprezentant al unui Stat votează în Bundesrath pentru toți colegii săi absenți, și toți reprezentanții aceluiași Stat trebuie să voteze la fel. După această normă Prusienii au totdeauna 17 voturi în Bundesrath, oricîți ar fi ei de față;

și toate aceste 17 voturi trebuie să exprime aceeași părere, — care de fapt e părerea Guvernului prusian, de oarece reprezentanții Statelor nu sînt în realitate decît delegații Guvernelor respective.

Un alt Senat federal e acel al Elveției, care aproape nu se deosebește în organizarea lui de Senatul Statelor-Unite din America. Numărul membrilor e de 44: cîte doi aleși de fiecare canton. Acordul între ambele Camere e indispensabil pentru legiferare.

*

Am trecut în revistă, în mod caleidoscopic, mai multe tipuri de senaturi, pentru a putea prinde, măcar în cîteva trăsături caracteristice și sugestive, organizarea și funcția lor constituțională, în diferite state. Principiul lor de viață însă, desigur, nu pleacă dela geometria tehnicii lor de încheiere: fiecare țară își are Senatul pe care-l merită. Nu urmează însă de aici că această tehnică de construcție nu-și are importanța ei specială în opera de transformare socială pe care o astfel de instituție o poate exercita în Stat. În evoluția societății omenești, instituțiile de stat trebuiesc privite din dublul punct de vedere al cauzelor și efectelor lor istorice; și, în vederea reorganizării Senatului dintr'o țară oarecare, nu e poate indiferentă cunoașterea evoluției acestei instituții în celelalte țări.

Cum se prezintă chestiunea rurală în Anglia

Fatalitatea istorică pune uneori simultan aceleași probleme în țări îndepărtate una de alta și ajunse în stadii de civilizație cu totul deosebite. Fără îndoială că soluția unei probleme sociale nu se poate căuta independent de complexul întreg al vieții poporului la care ea s'a impus spre rezolvare; nu toate țările au aceeași tradiție și aceeași încheiere în organizarea Statelor lor. Cu toate acestea, frământările care pregătesc istoria de mîni în diferitele părți ale lumii nu sînt cu totul în afară de domeniul comparațiilor sugestive. Pe harta geografică, Anglia stă departe de țara noastră; și, în istoria civilizației, distanța între aceste două țări e încă și mai mare,—dar o aceeași problemă le frămîntă azi pe amîndouă, pasionînd deopotrivă opinia publică și colorînd lupta partidelor lor politice.

Chestiunea agrară—implicită în întreaga chestiune rurală — domină azi politica internă a

Angliei, mai presus chiar decît *chestiunea irlandeză*. Soluția preconizată pentru rezolvarea ei de partidul liberal e *exproprierea silită*, pe care stegarii partidului o lămuresc în întruniri publice și o afirmă ca o necesitate de stat și ca un drept național al poporului. Mîndra Democrație engleză nu cere dela marea proprietate admiterea expropriării sub titlul măgulitor pentru dînsa de jertfă patriotică. Lloyd George, cu humorul său ironic și mușcător, e departe de a introduce academicianismul în luptele politice pentru dobîndirea marilor reforme, și chiamă la bara justiției populare întreg trecutul mării proprietăți, intentîndu-i un proces istoric. El nu recunoaște dreptul absolut și etern al mării proprietăți. Pentru dînsul marea proprietate nu e decît o porțiune din țară, încredințată marilor proprietari pentru a fi administrată spre folosul obștiei întregi. Utilitatea națională e singura bază rațională a menținerii mării proprietăți care nu mai poate continua îndată ce nu mai e în stare să îndeplinească acest rol. Iar mării proprietari nu pot invoca „dreptul sfînt” al proprietății și a se scutura de orice răspundere în fața nevoilor Statului și ale țării. Pămîntul nu este proprietatea absolută a nimărui, și proprietarul nu poate fi lăsat absolut liber să facă tot ce vrea cu și pe proprietatea lui, după cum nici fabricantul nu poate fi îngăduit să încalce legile făcute pentru a-i îngrădi eventuala lui lăcomie de câștig în dauna existenței celor mulți.

Atît din punct de vedere al nevoiei de pămînt pentru muncitorii agricoli, cît și din punctul de vedere superior al întăririi energiilor naționale ale poporului, partidul liberal din Anglia cere exproprierea silită a mării proprietăți, și o cere hotărît, fățiș și energic, împins de simțul datoriei și al răspunderii față de țară, și sprijinit pe o opinie publică conștientă și liberă. Cine se poate îndoi de succes! Spectrul „drepturilor sfînte“ nu poate oferi decît prilejul de a pune în discuție de cîte ori, în cursul istoriei omenirii, interesele meschine și lăcomia crudă a castelor restrînse au invocat drepturi eterne și divine.

*

Chestiunea rurală se pune azi, în Anglia, ca o chestie națională.

Prin repedeia ei industrializare, Anglia a pompat marea majoritate a locuitorilor ei dela sate la orașe. Cu șasezeci de ani în urmă, jumătate din populația Angliei era rurală, acum patru din cinci locuitori trăesc la oraș. E drept că orașele engleze sînt cele mai igienice; cu toate aceste vigoarea primitivă a rasei se păstrează mai bine în strînsa legătură cu pămîntul. Satele sînt pretutîndeni rezervele caracterului și energiilor naționale ale unui popor; din ele se alimentează viața intensivă și istovitoare a orașelor. Pentru Anglia dar — atît de redusă în elementul ei rural —

buna stare și prosperarea celor dela țară are importanța unei chestiuni etnice.

După datele statistice oficiale din 1901, din întreaga populație a Angliei și a Țării Galilor numai 1,128,604 locuitori, adică un procent de 8⁰/₀, se ocupă cu agricultura (proporția a crescut și e în creștere până azi). Comparată cu celelalte țări, Anglia oferă cu mult cel mai mic procent de populație agricolă. În România acest procent e de 82⁰/₀; în Austria de 61⁰/₀; în Danemarca de 48⁰/₀; în Franța de 43⁰/₀; în Germania de 35⁰/₀; în Olanda de 31⁰/₀; în Belgia de 23⁰/₀. Dacă se ia în seamă și densitatea locuitorilor din fiecare țară, atunci numărul celor întrebuințați în agricultură, repartizați pe mia de acre de pământ cultivabil (1 acru=4046 m. p.), se poate figura prin cifrele: Anglia are numai 41 de lucrători pe 1000 de acre; Danemarca are 70; Franța 100; Olanda 120; Germania 130; Belgia 160; Austria 180.

După datele publicate de „The Board of Agriculture” pe 1912, produsul net agricol al Angliei și al Țării Galilor din fermele, grădinile, pășunile și ogoarele lor se ridică la suma de 127,650,000 livre sterline (peste 3,190,250,000 lei). Această cifră destul de mare ar putea fi încă mult ridicată prin sporul muncitorilor agricoli. Se vede de aici ce importanță are în industrială Anglie muncitorul agricol și din punct de vedere al creșterii avutului național. Iată dar de ce și din acest punct

de vedere partidul liberal cere exproprierea marilor parcuri ale lorzilor.

Dar principalul scop urmărit de expropriere e sporirea rezervei țărănești : întemeierea temeinică a unei clase numeroase și viguroase de mici proprietari agricoli, care să poată trăi independent și îndeajuns de îndeștulați pentru a întreține o familie și a da posibilitatea celor cu însușiri alese dintre ei să se rîdice. Pentru aceasta Statul trebuie să intervie pentru a înlesni, muncitorilor agricoli vrednici, trecerea dela starea de proletari agricoli la starea de mici proprietari și fermieri. Legile de acum cinci ani, așa numitele *The Small Holding and Allotment Acts*, au dat roade, dar nu pot rezolva chestia în mod radical. Ele au deschis numai un drum nou și indică, prin rezultatele lor chiar, exproprierea, ca singurul mijloc de a îndeplini scopul pe care îl urmăresc. Dar exproprierea nu va rezolva singură și deodată chestia agrară în Anglia cași în alte țări. Fixarea unui minimum de salar al lucrătorului agricol e tot atît de urgentă. Apoi întemeierea micilor gospodării țărănești nu poate prospera fără organizarea cooperativelor satești, a creditului rural și a înlesnirii transporturilor. Pentru învigorarea fizică și luminarea clasei țărănești, Statul e dator de asemenea să se îngrijească de sistemul clădirii locuințelor și răspîndirii educației. Toate aceste chestii, partidul liberal din Anglia le-a legat de chestia exproprierii.

Dintre cei care *se ocupă* azi cu agricultura, nu-

mai categoriile fermierilor și micilor proprietari— numărînd în total 292,000 locuitori—trăesc destul de îndestulat; iar restul de 170,000 pădurari, păstori, grădinari și 609,000 muncitori agricoli proletari nu cîștigă prin munca lor acel minimum de salar, necesar pentru întreținerea unei familii cu trei copii, în afară de marginile mizeriei. În adevăr, familia unui muncitor agricol, compusă din tată, mamă și trei copii, dacă e redusă numai la salarul bărbatului, nu poate avea un venit mai mare decît maximum 22 de lei pe săptămîină,— numai unii, în proporție de 2°/_o, primesc 25 de lei pe săptămîină. Pe de altă parte însă, o atare familie, pentru a nu fi expusă la degenerare fizică, are nevoie de un venit minim de 26 de lei pe săptămîină, absolut necesar pentru locuință, hrană și îmbrăcăminte, —excluzînd satisfacerea oricărei nevoi sufletești sau cheltueli neprevăzute. Astfel salarul muncitorului agricol e mai prejos de nevoile lui elementare și-l condamnă la mizerie și la degenerare fizică fără intervenția muncii femeii și a copiilor lui. Iată de ce acum în Anglia, odată cu chestia exproprierii, se cere imediată intervenție a Statului spre a fixa un minimum de salar pentru munca agricolă, prin anumite tribunale regionale, instituite spre acest scop. Fără îndoială că exproprierea singură nu va rezolva odată întreaga problemă agrară în Anglia, după cum nu o poate rezolva nici la noi,—dar e sigur că numai prin ea toate celelalte chestii pomenite vor putea căpăta soluții definitive.

Analfabetismul rural la noi

Răspîndirea culturii în masele populare începe să fie recunoscută, în Apus, ca un principiu de întărire a existenței naționale, abia în veacul al XIX-lea; ea formează chiar una din caracteristicile acestui secol care, din acest punct de vedere, cu drept a fost numit de unii *secolul educațiunii naționale*.

Până în veacul trecut, nici un Stat nu recunoștea că *a instrui pe toți cetățenii lui* este o datorie națională; astăzi, aproape toate Statele din Europa și din America pe deoparte își impun această sarcină,—oricît de mari sacrificii ar cere ea,—iar pe de alta impun deopotrivă un anumit grad de învățămînt tuturor locuitorilor țării.

Învățămîntul elementar e considerat dar ca o datorie publică a tuturor, a căreia neîndeplinire, ca orice altă infracție, se pedepsește. Chiar în țările în care serviciul militar nu e considerat ca o datorie publică, și deci nu e impus de Stat—cum sînt Anglia și Statele-Unite, de pildă—învățămîntul elementar e considerat ca atare: fiecare

e obligat de Stat să dea copiilor săi învățămîntul elementar; iar Statul, la rîndul său, se recunoaște dator a pune la dispoziția fiecăruia mijloacele necesare, în mod cu totul gratuit.

*

Din punct de vedere ideal, educațiunea maselor a fost unul din acele visuri frumoase ale cugetătorilor din evul mediu, care te fac întotdeauna să admiri puterea de privire peste veacuri a geniilor omenirii; adîncile reforme sociale însă nu se produc niciodată de idealuri personale, ci de necesități prezente, de forțe sociale imperative, care impun transformări ori provoacă catastrofe.

Dar dacă idealurile cugetătorilor nu pot *singure* determina schimbări sociale adînci, nu se poate afirma că țările civilizate își continuă astăzi evoluția istorică, împinse *numai* de forțe oarbe; *conștiința luminată a omului* e și ea un factor esențial al evoluției societăților omenești și, *până la un punct*, se poate spune că un popor este ceea ce vrea să fie. Dacă e adevărată afirmarea că omenirea a progresat în veacul al XIX-lea —veacul Constituțiilor—mai mult decît în toate miile de ani de mai înainte, nu se poate atunci tăgădui că progresul societăților omenești se determină în mare măsură și de principii impuse de lumina conștiinții.

Cauzele complexe ale progresului social cer

concurența atîtor factori încît lipsa unora poate zădărnici puterea de influență a altora, fără a se dovedi prin aceasta permanenta lor neputință de a *impresiona* mersul societății, în împrejurări anumite.

Cu patru veacuri în urmă, Luther se mira de nepriceperea importanței educațiunii publice în Germania: „Fiecare oraș, spunea el, e supus la mari cheltueli în fiecare an pentru construire de drumuri, ridicări de metereze, cumpărări de arme și echipări de soldați. Pentru ce nu s'ar cheltui o sumă pentru întreținerea cîtorva institutori? Prosperitatea unui oraș nu atîrnă de bogățiile lui naturale, de soliditatea zidurilor lui, de eleganța caselor lui, de abundența armelor și a arsenalelor lui, ci siguranța și tăria unui oraș stă mai presus de toate în o bună educație care îi procură cetățeni instruiți, cu judecată dreaptă, cinstiți și bine educați“.

Trei veacuri au trecut fără ca oamenii de stat din Germania să recunoască evidența orbitoare a acestui adevăr. Abia în urma sfărării Germaniei de Napoleon și sub presiunea unor nouă necesități de viață națională, regele Frederick Wilhelm, după dezastrul dela Iena, recunoaște că: „Germania trebuie să recîștige prin puterea intelectuală ceia ce a pierdut în puterea materială. Pentru acest scop este dorința mea, zice el, ca tot ce-i posibil să se facă pentru a se întinde și perfecționa educațiunea poporului“.

*

Germania este cea dintâi țară care a impus obligativitatea învățămîntului elementar ca o datorie publică a tuturor locuitorilor ei, și de aceea *neștiutorii de carte* au ajuns astăzi niște rari accidente în această țară.*)

Dacă am clasifica țările după criteriul răspîndirii culturii în popor, Germania stă în frunte: ea a izbutit să stîrpească cu totul analfabetismul. Din acest punct de vedere țara noastră, după cum vom vedea, continuă să stea la polul opus Germaniei.

Germania are marele merit de a fi înțeles—cea dintâi—rolul Școlii în desvoltarea și întărirea națională a unei țări. Cu drept cuvînt s'a spus că Germania modernă e opera învățătorului și a profesorului german. Statul german a înțeles, înaintea altora, ce instrument minunat de formare a cetățenilor e Școala. Cași Biserica—și chiar în o mai largă măsură—Statul german a căutat ca fiecare cetățean să fie format, prin școala publică, după concepțiile și idealurile naționale ale Statului. Acel strîmt patriotism de stat, caracteristic cetățeanului german, care face din el „o parte din mașina publică“, poate provoca critici drepte din punct de vedere al unui anumit ideal de educațiune în-

*) În Germania și Elveția numai 1 la mie dintre recruți nu știe carte; în Franța proporția se ridică la 4%, adică 40 la mie; în România erau 81%, adică 810 la mie neștiutori de carte, în 1886.

dividualistă, dar el e cea mai strălucită dovadă a eficacității școlii germane. Se poate critica concepția educativă a statului german, dar aducerea ei la o îndeplinire practică atît de perfectă nu poate provoca decît admirație. Școala germană a ajuns să fie ceea ce a voit Statul: „o fabrică de cetățeni ai Statului“.

Fiecare popor are anumite însușiri naționale ; și, numai în direcția acestor însușiri, el își poate desvolta formele de viață socială și politică. Școala este și ea o instituție politică, creată și susținută de Stat pentru cultivarea idealurilor lui naționale.

Dacă școala germană are neajunsul, după cum am arătat în alte articole, de a *ucide* personalitatea pentru a forma disciplinați ai Statului, aceasta nu arată decît o însușire a poporului care s'a organizat sub forma celui mai absolutist și mai reacționar Stat din Apusul Europei ; după cum, dacă școala engleză are calitatea de a desvolta până la cel mai înalt grad individualitatea independentă a omului, aceasta se explică numai prin pasiunea națională pentru independența personală a aceluia popor anglo-saxon care a format cele mai democratice state din lume.

Puterea Statului german stă mai mult în școală decît în armată ; școala e un instrument de luptă al Statului mai puternic decît armata : iată de ce „Statul, spune Rein, voește să conducă educațiunea din școală ca pe un aliat al lui pe cîmpul

de luptă împotriva curentelor distrugătoare, care îi surpă puterea“.

Germania, cea dintâi, a dovedit în mod practic puterea școlii, ca factor de progres și de victorie în lupta vieții; exemplul ei a dat un mare impuls dezvoltării organizării școlii în diferitele țări din Europa și din America. Anglia, ale cărei interese concurează cu ale Germaniei, n'a fost însă păimîntată de numeroasa armată a Germaniei, cît de temeinica organizare a școlii ei: de aici acel avînt, fără pereche în istoria lumii, în organizarea școlilor din Anglia, pentru a-și ajunge rivala. Nu odată s'a spus de oamenii de stat ai Englierei că „supremația Angliei e o chestie de bună organizare a școlii“. Anglia n'a introdus serviciul militar obligator, dar a impus obligativitatea învățămîntului dela 5—14 ani, și n'a cruțat nimic ca să ajungă pe Germania în organizarea regimului ei școlar.

Dacă sistemul de educație german găsește astăzi protivnici de o înaltă competență pedagogică în Germania chiar, și dacă sub raportul dezvoltării personalității întregi și independente a omului, el are mult de împrumutat dela sistemul de educație englez, organizarea tehnică a școlilor însă, în vederea aplicării sistemului susținut de Stat, e neîntrecută.

*

Intervenția Statului în organizarea regimului școl-

lar și impunerea învățămîntului elementar obligator ajunge un fapt general în veacul trecut, în Apus,—o necesitate de existență națională a fiecărei țări. Marile și multele descoperiri tehnice ale veacului al XIX-lea, puterea aburului și a electricității, a *drepturilor omului* și a presei zilnice au sporit producția, au mărit circulația produselor și a ideilor, au intensificat viața, au înălțat demnitatea omenească și au impus statelor nevoia „de a adăuga, prin o educație sistematică, la experiența copilului, experiența rasei omenești“.

Statele absolutiste din Europa apusană, înainte de Marea Revoluție, se reduceau aproape exclusiv la niște instrumente de dominare ale unei oligarhii restrînse asupra unei mulțimi indolente. Marea industrie nu trezea viața orașelor; șuerul fabricilor nu aduna milioanele de lucrători; trenurile, telegrafele, telefoanele nu distrugeau distanțele; vapoarele nu brăzdau oceanele, problemele sociale nu frământau mințile oamenilor de stat. Pentru *cei puțini* viața era trîndavă și liniștită; pentru *cei mulți* era asuprită și animalică:— pentru toți aceiași amortire a minții și a sufletului.

Marea Revoluție deschide perspective nouă: orașele cresc, producția națională sporește, clase sociale nouă sînt chemate la viața publică. Statul nu se mai poate mărgini numai la rolul unui instrument de dominare politică al unei clase, ci—

sub influența Democrației—el își dezvoltă din ce în ce mai mult funcțiunea de armonizare a diferitelor interese sociale. Formele nouă de viață socială și caracterul aprig de concurență a luptei pentru traiu,—între indivizi și între state,—nevoia națională de sporire a puterii de producție... toate cer ridicarea nivelului intelectual al maselor,—o sporire a capacității productive. Statul e silit *din interes de existență* să introducă obligativitatea și gratuitatea învățămîntului elementar, și să contribuie cît mai mult la răspîndirea învățămîntului de grade superioare.

*

La noi ondulațiile Marei Revoluții n'au ajuns decît foarte tîrziu și-au rămas încă la suprafață; ele nici nu puteau avea o influență adîncă, din cauza împrejurărilor istorice specifice de dezvoltare a țării noastre.

Deși țară aproape exclusiv agricolă,—în care 82% din populația întregă e formată de muncitori agricoli,—cu agricultură extensivă și mai în neputință de a-și dezvolta în mod firesc marea industrie de export, țara noastră totuși a împrumutat multe din formele de viață apusană ale statelor cu civilizație produsă prin dezvoltarea uriașă a mării industrii. Lipsa substratului material al acestor forme de viață e una din contradicțiile civilizației noastre. Orașele noastre sînt

în cele mai multe cazuri niște mahalale, în care pătura conducătoare e formată în cea mai mare parte de latifundiarilor fonciari, — înlocuiți în exploatarea agricolă prin arendași, — și de reprezentanții oficiali ai Statului; iar averile, pompate de aceste orașe, izvoresc în special din exportul de grâne.

Epoca de înflorire a orașelor noastre începe cu tratatul dela Adrianopol, — data stabilirii marelui nostru export de cereale și a sporirii, în consecință, a suprafeții cultivate a solului. Nu industria dă viață orașelor noastre, ci tot agricultura; și *această viață* o dă în dauna celor mulți dela sate.

Dar pe cînd în țările apusene, Statul, — împins de progresul realizat în tehnica producției naționale și de intrarea în viața publică a mulțimii, — a fost silit să impună în chip forțat ridicarea nivelului cultural al maselor; la noi productivitatea mănoasă a solului, — cu corolarul ei natural al culturii extensive, — nu cere deosebire de înălțime intelectuală între boul care trage plugul și între țărănul care-l mîină. Mai mult: creșterea cîștigului proprietarului și al arendașului nostru, atîrînd în foarte multe cazuri, — după cum au dovedit nenumărate anchete și intervenții oficiale, — și de oarecare proceduri la încheierea contractelor, la măsurătoare ori la răfuială, ridicarea nivelului intelectual al țărănului ar împiedeca chiar unele *mijloace de rentare* națională. Iată de ce necesitatea răspîndirii luminii în masele țărănești, la noi, nu e recunoscută, *de fapt*, după cum vom vedea, ca o

grabnică trebuință națională, — după cum nu e recunoscută nici nevoia de a lărgi cercul vieții publice, — ci-i privity mai mult ca o chestie de resortul Ministerului de Instrucțiune.

Cu toate formele moderne de viață politică, realitatea în parte medievală a obiceiurilor noastre face din Stat încă un instrument de stăpânire în mîna unei oligarhii care exclude, dela viața publică și dela luminile civilizației, șase șeptimi din populația întregă a țării.

Dacă Statul nostru ar fi aplicat cu seriozitatea cuvenită legea obligativității învățămîntului elementar la sate, și ar fi înțeles că nici un sacrificiu nu e prea mare pentru luminarea satelor, n'am fi ajuns ca în 1910, — adică, după aproape cincizeci de ani de aplicare a acestei legi, — să avem un coeficient de 65.1% de analfabeți în pătura rurală a țării, iar în unele județe numărul analfabeților să atingă cifra de 74.1% sau chiar de 74.9%, — după cum arată statistica oficială din acel an a Ministerului de Instrucțiune. Și trebuie să ne lăudăm cu aceste cifre, căci cu zece ani în urmă ele se ridicau, pentru unele județe, la enorma proporție de 90.5% și 91% de analfabeți! Astăzi situația e desigur mai bună, nu însă destul de bună.

Și la ce știință de carte se reduc cunoștințele celor 25—35% dintre țărani? În cele mai multe cazuri nu întrece știința de a iscăli. Și chiar acest minim rezultat n'a putut fi obținut decît în anii din urmă, prin sforțările personale ale unui

ministru democrat, pe care țara a avut norocul să-l aibă în mai multe rînduri în capul Departamentului Instrucțiunii, ca astfel el să poată spori, *prin tot felul de restrîngeri bugetare*, numărul școlilor săești, și să reînființeze Școlile Normale desființate de predecesorul său.

Totuși trebuie să recunoaștem că progresul realizat la noi, în răspîndirea învățămîntului primar rural, în ultimii cincisprezece ani, e mult mai mare decît în cei 60 de ani ce curg dela înființarea lui în 1838. Desvoltarea nouă a acestei ramuri de învățămînt s'a făcut sub regimul legii de organizare din 1896. În 1895—1896, erau 3.307 școli primare rurale,—din care numai 1850 aveau localuri proprii,—cu 3.878 învățători la 198.534 elevi, în total. În 1909—1910 numărul școlilor se ridică la 4.695,—din care 3.838 cu localuri proprii,—numărul învățătorilor sporind la 6.460, iar cel al elevilor la 504.297. Astfel, în interval de 15 ani, numărul școlilor a crescut cu 42%, al învățătorilor cu 66%, iar al elevilor cu 154%. Cu toate acestea, dacă se ia în seamă că între condițiunile de îmbunătățire a unei ramuri de învățămînt este și aceia de a nu supraîncărca pe profesor printr'un număr prea mare de elevi, învățămîntul primar rural nu s'a îmbunătățit sub acest raport: căci pe cînd în 1895—1896 revin cîte 51 elevi pentru un învățător, în 1909—1910 revin cîte 80. Apoi, din nevoia de a răspîndi cît mai iute învățămîntul primar rural, au

fost admise între învățători, multe elemente care nu trecuseră prin pregătirea specială a Școlilor Normale. S'a lărgit astfel deocamdată cadrul învățămîntului primar rural, rămînînd ca îmbunătățirea lui interioară să se facă treptat-treptat, după posibilitatea Statului.

*

Din analiza bugetului Statului, pe 1909—1910, a statisticii Ministerului de Instrucțiune, și a Raportului Inspectoratului Învățămîntului Primar, pe același an, rezultă unele date și concluzii care aruncă o deplină lumină asupra mersului și perspectivei învățămîntului nostru primar rural. Un fapt te izbește dela început. E un lucru știut că în țările din Apus, cu învățămînt public bine organizat, suma alocată anual pentru învățămîntul primar, în bugetul Statului, e de *cîteva ori mai mare* decît suma alocată pentru toate celelalte ramuri de învățămînt la un loc. În Anglia, care a introdus învățămîntul obligator cu șase ani în urma noastră, această proporție e de nouă la unu. La noi, după bugetul Ministerului de Instrucțiune din 1909—1910, proporția se scoboară sub unu la unu *) : adică întreg învățămîntul primar consumă din bugetul Instrucțiunii Publice mai puțin decît 50% ; și din această sumă, învățămîntul primar rural, — sau

*) Nu urmează însă de aici că învățămîntul super-primar e prea dezvoltat, sau chiar că e suficient dezvoltat.

învățămîntul a șase șeptimi din întreaga populație a țării, — absoarbe mai puțin (8.559.868 lei) decît de două ori suma alocată învățămîntului primar urban (4.737.403 lei), adică învățămîntul primar al unei șeptimi din întreaga populație. *) Iar dacă comparația se face între *populația școlară* dela sate și cea dela orașe, atunci contingentul școlar sătesc se ridică la opt din nouă părți, față de cel urban.

E caracteristică această repartizare a bugetului Instrucțiunii Publice, și ea dovedește neîndoios părținirea Statului nostru în intervenția lui pentru răspîndirea învățămîntului elementar.

În toate țările, cu învățămînt elementar obligator și gratuit, răspîndirea acestui învățămînt e re-

*) Deși o comparație concludentă nu se poate face între cifre abstracte, totuși credem suggestive următoarele, azi desigur schimbate: Franța are 112.000 institutori, recrutați în cea mai mare parte, din 175 Școli Normale, cu cheltueli în bugetul Statului în sumă de 120.000.000 lei anual, pentru o populație școlară de 5.600.000 copii. Germania are 9.730.000 copii înscriși în școlile elementare, iar Anglia 7.520.000. Statul german intervine cam cu $\frac{1}{3}$, adică cu 150.000.000 lei anual, din costul total de jumătate de miliard de lei, pentru învățămîntul primar („Volksschulen“). Statul englez împarte pe din două cu Comunele cheltuelile pentru învățămîntul primar („Elementary Public Schools“), contribuind anual cam cu 280.000.000 lei, din cheltuiala totală pentru acest învățămînt. La noi, în bugetul Instrucțiunii Publice din 1909—1910, suma totală prevăzută pentru învățămîntul primar abia se apropia de 14.000.000 lei. În acel an aveam o populație școlară cam de 900.000 copii (din care mai mult de 800.000, adică opt din nouă părți, erau fii de săteni, și nu toți aveau loc în școală), pentru care nu aveam decît vre-o 8000 de institutori și învățători, recrutați, numai în parte, dintre absolvenții celor șapte Școli Normale, — singurele pe care le aveam atunci.

zultatul unei intervenții de Stat ; pretutindeni însă Statul, în această înaltă intervenție a lui, n'a lucrat ca instrument părtinitor al unei clase, ci ca un administrator echitabil al intereselor superioare naționale : de aceea în fiecare din aceste țări, suma, pe care Statul o cheltuiește pentru învățămîntul elementar al mulțimii, întrece de mai multe ori suma alocată pentru învățămîntul claselor de sus mai avute.

În opera lor de a cultiva masele, diferitele State din Apus și-au co-asociat Comuna. Până la un punct același lucru s'a întîmplat și la noi, nu însă același fel de conlucrare. În Apus, suma dată de Comună pentru școli crește proporțional cu sporirea veniturilor ei, rămînînd ca Statul să contribuie mai mult acolo unde Comuna e mai săracă. La noi, ancheta din 1885, făcută după douăzeci de ani de funcționare a legii obligativității învățămîntului, constată dimpotrivă că : „Comunele urbane nu plăteau decît 13.6% din costul școlilor lor primare, sau 3.5% din veniturile lor bugetare, pe cînd comunele rurale contribuiau cu 32.4% din costul școlilor lor, sau cu aproape 8% din totalul veniturilor lor“.

Dar părtinirea reiesă evidentă din starea generală de organizare a învățămîntului, pentru întreg acest period de 50 de ani de intervenție a Statului în răspîndirea învățămîntului primar.

În adevăr statistica Ministerului de Instrucțiune din 1910 arată că avem un învățămînt primar urban

care nu lasă nimic de dorit: nici din punct de vedere al localurilor, nici din punct de vedere al numărului și pregătirii personalului didactic. Clădirile sînt toate de zid; corpul didactic întreg e format din titrați ai școlilor speciale; iar catedrele vacante se ocupă de cei mai buni dintre învățătorii satelor,—stabilindu-se astfel principiul că elementele cele mai bune din corpul învățătoresc sătesc sînt date tot orașelor. Toți copiii în vîrstă de școală ai orașenilor găsesc loc în școala primară urbană; și, deși legea învățămîntului primar repartizează până la 80 de elevi de fiecare institutor, proporția generală pentru întreg învățămîntul primar urban e numai de 61 copii de institutor.

Netăgăduit că avem un suficient și foarte bun învățămînt primar urban.

Aceiași statistică ne arată însă pentru învățămîntul primar rural—luat în totalitatea lui—o stare cu desăvîrșire detestabilă, care poate fi privită ca tolerabilă comparată numai cu istoria absurdă a stagnațiunii lui anterioare. Starea lui trecută ne explică pentru ce sîntem una din țările Europei cu cei mai mulți analfabeți, și pentru ce vom continua să ocupăm acest loc de rușine cît timp Statul nu va interveni mai energic încă în sprijinul acestui învățămînt.

Dacă comparăm cifra totală a populației școlare primare dela noi, în 1910, cu cifra populației întregi a țării noastre, din același an,—un an pentru care avem date statistice mai complete,—gă-

sim că procentul învățămîntului primar față de numărul locuitorilor țării ajunge abia la 8,8⁰/₀,—adică la 100 de locuitori corespund numai 8,8 școlari primari. De oarece învățămîntul primar urban are o dezvoltare normală, e evident că micimea acestui procent e provocată de nesuficiența dezvoltării învățămîntului primar rural,—adică a acelei învățămînt care privește un minim de cunoștinți elementare pentru copiii celor șase săptămîni din numărul total al locuitorilor Romîniei.

Proporția aceasta redusă pune țara noastră pe o treaptă destul de joasă în scara extensiunii învățămîntului elementar în genere; și extensiunea învățămîntului elementar poate fi considerată ca un criteriu sigur pentru a măsura gradul de civilizatie al unei țări. Din tabloul *) ce urmează,—și care, în ce privește celelalte țări, conține date anterioare anului 1910,—se poate vedea locul pe care Romînia îl ocupă în această gradație comparativă :

	Procentul școlailor	Total. școl.
1. Statele-Unite Americane N.	19.9	17.373.859
2. Canada	19.4	1.274.000
3. Regatul Unit al M. Britanii și Irl.	17.4	7.587.000
4. Germania	17	10.224.000

*) In privința tablourilor din acest articol Cf. G. Arghirescu, *Situația învățămîntului primar în raport cu cheltuețile bugetare (Viața Romînească, Martie, 1915)*.

	Procentul școlarilor	Total, școl.
5. Elveția	16.6	706.000
6. Norvegia	16.3	365.000
7. Olanda	15.3	891.000
8. Austria	15.2	4.152.000
9. Ungaria	14.8	2.827.888
10. Franța	14.2	5.600.000
11. Suedia	14.2	771.000
12. Danemarca	13.8	558.000
13. Japonia	12.8	6.479.000
14. Belgia	12.	914.000
15. Argentina	10.8	765.000
16. Italia	10.3	3.493.000
17. Bulgaria	10.2	412.000
18. Spania	10.	2.000.000
19. Cuba	9.6	196.000
20. Grecia	9.	241.000
21. România	8.8	611.300
22. Serbia	4.9	132.000
23. Portugalia	4.4	240.000
24. Rusia	3.7	5.505.000
25. Egiptul	2.3	262.000
26. India	1.3	4.750.000

Tabloul e destul de elocvent: prea puține sînt țările care sînt în urma noastră; iar unele State care nici nu existau cînd s'a introdus la noi obligativitatea învățămîntului primar, azi ne întrec; și chiar locul acesta puțin onorabil pe care-l ocupăm acum în această scară nu e căpătat decît în ultimii ani, căci cu 15 ani în urmă procentul populației noastre școlare față de populația țării abia trecea peste

4°/_o.

Prin legea obligativității învățămîntului din 1864,

Statul își recunoaște implicit datoria de a procura învățămîntul primar în mod egal și gratuit tuturor copiilor în vîrstă de școală. Pentru copiii dela orașe, Statul de mult își îndeplinește complet și bine această obligație. Din cei 810.222 copii de săteni, în vîrstă de școală, în 1910, Statul nu putea însă primi în școlile lui de cît 480.000, adică un procent de 53.5% din numărul total al copiilor. Și cu toate acestea avem învățămîntul obligator pentru toți copiii încă dela 1864! Legea prevede chiar sancțiunea amenzii pentru părinții care nu-și trimit copiii la școală, și „Casa Școalelor” are un venit anual regulat din produsul acestor amenzi: în 1909 ea a încasat 304.556 lei, iar înainte de înființarea acestei instituții uneori „amenzile se transformau în muncă manuală pentru lucrările publice”, spune d. Arghirescu, în statistica oficială. Din procentul de 59.2% al copiilor înscrși la școală, statistica constată că în acest an nu a frecventat regulat școala de cît un procent de 66.6% ceea ce înseamnă că din cei peste 800.000 copii de școală ai sătenilor numai 300.000 (mai puțin de 40%) urmează regulat cursul primar.

Chestiunea frecventării școlii rurale a preocupat întotdeauna administrația noastră școlară, fără să i se poată însă găsi o soluție practică. Numai prin desperare de cauză se poate explica soluția propusă în 1910 de Raportul Inspectoratului Primar: „Pentru a activa frecven-

tarea regulată a școlii, Consiliul Inspectorilor apreciază autoritatea pe care și-a câștigat-o jandarmeria printre săteni și concursul ce l-ar putea da jandarmii pentru aducerea copiilor la școală. De aceea e de părere să se ceară autorităților în drept acest concurs până când trimeterea copiilor la școală ar intra în deprinderile sătenilor, așa cum a pătruns în ei datoria de a face serviciul militar“.

Propunerea aceasta extremă și extraordinară pune o întrebare mai adâncă: E în adevăr săteanul atât de refractar școlii încât după 46 de ani de învățământ obligator trebuie să-i iai copilul la școală cu jandarmul? În colonii, Englezii n'au întâmpinat atîta repulzie pentru școală, din partea unor popoare aproape sălbatece. Și-a făcut Statul nostru dela început datoria, toată datoria, pentru a deprinde pe sătean să capete încredere în școală? Statistica arată că, dela început, mai conștiințioase au fost Comunele rurale în îndeplinirea obligațiilor către școală decît Statul.

Raportul Inspectoratului Primar constată că cu 15 ani în urmă frecventarea școlii rurale era mai bună decît acum. În 1894 numai 29.4% din numărul total al copiilor de școală erau înscriși, dar din aceștia frecventau școala 77%. Raportul spune că atunci erau înscriși numai copiii frunțașilor, și că în anii următori, înmulțindu-se înscrierile, au fost înscriși și copiii sătenilor din ce în ce

mai săraci. Explicația scăderii frecvenței regulate e dar evidentă, și concluzia naturală ar fi intervenția Statului pentru procurarea gratuită a întregului material didactic, a unei clădiri confortabile, a unui bun învățător, și chiar mijlociri oficiale pentru procurare de haine și de hrană gratuită pentru cei lipsiți de mijloace, — așa cum se face în Statele cu învățământ gratuit*). Statul trebuie să intervie ca școala rurală să fie iubită de săteni, iar copiii să fie atrași de școală, nu aduși cu jandarmi.

Statul însă nu și-a îndeplinit decît foarte anevoe și parțial datoria pe care o are către școala rurală. Ancheta din 1885 găsește că din numărul total al localurilor de școală numai 29.2% erau de zid, iar restul erau de nuele, vălătuci și lemn durat, și că starea lor reclama numaidecît o reșterare în valoare de cel puțin $\frac{1}{3}$ din valoarea

---

1) Congresul Instituturilor francezi, ținut la Nancy în 1909, pare să fi fost condus cu totul de alte considerații decît Consiliul Inspectorilor Invățămîntului Primar dela noi, cînd a votat rezoluția că: „Pentru a asigura frecventarea școlară se va da familiilor nevoiașe care au nevoie de munca copiilor lor o despăgubire“.

Proiectul de lege al d-lui Briand, depus la Cameră în 1908, la art. 5 spune precis: „În fiecare comună se va înființa o *Casă a Școalelor* cu menirea de a încuraja, ajuta și desvolta mersul școlii publice“. Statul prevede în buget 1.000.000 de lei anual pentru a ajuta aceste instituții în comunele rurale cu mai puțin de 1000 locuitori. Aceste „Case ale Școalelor“ există deja în 17,000 comune; ele sînt „un fel de biurouri de binefacere școlară pentru a veni în sprijinul copiilor săraci, procurîndu-le haine ori hrană caldă în timpul iernei“. Dela ele au luat naștere *Cantinele școlare*.

lor totală pentru „a le pune în condițiune mai acceptabilă“. Astăzi, Raportul Invățământului Primar constată că, din numărul total al localurilor de școli rurale, numai 57% sînt bune, restul sînt mediocre și rele; iar din numărul total al învățătorilor 27% sînt suplinitori. Zugrăvirea acestor suplinitori, făcută de Raportul oficial, e atît de neagră încît e imposibil să nu exclami, cu convingere, că e mai bine pentru săteni să nu se mai înființeze școli, decît să se încredințeze misiunea de învățător unor astfel de scursori ale orașelor. S'a înțimplat să fie angajat ca învățător și un fost pușcăriaș, cu știința revizorului — „*pentru că nu găsea pe altul*“. Despre acești învățători improvizați, cu totul nepregătiți și nestabili, Raportul spune: „In urma trecerii lor pe la o școală, localul rămîne ruinat, arhiva în neorînduială, materialul didactic nimic. Mulți au dispărut fără urme dela școală, după ce au încasat sumele pentru lemne, pentru servitori sau bani dela elevi pentru carte“.

La astfel de școli frecventarea regulată desigur nu poate fi obținută decît cu jandarmul.

Sînt și școli bune și învățători exemplari, dar nu sînt atît cît trebuie și cît Statul e dator să procure.

Statistica oficială nu-l arată pe sătean refractar școlii; ea declară că: „Cereri stăruitoare sosesc la Minister din o mulțime de cătune ca să li se înființeze școală. Sacrificiile însemnate, pe care le

oferă petiționarii, arată cît de serioase sînt aceste cereri“.

Dar la asemenea cereri Statul nu poate trimite decît cîte unul din acei suplinitori zugrăviți de Raport, de oarece numărul anual al absolvenților Școlilor Normale nu ajunge, după cum vom arăta, nici pentru a ocupa locurile devenite vacante în rîndul titularilor și a înlocui într'o proporție mai ridicată pe suplinitorii de care vorbește Raportul.

În asemenea împrejurări nu-i de mirat dacă sãteanul nu poate înțelege menirea școlii.

Apoi, statistica arată cã pe cînd la orașe pentru fiecare institutor se repartizează numai cîte 61 copii, la sate pentru fiecare învățător această cifrã abia a fost scoborîtã în ultimii cinci ani la o medie de 81.9, iar în unii ani anteriori ea se ridicase pînã la 87.3 de învățător.

Menționăm *numai* introducerea la sate a învățămîntului primar de jumătate de zi, — o inovație condamnatã în toate țările unde s'a încercat, gãsitã rea de Ministerul nostru de Instrucțiune, dar totuși pãstratã pentru cã Ministerul nu are mijloace sã facã altfel.

E evident dar cã, deși avem învățămînt primar obligator, egal și gratuit încă dela 1864, pentru toți copiii țării, Statul nostru nu procurã acest învățămînt decît la jumătate din întreaga populație școlară ruralã, și aceasta o face în condițiuni cu totul inferioare : și ca local, și ca personal didactic, și ca distribuție a copiilor pe clase, — față de

învățămîntul primar urban. Și această inichitate a Statului se făptuește față de acea populație care produce nouă zecimi din întreg produsul național, care formează zidul viu de apărare al țării, care reprezintă continuitatea istorică a neamului nostru.

E drept că Statul a simțit odată fiorul datoriei neîndeplinite, în 1896, cînd în capul Departamentului Instrucțiunii se afla unul din cei mai democrați bărbați de stat ai noștri; și atunci a luat ființă „Casa Școalelor”, — instituție cu atribuția specială de a lucra pentru răspîndirea culturii naționale. Statul se obliga să verse în visteria acestei instituții un fond de 30.000.000 lei, pentru a interveni astfel în sprijinul Comunelor la înmulțirea școlilor. Acel fond însă n'a fost vărsat nici până astăzi, cu toate că bogatele holde muncite de săteni ani de-a rândul au adus excedente de sute de milioane în visteria Statului. Abia acum doi ani Parlamentul a votat un credit de 50.000.000 lei pe seama județelor pentru clădiri școlare sătești.

Astăzi, „Casa Școalelor”, — instituție cu menire atît de înaltă, — abia își poate agonisi veniturile din taxe și din amenzi; și în timp de 13 ani de existență dela înființare, ea, cu anevoe numai, a putut *împrumuta* Comunele cu suma de 8.591.649 lei pentru clădiri de localuri de școală; pe cînd școlile rurale, numai în cei șase ani din urmă, *i-au dat* importanta sumă de 1.170.792 lei, adunată din amenzile școlare plătite de săteni.

Raportul Inspectoratului Primar calculează că, pentru a procura sălile de clasă necesare întregei populații școlare rurale, — luînd în seamă și sporirea anuală a numărului copiilor, — ar trebui, ca în curs de 15 ani, să se clădească în fiecare an cîte 583 săli de clasă : ceia ce în total s'ar rîdica la suma de 57.000.000 lei, — socotind 6.500 lei costul mijlociu al unei săli. Această sumă s'ar rîdica la 70.000.000 lei, dacă am avea în vedere scoborîrea numărului elevilor dela 80—60 de fiecare clasă, numai pentru școlile ce se vor clădi de acum înainte.

În privința sporirii numărului învățătorilor, Raportul constată că dacă Ministerul va spori anual numărul lor, numai în proporția mijlocie din ultimii 15 ani, atunci va fi nevoie de 103 ani pentru a se putea obține învățătorii necesari pentru cei 330.229 copii care azi nu au loc în școala primară rurală.

Dacă ținem seamă că pentru sporul de populație școlară anuală avem nevoie, în fiecare an, de 170 învățători noi ; că pentru a procura școli populației școlare care acum nu are școli, avem nevoie de un spor de 280 învățători, pe fiecare an, în timp de 15 ani ; că 150 învățători sînt ceruți anual de vacanțele provocate prin decese și prin trecerea la pensie a învățătorilor bătrîni ; și că încă 100 de învățători titulari ar fi necesari pentru a înlocui în 15 ani procentul de 27% de suplinitori : —ajungem la cifra de 700 învățători pe fiecare an pentru

o campanie de 15 ani de luptă împotriva analfabetismului rural.

Dar dacă mai ținem seamă că astăzi, aproape în toate țările civilizate, numărul de elevi încredințați unui învățător e mai mic de 50, și am dori să-l reducem și noi dela 80 măcar la 60—pentru toți învățătorii,—atunci am avea nevoie de peste 900 absolvenți de Școli Normale pe fiecare an, în timp de 15 ani. Școlile noastre Normale însă nu produc nici o treime din acest număr. N'am mai considerat aici faptul că și învățământul primar urban tot din rîndul învățătorilor își recrutează institutorii.

Pentru o campanie de 30 de ani de luptă pentru stîrpirea analfabetismului, am avea nevoie de cite 600 învățători pe an.

Strategia luptei împotriva analfabetismului impune dar, în primul loc, înmulțirea Școlilor Normale,—sacrificii bănești deci din partea Statului. Dar acest sacrificiu e de fapt o înaltă datorie națională a lui, neîndeplinită încă în măsură completă până acum, cu toate că, în timpul din urmă, numărul Școlilor Normale a sporit și creditul pentru clădiri școlare sătești a fost votat.

Pentru a învedera parcimonia Statului nostru în cheltuelile pentru dezvoltarea și organizarea învățământului primar rural, vom da un tablou comparativ, cuprinzînd cheltuelile totale pentru întreg învățământul primar precum și cota personală de fiecare locuitor, în diferite țări. În ce pri-

vește celelalte țări, datele sînt anterioare anului 1910.

	<u>Cheltuelile totale</u>	<u>Cota personală</u>	
1. Statele-Unite Americane	1.654.491.000 lei	22.07	Lei
2. Elveția	59.697.000 "	16.39	"
3. Anglia	520.015.700 "	14.90	"
4. Scoția	66.408.600 "	14.80	"
5. Olanda	64.308.000 "	11.50	"
6. Germania	653.563.750 "	10.78	"
7. Irlanda	41.682.300 "	9.35	"
8. Belgia	51.713.876 "	7.25	"
9. Norvegia	16.240.000 "	7.25	"
10. Franța	283.000.000 "	7.05	"
11. Suedia	35.354.240 "	6.67	"
12. Austria	130.753.000 "	5.00	"
13. Ungaria	88.611.000 "	4.55	"
14. Italia	128.185.400 "	3.80	"
15. Bulgaria	13.071.000 "	3.20	"
16. Grecia	6.448.000 "	2.45	"
17. Serbia	6.577.000 "	2.25	"
18. România (1910)	12.864.976 "	1.90	" "
România (1912-13)	16.335.760 "	2.25	" "
19. Spania	25.000.000 "	1.25	" "

În acest tablou, care conține cifrele pentru întreg învățămîntul primar, România cere aproape cel mai mic sacrificiu de locuitor pentru învățămîntul ei primar; și, dat fiind că învățămîntul nostru primar urban e complet dezvoltat și bine organizat, urmează dela sine că din acest minim sacri-

ficiu al cetățenilor, Statul satisface întâiu complet nevoile școlii primare urbane și numai restul, devenit insuficient, e destinat nevoilor școlii primare rurale.

Iar dacă ne întrebăm cât costă anual un elev din învățământul primar în diferite state, România apare iarăși aproape ținând recordul efinătății. Tabloul ce urmează arată scara relativă :

	<u>Lei</u>		<u>Lei</u>
1. Statele-Unite		9. Italia	43.20
A. N.	96.65	10. Belgia	42.20
2. Anglia și		11. Elveția	40.95
Wales	91.60	12. Austria	32.95
3. Scoția	85.95	13. Ungaria	31.60
4. Olanda	74.50	14. Grecia	26.75
5. Suedia	72.05	15. Bulgaria	26.40
6. Germania	52.20	16. <i>România</i>	22.90
7. Franța	52.20	18. Spania	12.50
8. Norvegia	47.25		

Pentru România, dacă s'ar ținea seamă de distribuția elevilor urbani și rurali, suma cheltuită pentru elevul primar rural se scoboară la suma de 17 lei, anual.

Fără îndoială că între efinătatea învățământului și calitatea lui este un raport direct; și acest raport nu arată o stare înfloritoare a învățământului nostru primar în general, și a celui rural în special.

*

Administrația cinstită și devotamentul, până la

abnegație, al câtorva oameni puși în capul Departamentului Instrucțiunii și al instituțiilor dependente de el nu pot singure schimba starea actuală de lucruri. Chestia analfabetismului trece peste răspunderea Ministerului de Instrucțiune și chiar peste răspunderea unui singur guvern; nu e o chestie de administrație de resort, ci-i o chestie de politică națională a Statului român. Nu putem fi o țară puternică, dacă vom continua să numărăm 65% de analfabeți în masa celor șase săptămâni a locuitorilor țării. Desigur nu e o simplă coincidență întâmplătoare faptul că răscoalele din 1907 au izbucnit întâiu, și-au fost mai violente, tocmai în județele cu cei mai mulți analfabeți, și care, prin o crudă ironie, sînt în același timp și cele mai bogate județe agricole.

Însăși armata noastră—zidul viu de apărare al țării noastre—nu-și poate atinge menirea fără buna organizare a unui învățămînt primar la sate; tehnica militară singură nu e de ajuns. Voiu reține, — din articolul menționat al d-lui Arghelescu, — o lungă citație din cunoscuta carte, *Quelques leçons de la triste expérience de la guerre russo-japonaise*, a Generalului Martynof. Autorul a luat parte activă în războiul pe care-l descrie și din care scoate învățăminte asupra calității soldatului în războiu :

„E neîndoios că soldatul rus nu e întrecut în viteză și nici de un adversar atît de unic în lume cum

„e japonezul ; dar îi este cu mult inferior în cultura intelectuală.

„Fiecare soldat știe să cetească și să scrie ; fiecare so'dat japonez își cetește ziarul, se simte cetățean complet și știe în ce scop precis se bate. În ranițele japonezilor morți găseam totdeauna scrisori, notițe, adesea cîte un ziar și cîte odată chiar un jurnal de marș sistematic. Subofițerii posedau și cîte un „aide-mémoire“, o hartă și schițe făcute cu mîna, reprezentînd așezarea trupelor lor și a pozițiunilor presupuse ale vrăjmașului. Era evident că soldații japonezi urmăreau cu deplină cunoștință de cauză ceia ce se făcea împrejurul lor.

„Din contra, soldatul rus nu știa unde și pentru ce mergea, cine era la dreapta și la stînga lui. El mergea fără să cugete, fără să-și dea seamă de ceia ce-l înconjură, supunîndu-se orbește la comandă. Cu ofițeri buni el săvîrșea minuni de valoare ; dar tabloul se schimba îndată ce ofițerii erau afară din luptă, ceia ce e un lucru normal în bătăliile actuale.

„Într'o companie japoneză dispariția ofițerilor nu oprea de loc operațiile ; fiecare soldat, cunoscînd misiunea pe care o avea compania sa, continua să meargă înainte, profitînd de teren, alegîndu-și obiectivele în care să tragă și păstrînd legătura cu vecinii săi ; într'un cuvînt se efortă să atingă scopul misiunii. La noi, nimic asemuiitor. Îndată ce cădeau ofițerii, compania,

„care până atunci se bătuse vitejește, se schimba
 „într’o turmă rătăcită, incapabilă de vre-o acțiune
 „gîndită.

„Această inconștiență, pe care au arătat-o chiar
 „cîțiva ofițeri, a fost cauza principală a numeroa-
 „selor panici care s’au manifestat în acest răz-
 „boiu. Eu am avut chiar sub ochi cîteva exemple“.

Dupăce povestește cîteva exemple, adaugă:
 „Și din punctul de vedere al forței fizice și al
 „rezistenței soldatul rus nu mai e ceia ce a
 „fost acum un sfert de veac. Se resimte mult de
 „sărăcirea continuă a satelor și de degeneres-
 „cența poporului...”

Și mai jos: „Pentru a-și pregăti un soldat bun,
 „Rusia trebuie înainte de toate să creeze un me-
 „diu favorabil dezvoltării lui. Armata națională ac-
 „tuală nu e ceva independent, despărțit de socie-
 „tate; ea nu e decît expresia exactă a calităților
 „fizice și morale ale poporului său. Cînd vorbim
 „de importanța școalei, nouă ne place să cităm
 „exemplul războiului franco-german, unde învin-
 „gătorul a fost învățătorul german; dar în Rusia
 „înțelegem acest adevăr incontestabil într’un fel
 „prea îngust. Învățătorul german a învins nu nu-
 „mai fiindcă învățase pe tineri cetirea, scrierea și
 „diferitele științi; dar mai ales fiindcă dela școala
 „primară până la universitate i-a inoculat spiritul
 „național și patriotic, respectul isprăvilor militare“.

Observațiile Generalului rus pe cîmpul de răz-
 boiu arată că victoriile militare se pregătesc în
 timp de pace. În țările cu „dependență nune-

rică a păturii rurale, fără îndoială că ridicarea culturală a țărănimii este cea mai bună pregătire de războiu.

*

Înălțarea nivelului cultural al satelor e poate tot așa de însemnată pentru viitorul nostru național cași ridicarea nivelului lor economic. Mai mult: e chiar o strînsă legătură între aceste două direcții de propășire a neamului nostru. Răspîndirea cît mai mare a culturii în masele populare sporește capacitatea productivă a întregii națiuni. Așa numitele bogății naturale înfloresc starea economică a unei țări numai prin sporirea acestei capacități de producție a locuitorilor ei; iar puterea de rezistență și de prosperitate a unui Stat nu se razimă atît pe armată cît pe valoarea personală a cetățenilor lui. Să ne gîndim încă odată la cuvintele lui Luther, spuse acum patru veacuri.

Renașterea Romîniei moderne n'a aruncat decît o rază din strălucirea civilizației apusene asupra orașelor noastre; formele acestei civilizații, care pot produce iluzia realității, se susțin numai prin puterea materială a satelor, deasupra cărora întunecul medieval încă nu s'a risipit.

Lumina trebuie să străbată la sate, cît mai multă, nu în interesul lor numai, ci în interesul viitorului istoric al neamului nostru întreg. Formele de

viață ale civilizației moderne nu pot da roade, nici nu pot întări vitalitatea poporului nostru cît timp șase din șapte părți ale lui întirzie încă în istoria evului mediu, cît timp țara întreagă nu participă la luminile și binefacerile civilizației.

Astăzi, între satele și orașele noastre, o epocă întreagă de civilizație se interpune; și pentru că înseși caracteristicile etnice ale unui popor sînt influențate de epocile deosebite de civilizație, putem spune că, dintr'un anumit punct de vedere, în țara noastră avem două popoare, două istorii, două psihologii și chiar două limbi diferite.

Rîdicarea civilizației satelor, trecerea lor din istoria medievală în cea modernă, și amestecul acestor două popoare în unul singur, călăuzit de idealurile unei largi Democrații, sînt condițiile de viață ale poporului nostru; și întrucît nimeni nu poate tăgădui influența culturii ca factor puternic de transformare a unei societăți, răspîndirea ei în prima ei treaptă, în întunericul satelor, se impune ca o datorie superioară și grabnică a Statului român.

*

În organizarea învățămîntului primar, Statul își angajează cea mai înaltă răspundere față de țara pe care o administrează, căci caracterul acestui învățămînt privește direct vitalitatea națională însăși a poporului; și o datorie mai superioară decît a păstra neconținut vii și fecunde izvoarele de energie ale maselor nu poate fi pentru un Stat.

Pentru noi organizarea învățămîntului primar rural primează orice altă chestie, de oarece ea are în vedere acea minimă pregătire — impusă pretutindeni ca absolut indispensabilă — a șase săptămîni din populația țării. Această datorie urgentă, Statul nostru încă nu și-a îndeplinit-o. Orice întîrire este vinovată. Nimic nu se poate clădi solid fără o temelie solidă; și Școala Primară este temelia pe care se sprijină întreaga dezvoltare a unei țări, căci: „Ea trebuie să fie, mai presus de toate, *un loc de pregătire pentru viitorii cetățeni*, nu o școală pregătitoare pentru o anumită clasă“. Importanța care se dă școlii primare în alte țări și concepția despre menirea ei măresc contrastul trist în care ne aflăm noi:

„Adevărata tărie a unui Stat, spune un specialist de mare autoritate, trebuie măsurată nu după numărul soldaților, nici chiar după conținutul visteriei; ci mai curînd după vigoarea morală a cetățenilor lui; după neșovăelnica lor stărnicie în practica principiilor eterne de justiție și de adevăr. Fortăreața unei vieți naționale cași cea a unei vieți individuale este tăria morală; o larg-tolerantă privire asupra vieții — o întinsă simpatie și un interes multiplu în viață. Iată, deci, funcția școlii noastre primare. A forma caractere de elită, a crea simpatii largi și tolerante, bazate pe experiență și interese superioare: — aceasta e sarcina corpului didactic primar... Viața noastră prea adeseaori curge în prea strîmte canale. Trebuie să găsim o perspectivă mai des-

chisă, un orizont mai larg, o activitate mai bogată. În Școala Primară se formează caracterele. «Multe din cele mai importante lecții pentru viață trebuie să fie învățate și convertite în obiceiuri, cu mult înainte de a începe învățămîntul profesional ori tehnic. Înainte ca elevul să se hotărască de a se face negustor ori dentist trebuie să se decidă dacă va fi un om cinstit ori un ticălos, un cetățean cu respectul legilor ori un turburător, un strîmt la cap și un bigot ori un om caritabil și generos. Până cînd aceste lucruri nu sînt hotărîte, și bine hotărîte, este o impertinență de a vorbi de vre-o profesie» (McMurry.)“ *)

Fără îndoială că acum nu poate cere nimeni dela școala noastră primară atingerea acestui ideal; el măsură numai distanța între civilizația unor țări îndepărtate și a noastră. Școala Primară, ca orice instituție organică, caracterizează și ea stadiul de dezvoltare a organismului social în care funcționează. Cînd în alte țări se cere atît de mult și se dă o misiune atît de înaltă Școlii Primare, noi sîntem în drept să-i cerem măcar stîrpirea analfabetismului.

Am reclădit România modernă fără să-i întărim fundațiile; și numai de soliditatea lor atîrnă trăinicia întregului edificiu, ori cu cîte pleasturi de poleială și de ornamentație i-am încărcat fațada.

*) R. E. Hugues, *Schools at home and abroad*, London, 1901, p. 111.

Caracterul și răspîndirea învățămîntului secundar

Învățămîntul secundar este treapta intermediară între învățămîntul primar și cel universitar. Solidaritatea lui însă cu ambele aceste trepte de învățămînt nu-i imprimă numaidecît un caracter de *continuare* a celei dintîi sau de *pregătire* pentru cea din urmă. El nu e în mod exclusiv nici o *desvoltare* a învățămîntului primar, nici un *preliminar* al celui universitar. Fiecare din aceste trei ramuri de învățămînt are individualitatea și independența sa proprie ; deși se condiționează, ele sînt cicluri educative complete, fiecare cu finalitatea în sine înseși ; nu sînt stări de complectare ori de tranziție, ci închegări de grade deosebite, cu organizarea lor specială, cu viața lor spirituală caracteristică, cu rolul lor bine determinat, deși cu relațiuni strînse între dînsese.

Modul cum aceste ramuri de învățămînt sînt organizate în diferitele țări, desigur caracterizează geniul național al popoarelor și stadiul de civilizație al țărilor ; cu toate acestea, mijloacele de care ele se servesc—știința—și scopul pe care-l urmă-

resc – educarea omului – fiind aceleași în esența lor, se stabilește dela sine un fond de identitate internațional și inalterabil pentru ramurile de învățămînt corespunzătoare, de pretutindeni. Iată de ce în analiza comprehensivă a unui sistem de învățămînt, cunoașterea altor sisteme e mult ajutoare pentru găsirea axei lui centrale; și, fără îndoială, ea înlesnește și pătrunderea aceluși spirit intangibil care se poate desprinde uneori din formele schematice și din mecanismele de funcționare inerte ale sistemelor descrise în dicționare și enciclopedii.

Imitația după țări străine a dat de multe ori roade sterpe în țara noastră; concepția însă, că noi nu mai trebuie să ne uităm peste graniți cînd e vorba de organizația instituțiilor noastre, e încă mai primejdioasă și mai absurdă. Zidurile chinezești, mai cu seamă în domeniul intelectual, trebuie să rămîie și orizontul lărgit. Din dorința de a evita împrumuturi imitative din țări străine, nu ne putem mărgini în a căuta inspirații numai dela nevoile practice ale vieții noastre, cînd e vorba de organizat instituții de cultură cu caracter general și fără îndelungată tradiție în țara noastră. Desigur că studiarea și satisfacerea acestor nevoi pot în mod legitim determina programe de studii și fixa idealuri în anumite școli de specializare, dar ele n'au dreptul să invadeze în programele de studii ale acelor școli, care, prin rostul lor istoric, pretutindeni nu urmăresc decît *cultura generală a*

omului, nu specializarea lui; iar sfera culturii generale trece și peste Carpați și Dunărea, oricît de patrioți am fi noi. Depozitul de cultură al omenirii e un produs internațional, la care noi Romîni am contribuit încă cu prea puțin; și pentru asimilarea acestui fond,—pentru utilizarea lui în procesul de dezvoltare a personalității noastre etnice până la înălțimea de factor contribuitor la cultura omenirii,—avem nevoie, în primul rînd, și de o bună organizare a învățămîntului super-elementar.

*

Învățămîntul primar are un caracter limitat național, și e extins la toată populația țării; învățămîntul secundar constituie un ciclu educativ mai complex, și mult mai puțin răspîndit. El nu se mărginește numai la pregătirea pentru treapta universitară sau la specializarea superioară, ci are rolul de a forma un *tip cultural european, bine pregătit pentru viață*,—nu însă pentru viața profesională, limitată,—ci pentru *viața reală, universală, cu toate problemele ei. Adaptabilitatea, nu specializarea* este scopul pe care-l urmărește învățămîntul secundar din toate țările din lume. A forma caracterul, a dezvolta și disciplina toate puterile sufletești și mintale este năzuința la care tînd toate preocupările didactice și educative din viața interioară a unei școli secundare bine organizată. Creer bine dezvoltat și disciplinat, ca-

racter tare și înalt, într'un amestec sănătos echilibrat: iată idealul unei bune școli secundare de oriunde. Liceul german a realizat mai cu seamă întâia parte; liceul englez în special pe cea de a doua. Contopirea fericită a ambelor idealuri educative într'o sinteză atât de superioară e obiectul de sforțare al tuturor țărilor civilizate.

Ori care ar fi tipul de liceu,—clasic, semi-clasic sau non-clasic,—și oricît de multe ar fi *furcațiile* lui, nicăeri nu se urmărește decît *cultura generală*, nu *specializarea profesionistă*. Nu poate fi vorba decît de *baza pedagogică* a sistemului preconizat într'o furcație,—clasică, clasică-modernă, modernă ori reală,—nu de scopul învățămîntului secundar însuși. Din discuțiile și experiențele făcute în țări de veche cultură,—și acestea desigur nu ne pot fi nouă indiferente, cînd voim să punem pe baze solide instituții similare,—a rezultat faptul că pretutindeni *Liceul* actual a părăsit baza unitară clasică. Sistemul *furcațiilor* e general: fie că se aplică prin funcționarea de licee unitare cu baze deosebite,—ca în Germania, în special; fie că el funcționează în sînul aceluiași liceu care se desface în trei sau chiar patru *secții*, ca în Franța, Anglia, Italia, Statele-Unite Americane și în țara noastră. Se poate însă pune în discuție dacă școala primară trebuie să fie atașată de liceu, ca școală pregătitoare,—așa cum se obișnuște în foarte multe *gymnasien*, *real-gymnasien*, *ober-real-schulen* și *reform-schulen* în Germania (*vorschule*), în multe

licee din Franța și din Anglia, și în foarte puține școli secundare (*high schools*) din Statele-Unite Americane. Această atașare, — deși întărește individualitatea școlii și-i dă puțința de a-și stabili o continuitate educativă într'un ciclu de 10—12 ani asupra copiilor dela 7—19 ani, — introduce totuși confuzie între ramurile de învățămînt. Sistemul nu e nicăeri general, și accesul din școlile primare, chiar în acest tip de liceu cu școli pregătitoare atașate, nu e imposibil.

*

Principiul *furcației* nu implică specializarea liceului care, în orice tip de cristalizare a lui, trebuie să rămîie o instituție educativă prin mijlocirea culturii generale. Nu educație și cunoștinți, ci educație prin cunoștinți trebuie să dea *Liceul*. Educația nu este o creștere prin acumulare din afară, ci o dezvoltare dinăuntru, — o sporire a personalității omului, nu o încărcare a memoriei lui. Acest scop pe care-l urmărește *Liceul* trebuie să determine criteriul de selecționare a obiectelor de studiu din programele liceale. Nu urmează de aici că obiectele trebuie să fie numai decît aceleași, în toate *secțiile* unui liceu, — căci atunci principiul *furcației* ar fi negat dela început; se cere numai ca valoarea educativă a obiectelor principale, care variază dela o *secție* la alta, să fie echivalentă, — o echivalență intelectuală mutuală care le

poate da aceiași valoare de schimb în scara educativă. Numai conținutul cultural și valoarea disciplinară mintală a grupurilor fundamentale de obiecte din diferitele *secții furcate* ale *Liceului* trebuie să fie aceleași. Pe această constatare de echivalență educativă între anumite grupuri de obiecte s'a ajuns la sfărmearea unității clasice a vechiului *Liceu* și la *furcarea* lui în tipuri nouă de licee *clasice, moderne, reale* sau alte forme intermediare. Succesul sau nesuccesul în atingerea scopului educativ și cultural al *Liceului* nu atârână dar de variația grupului fundamental de obiecte care-i determină fisionomia, căci între aceste grupuri există o echivalență educativă desăvârșită. Nu cantitatea de cunoștinți acumulate în capul absolvenților unui liceu măsură valoarea lui, ci capacitatea tinerilor pentru cunoștinți nouă. *Putearea de a învăța* este o moștenire liceistă mai prețioasă decît *învățătura încărcată* între zidurile lui.

*

Cu toată variația între grupurile de obiecte fundamentale ale deosebitelor tipuri de licee sau de *secții* ale aceluiași liceu, baza lingvistică predomină pretutindeni.

Iată de pildă tabloul schematic de repartizare a numărului total de oare pe săptămână, pentru fiecare obiect, în fiecare din cele cinci tipuri de licee din Germania, așa cum au fost organizate prin reforma din 1901 :

OBIECTELE DE STUDIU	Gymnasium	Real-Gymnasium	Ober-Real-Schule	Reform-Gymnasium	Reform-Real-Gymnasium
Religia	19	19	19	19	19
Germana	26	28	34	31	29
Latina	68	49	—	52	36
Greaca	36	—	—	31	—
Franceza	20	29	47	31	37
Engleza	facultativ	18	25	facultativ	22
Istoria	17	17	18	} 26	38
Geografia	9	11	14		35
Matematecile	34	42	47	19	29
Științi fisico-naturale	18	29	36	4	4
Caligrafia	4	4	6	8	16
Desenul	8	16	16	4	4
Muzica	4	4	4	27	27
Gimnastica	27	27	27		
TOTAL	290	293	293	287	305
Grupul lingvistic	<u>150</u>	<u>124</u>	<u>106</u>	<u>145</u>	<u>124</u>
Grupul științific : Matematice, Științi, Geografie	<u>61</u>	<u>82</u>	<u>97</u>	<u>67</u>	<u>92</u>

Din raporturile grupului lingvistic față de cel științific se vede clar în tablou că, în toate secțiile liceului german, precumpănește cultura generală pe baza lingvistică ; și că numai într'o secție, în care Latina s'a suprimat, humanismul lipsește cu totul pentru a ceda locul Francezei, ca bază de studiere a celorlalte limbi moderne.

Tipul liceului german, care e poate cel mai diferențiat și mai bine organizat, urmărește dar atingerea idealurilor educative din sfera culturii liceale mai ales pe căi literare, — fie *via antiquorum* ori *via modernorum*. În cele patru secții, unde Latina formează baza învățării celorlalte limbi, copiii încep să o învețe din *sexta*, adică dela vrîsta de 9 ani, cîte 8 oare pe săptămîină. În secția în care Latina e înlocuită prin Franceză, numărul oarelor se menține la 6 pe săptămîină în cei dintîi cinci ani, și scade, cași pentru celelalte limbi moderne, până la 4, în ultimii patru ani ai liceului.

În liceul clasic francez Latina începe la 11 ani, dar cu 10 oare pe săptămîină ; în liceul clasic englez Latina se predă din clasa I cu $7\frac{3}{4}$ oare pe săptămîină, — cînd începe să fie introdusă și Greaca tot cu $7\frac{3}{4}$ oare pe săptămîină. Liceul clasic englez e singurul care începe cu ambele limbi clasice și le menține pe același picior de egalitate.

În școala secundară (*high school*) din Statele Unite Americane, Latina se începe tot din clasa I, Greaca însă numai din anul al treilea ; și Latina are consacrate mai multe oare de studiu pe săptămîină. În

toate aceste tipuri de licee, Latina e menținută ca bază de studiu a altor limbi moderne și în alte *secții*, afară de cea clasică. În Statele-Unite Americane, de exemplu, liceul are, pe lângă *secția* clasică cu Greaca și cu Latina, o *secție* literară cu limbi moderne și cu Latina, și o alta științifică cu Matematici, Științe și Latină. În Franța, Latina s'a eliminat cu totul numai dela cursul modern; iar la noi Latina s'a scos numai din *secția* reală. Ea e introdusă și'n programele școlilor secundare rurale din Țara Galilor care, în privința organizării școlilor, stă înaintea Angliei.

*

Persistența Latinei până și în școlile secundare rurale din Țara Galilor și din Statele-Unite Americane nu e un arhaism supraviețuitor și anarchronic, ci-i o necesitate pedagogică,—pentru atingerea scopului pe care trebuie să-l urmărească ciclul educativ secundar în orice țară. Liceul, fie la țară sau la oraș, nu trebuie să urmărească scopuri utilitare practice, ci trebuie să aibă în vedere, după cum am arătat mai înainte, numai formarea omului, pregătirea lui pentru viață,—nu pentru o anumită viață profesională, ci pentru viața reală universală cu toate problemele ei. Acest punct de vedere formează criteriul după care se

fixează programele lui de studiu, nu faptul că liceul e așezat la țară sau la oraș.

Acest lucru, atât de evident în organizațiile liceelor din toate țările unde ele există, la noi—se vede—n'a putut fi observat. Numai astfel se poate explica aberația pedagogică de a introduce în economia organică a liceului unele obiecte practice profesionale, cu caracter local, ca Agronomia, Productologia, Științele comerciale, Tehnologia, ... în locul disciplinelor educative, cu caracter general, proprii *Liceului*. Noi sîntem unicii pe lume care avem astfel de licee: în care Agronomia se predă în cursul superior timp de 4 ani cîte 3 oare pe săptămîină, adică cum nu se predă nici în școlile superioare de agricultură. Toată această muncă se pierde în zadar, căci ea nu e secundată de alte preocupări corelative care se pot găsi numai în cadrul unei școli speciale de agricultură; iar pe de altă parte acest obiect intrus viciază atmosfera educativă a *Liceului* căci el nu prezintă acea echivalență educativă de care am vorbit mai sus, — și oprește, ca un balast inert, *ruajul* întregului mecanism liceal. Astfel de licee prezintă în organizarea lor un caracter de degenerare; sînt un fel de școli secundare degradate. Agronomia e desigur foarte utilă pentru o țară agricolă; pentru cea mai mare parte a locuitorilor țării noastre, ea este incomparabil mai folosită decît cunoașterea unei limbi moderne; dar, din acest fapt, nu urmează introducerea ei între disciplinele din *Liceu*. Scopul urmărit în ci-

clul educativ al liceului cere, dela obiectele din program, anumite potențialități care lipsesc unei științi practice ca Agronomia. Iată de ce Agronomia lipsește și din programele liceelor rurale din Țara Galilor și din Statele-Unite Americane, pe cînd Latina figurează în programele lor ca disciplină centrală.

Programul *Liceului* formează un organism solidar, cu o individualitate proprie și cu o anumită posibilitate de funcționare într'un scop bine hotărît. Orice schimbare introdusă *ad-hoc* în economia lui provoacă dezorientare și confuzie: conlucrarea disciplinilor din program își pierde oarecum caracterul ei convergent, iar calitatea educativă a liceului se alterează. Astfel liceul își pierde și rostul și eficacitatea.

*

Spiritul organizației școlilor noastre a fost altă dată prea teoretic; acum însă ajunge în mod dăunător prea practic și utilitar. Din acest spirit a eșit tipul liceului estropiat, de care am vorbit,— un fel de produs neclasificabil, ca acele animale monstruoase cu organe din specii zoologice deosebite și care, din fericire, sînt nereproductibile și destinate pieirii.

Același spirit a străbătut și în organizarea Universităților noastre care se apleacă din ce în ce mai mult spre satisfacerea nevoilor practice ime-

diate, decît să se îndrepte spre idealurile înalte ale culturii omenirii. Fără îndoială că mecanicii, mașiniștii, electricianii, agronomii... sînt utili țării noastre, dar nu e nevoie ca Universitatea să se însărcineze cu pregătirea lor. Rolul cultural al Universității trebuie să fie mult mai înalt: dela ea trebuie să plece curente de idei și lumini asupra marilor probleme, nu reparatori de mașini și agronomi. Pregătirea chiar a profesioniștilor intelectuali necesari țării nu poate intra decît incidental în cadrul învățămîntului universitar. A contribui la dezvoltarea științei,—prin natura ei internațională,—și a face asimilabilă cultura universală a omenirii: iată menirea națională a Universităților de pretutindeni. Scopul creării oricărei instituții de stat este satisfacerea unor anumite utilități naționale; rostul Universității este, între altele, și acela de a forma o elită intelectuală care să fie la nivelul superior al civilizației epocii. Dacă acest punct de vedere e admis, apoi un curs inteligent făcut chiar asupra istoriei civilizației Chinei e mult mai folositor într'o Universitate romînă decît un curs de agricultură, de pildă, care poate să fie făcut în școlile speciale. Fără îndoială că într'o țară agricolă îmbunătățirea agriculturii este o chestie destul de importantă, *formarea oamenilor* însă e pretutindeni încă mai însemnată; și acest rol aparține în cea mai mare parte Universității.

„Nu se trăește numai cu pîne, ci și cu cuvîn-

tul lui Dumnezeu", spune Scriptura ; și cuvintele ei nu trebuie să sune în deșert, nici în țara noastră : de aceea am creat instituțiile superioare de cultură.

*

Slaba valoare educativă și culturală a obiectelor cu caracter practic și utilitar le-a exclus preutindeni din programele liceelor. Influența lor poate fi chiar dăunătoare pentru o solidă organizare sufletească, atît din cauza puținei lor puteri de a trezi inerția intelectuală cît și din pricina orizontului lor mărginit. De aceea ele nu sînt socotite ca „arme mentale eficace" în procedările educative ale învățămîntului secundar și superior. Chiar și în învățămîntul special și profesional obiectele cu caracter exclusiv practic și utilitar nu au decît valoarea unor dexterități fără importanță organică pentru *educația profesionistă*. Cultura generală trebuie să precedeze orice bună specializare.

„Din cauză că Germania scoate din școlile ei secundare atît de mult intelect cultivat în fiecare an, eu uneori despez de viitorul comerțului englez", *) spune un adînc pricepător al chestiilor educative.

Același autor citează pe un Director al unei școli superioare engleze care, de cîte ori i se a-

*) R. E. Hugues, *Schools at home and abroad*, London, 1901, p. 198.

dresa vre-un șef de întreprinderi pentru a obține un tânăr cu știința scrisului cu mașina și a stenografiei, el răspundea că între cei 2000 de elevi ai lui nu se găsește nici unul cu asemenea cunoștinți; dar dacă are nevoie de un tânăr inteligent, deprins să gîndească și bine pregătit să învețe iute metode nouă, atunci el îi poate recomanda mai mulți dintre elevii școlii sale.

Dintre obiectele de studiu ale unei școli, acele sînt mai adînc folositoare care au mai mare putere de a disciplina mintea și de a pregăti priceperea, decît acele care predau cunoștinți dogmatice mărginite, — cu alte cuvinte obiectele cu mai mare putere educativă trebuie să formeze baza învățămîntului de orice ramură.

De acest adevăr educativ e pătrunsă organizarea școlilor comerciale superioare germane, care de fapt sînt adevărate școli secundare. Cursul complet al acestor școli e de șase ani, și programul celor dintîi patru ani, e identic cu acel din *Realschulen*. Baza programului e *linguistică* cași în licee, și grupul științific e tot atît de bine reprezentat. Obiectele de specializare figurează numai în ultimii doi ani, iar caracterul de cultură generală predomină în aceste școli tot atît de accentuat cași în *Realschulen*.

Ceia ce a contribuit la expansiunea comercială a Germaniei și a determinat în multe cazuri succesul comerciantului german față de cel englez

este tocmai educația secundară pe care o are comerciantul german.

„Dela acei pe care Școala Secundară germană îi aruncă pe piața comercială în fiecare an, și nu dela cei care ies din școlile speciale și tehnice, comerțul englez va primi, dacă va trebui să primească, lovitura lui de moarte.“ *)

Am făcut această citație pentru a întări cu o autoritate recunoscută afirmația că cultura generală trebuie să aibă precădere chiar și în pregătirea profesională. Același autor spune :

„Nu avem nevoie de minți pregătite pentru rezolvarea unor probleme speciale, ci de minți pregătite să atace toate problemele.“ **)

Răspîndirea culturii într'un Stat contribuie în mod direct și asupra sporirii producției lui materiale. Statistica Statelor-Unite Americane arată o variație în creșterea capacității productive a locuitorilor dintr'un Stat în raport direct cu suma cheltuită de acel Stat pentru educația publică. Astfel chiar din punct de vedere comercial, capitalul investit în educațiunea publică este o *plasare* rentabilă.

Convingerea că răspîndirea culturii e una din condițiile fundamentale de propășire a unui popor a făcut pe diferitele State să intervină în organizarea învățămîntului de toate gradele. Pentru primul grad de învățămînt, pretutindeni s'a

*) R. E. Hugues, op. cit. p. 209.

**) *Idem, ibidem*, p. 205.

introdus obligativitatea, dar calitatea și durata acestui învățământ variază în mod caracteristic de la țară la țară. Astfel pe când noi impunem învățământul primar de la 7—12 ani,—adică pentru o durată de patru ani numai,—Franța îl impune de la 6—13 ani ; Germania de la 6—13 ani la sate și de la 6—14 ani la orașe ; iar Anglia de la 5—13 ani la sate și de la 5—14 ani la orașe,—adică pentru o durată de șapte, opt sau chiar de nouă ani.

În diferitele țări din Statele-Unite Americane obligativitatea variază între 7—16 ani, de pildă : în Washington învățământul elementar e obligator de la 8—15 ani ; în New-York, Pennsylvania și New-Mexic de la 8—16 ani ; în New-Jersey de la 7—12 ani ; în Wisconsin de la 7—13 ani ; în Massachusetts de la 7—14 ani ; în Rhode Island de la 7—15 ani ; în Wyoming de la 7—16 ani.

În toate aceste țări obligativitatea și gratuitatea învățământului elementar sînt efective, de oarece nu numai că Statele și Comunele respective au dezvoltat îndeajuns acest grad de învățământ pentru a putea primi în școlile lor întreaga populație școlară, dar în același timp au organizat servicii de ajutorare pentru toți copiii săraci. În Anglia, copiii sînt primiți în școală și ajutați de la vrîsta de 3 ani,—înainte adică cu doi ani de vrîsta obligatorie ; iar în Statele-Unite Americane, gratuitatea se întinde asupra întregului învățământ secundar care este pus la îndămina tuturor, în modul cel mai lesnicios posibil, printr'un foarte

răspîndit sistem de școli secundare la orașe și la țară.

În ce privește țara noastră, am arătat, în altă parte a acestui volum, cît de neefectivă este încă obligativitatea învățămîntului nostru primar rural și cît de puțin și-a îndeplinit Statul datoria în trecut față de desvoltarea acestei ramuri de învățămînt. Învățămîntul elementar durează în alte țări șapte, opt sau chiar nouă ani, și e socotit ca ciclul educativ indispensabil masei poporului. La noi acest ciclu e redus numai la patru ani, și în privința calității sale, în încrângătura lui rurală, e redus pur și simplu la o rușine.

*

Din punct de vedere al încheetorii de continuare între ramura învățămîntului elementar cu cel secundar, la noi chestia e foarte simplă, căci vîrsta de terminare a primului ciclu coincide cu vîrsta începerii ciclului al doilea. În aparență dar, noi deschidem învățămîntul secundar tuturor absolvenților învățămîntului primar. Examenul de admitere în școlile secundare nu e decît o slabă barieră, și nu datează decît de puțin timp. Taxele școlare de asemenea nu existau înainte în învățămîntul nostru secundar, și scutirile sînt acum posibile. Școala noastră primară nu e deci o „școală închisă”, — un fel de *cul-de-sac*, care să împiedece pe absolvenții ei să străbată în școala se-

cundară ; și cum imensa majoritate a absolvenților școlii primare sînt săraci, noi am realizat, în aparență, idealul Democrației : învățămîntul nostru secundar nu e un învățămînt de clasă, ci e deschis tuturor.

Dintre țările despre a căror organizare școlară am vorbit, numai în Țara Galilor și în Statele-Unite Americane absolvenții școlilor primare pot trece deadreptul în școlile secundare, de oarece nu este nepotrivire între vrîsta de absolvire a primului ciclu și începerea celui de al doilea. În celelalte țări școala secundară e închisă absolvenților școlilor elementare : ciclul elementar terminîndu-se după vrîsta de 14 ani, și învățămîntul secundar propriu zis începînd dela 11 ani,—în Germania, chiar dela 9 ani,—între școala primară și cea secundară se interpune, de fapt, o imposibilitate de continuare. Astfel se lovește în special clasa săracă a mulțimii, căci ea populează în cea mai mare parte școala elementară. Tot în acest scop multe din școlile secundare, în deosebi liceele, din aceste țări, au atașate școli pregătitoare care nu sînt decît școli primare. Pentru absolvenții școlilor elementare, Statul deschide alte categorii școlare pentru continuare, dar închide școala secundară.

În aparență dar, se pare că noi avem o organizare școlară superioară ; că deschidem dela început învățămîntul, cu toate treptele lui ascendente, tuturor ; că am realizat acel ideal demo-

cratic al Pedagogiei, care azi are atît de numeroși apărători: „o singură școală pentru toți“ (*one school for all*); că scara educativă complexă stă la dispoziția oricui, indiferent de clasa socială căreia aparține; și că selecția se face numai pe terenul pur intelectual.

O, încîntătoare *Fata Morgana*!

De fapt puțința unei lunecări directe din școala primară în școala secundară înseamnă că învățămîntul primar așa cum e încheșat, — am văzut cum e aplicat, — e mai redus decît în orice țară civilizată; și acesta e învățămîntul celor mulți, care determină nivelul cultural general al unei țări. Posibilitatea dar a legăturii directe între școala primară și secundară, noi o plătim cu scoborîrea nivelului cultural al celor mulți.

*

Posibilitatea de a trece din școala elementară în cea secundară nu e exclusă nici în țările cu durata învățămîntului elementar până peste 14 ani. Mai mult încă: majoritatea populației secundare e recrutată din școlile elementare, iar sistemul liceal cu școli pregătitoare atașate e neconținut în descreștere.

Absolvenții școlii elementare nu pot trece în școala secundară, dar *dintre* elevii școlilor elementare se poate *alege*, — înainte de a absolvi acest grad de învățămînt, — elementele apte pentru

a continua învățămîntul secundar. Mecanismul *triajului* e diferit dela țară la țară, dar pretutindeni el funcționează după principiul *selecției intelectuale*. Elevii distinși sînt *aleși* la vîrsta de 11—12 ani,—în Germania la 9 ani,—prin *concurs*, *examen* sau *recomandare* a corpului didactic, și trecuți din școala elementară în școala secundară. Apoi, sistemul larg organizat al burselor intervine, într'o măsură disproporționat mai mare decît la noi, ca să ajute pe acei *aleși* care, din cauza sărăciei, nu pot suporta cheltuelile învățămîntului secundar. Astfel, în Franța, Statul a acordat, în anul 1896, 3,315 burse pentru interni în licee și 1.636 burse în colegiile comunale. Nu cunoșc numărul burselor acordate de Comune în același an. În Anglia, sistemul acordării burselor, deși e deosebit, e încă mai larg. Statul acordă subvenții școlilor secundare care primesc controlul lui, și în schimb le obligă să primească un număr de bursieri recrutați din școlile elementare. Numărul bursierilor de fiecare școală variază după suma subvenției primită dela Stat. Procedeele Statului îl aplică în parte și Comunele,—Londra, în special, într'o măsură foarte mare. Subvențiile pe care le acordă Statul englez pentru învățămîntul secundar trec peste suma de 15,000,000 lei pe an,—care sumă nu constituie decît o fracție din cheltuelile învățămîntului secundar din Anglia.

Sistemul burselor vine și la noi în ajutorul elevilor distinși și săraci din învățămîntul secundar.

dar, dar în ce măsură! E drept că Statul francez și cel englez au posibilitatea să acorde mai multe burse pentru învățămîntul secundar, decît Statul nostru, dar totuși disproporția e prea mare. De fapt Statul nostru nici nu face sacrificii bănești prin acordarea de burse pentru internatele secundare; uneori chiar *îi rămîne ceva*, căci *toată cheltuiala* internatului, Statul o scoate din taxele solvenților,—rămînînd în seama Statului numai plata corpului didactic. Astfel Statul nu face sacrificii bănești mai mari pentru școlile secundare în care întreține pe bursierii lui distinși și săraci decît pentru școlile secundare externate unde nu acordă burse.

*

Desvoltarea învățămîntului secundar a rîdicat multe obiecții în țara noastră. De ele nu ne vom ocupa, dar constatăm că atitudinea Statului față de răspîndirea acestui învățămînt la noi nu e favorabilă. Introducerea taxelor școlare în învățămîntul secundar, apoi majorarea acestor taxe; desființarea claselor divizionare; transformări de gimnazii în școli de meserii; critici oficiale a unei prea mari răspîndiri a învățămîntului secundar; încredințări ministeriale împotriva acestui învățămînt ca *autor al plăgii funcționarismului...* toate aceste arată că Statul socoate că învățămîntul secundar e prea mult dezvoltat la noi. Un fapt mai caracteristic încă

în această privință este înființarea *Școlilor Medii*, inspirate vădit dela școlile similare din Franța și din Germania, dar cu o originalitate foarte caracteristică. Ele n'au fost create pentru a procura un învățământ primar superior, — așa cum s'a întâmplat în Franța, Germania și Anglia (*Ecoles primaires supérieures, Mittelschulen, Higher primary Schools*), — ci pentru a devia curentul secundar, găsit primejdios, în altă direcție. În Apus aceste școli au un caracter de clasă: sînt de obicei școlile micii negustorimi; și ajung din ce în ce mai mult să fie populate de fete.

Astfel de școli sînt de obicei înființate și întreținute de Comune și aparțin ramurii învățămîntului primar. La noi au fost înființate de Stat, și aparțin, prin Director, ramurii primare a învățămîntului, — căci sînt puse sub conducerea unui *institutor*; iar prin corpul lor didactic revin ramuri secundare, căci obiectele se predau de *profesori* licențiați, plătiți cu salarii de profesori secundari. Astfel Directorul e obligat prin lege să aibă o diplomă academică inferioară în grad profesorilor, — subalternii lui. Clientela școlară a acestor școli se recrutează din respinșii dela examenele de admitere în gimnazii și licee, iar administrația lor centrală e dată Direcției Învățămîntului secundar și superior.

Dacă aceste școli vor rămînea sau nu, rămîne viitorului să se pronunțe; felul organizării lor însă

va rămînea desigur monumental în istoria dezvoltării învățămîntului nostru.

*

Din datele statistice adunate de d. Arghirescu rezultă că intervenția Statului în oprirea răspîndirii învățămîntului secundar a dat roade efective. Astfel din tabloul ce urmează se poate vedea epoca ascendentă și cea descendentă a învățămîntului secundar public,—bine despărțite prin anul școlar 1899—1900.

Elevi înscriși în gimnazii și licee

Anul școlar	Numărul elevilor	Anul școlar	Numărul elevilor
1893—94	11.511	1899—1900	16.225
1894—95	12.538	1900—1	14.734
1895—96	13.723	1901—2	14.123
1896—97	15.262	1902—3	13.120
1897—98	16.707	1903—4	12.178
1898—99	15.575	1904—5	11.797
1899—900	16.225	1905—6	11.618
		1906—7	13.170
		1907—8	13.459
		1908—9	12.682

Astfel din balanța creșterii și descreșterii numărului elevilor din școlile secundare ale Statului pe un period de 17 ani abia avem un plus de 1.171 elevi.

Tot din cifrele date de d. Arghirescu asupra învățămîntului secundar particular rezultă o scă-

dere continuă a numărului elevilor, pe ultimii zece ani. În 1904 -- 1905 erau 2.732 elevi secundari particulari, iar în timp de cinci ani numărul lor s'a scoborît treptat până la 1.937 în 1908 -- 1909. În anul trecut școlar numărul lor a ajuns la 1800, -- în care an, numărul elevilor din gimnaziile și liceele Statului s'a ridicat până la 13.000. Avem dar, pentru anul școlar 1913 -- 1914, 14.800 elevi de curs secundar, în total.

Pentru a vedea cât de joasă este această cifră reprezentativă a răspîndirii învățămîntului secundar în țara noastră, să calculăm care ar trebui să fie numărul elevilor secundari la noi în raport cu populația țării, după proporția ce există în fiecare țară din Apus între populația școlară secundară și numărul total al locuitorilor ei.

Aflînd procentul pentru fiecare țară în parte, și aplicîndu-l respectiv țării noastre, putem stabili următoarele cifre ipotetice, dar foarte elocvente :

După proporția	Elevi secundari
din Germania ar trebui să avem	42.000
„ Prusia „ „ „ „	35.000
„ Posen „ „ „ „	25.000
„ Prusia Orientală „ „ „ „	28.000
„ Pomerania „ „ „ „	30.000
„ Mecklenburg-Schwerin „ „ „ „	57.000

După proporția		Elevi secundari	
din	Bavaria	ar trebui să avem	40.000
"	Franța	" " " "	28.000
"	Anglia	" " " "	27.000
"	Belgia	" " " "	26.000
"	Ungaria	" " " "	23.000
"	Austria	" " " "	32.000
"	Bucovina		
	în total	" " " "	44.000
"	Bucovina,		
	numai populația românească	" " " "	27.000

Iată dar pe ce se întemeiază frica de o prea mare răspîndire a învățămîntului secundar la noi. Sîntem și în privința învățămîntului secundar, cași în privința celui primar, destul de jos în scara dezvoltării acestui învățămînt în țările din Apus. Lîngă noi, Bucovina stă de trei ori mai bine în această privință, iar frații noștri subjugați din această provincie au un învățămînt secundar românesc aproape de două ori mai dezvoltat decît Românii din România liberă.

Iar dacă antisemiții voesc să-și explice și prin cauze serioase și obiective primejdia evreiască, atunci să dea atenție faptului că la cei 300.000 de Evrei din țara noastră corespunde o populație școlară secundară de 2.256 elevi, — adică cît o șesime din populația școlară secundară românească față de 7.000.000 de Romîni. Dacă am imita pe Evreii din țara noastră ar trebui să avem peste 52.000 elevi de curs secundar.

*

Măsurile Statului nostru de a împiedeca răspîndirea prea mare a învățămîntului secundar au fost prezentate adeseori ca măsuri preventive împotriva întinderii *plăgii funcționarismului* și a creării proletariatului intelectual. A trebuit bietul nostru învățămînt secundar să sufere și această acuzație. Să lăsăm cifrele să-l disculpe :

În 1902—1903 numărul funcționarilor Statului, cu un salariu de la 150 lei lunar în sus, era de 10.344. În 1908—1909 această cifră se ridică la 14.364; iar în 1913 ea ajunge la 20.000. Așa dar pe cînd numărul populației școlare secundare scădea sau stagna, numărul funcționarilor Statului creștea neconținut. În zece ani numărul lor s'a dublat, — sporind cu 10,000; iar numărul elevilor secundari din școlile publice, în douăzeci de ani, a crescut cu o șeptime, — ajungînd de la 11.511 în 1893—1894 la 13.000 în 1913—1914. Dacă pe lângă cei 20.000 de funcționari se mai adaugă vreo 5.000 reprezentanți ai profesiilor libere, ajungem la cifra de 25,000 profesioniști intelectuali.

Așa dar, dacă școala secundară produce pletoară de funcționari și de proletari intelectuali, măcar acești 25,000 de funcționari și profesioniști, — selectați prin salarii ridicate și ocupații rentabile, — ar trebui să fi trecut prin liceu. Din tabloul care urmează reiese însă că nici jumătate din ei n'au absolvit cursurile liceale :

Tabloul bacalaureaților și absolvenților de liceu

ANII	Numărul absolvenților	Fete absolvente	Streini absolvenți	Morți	Bărbați cu drepturi politice rămășiți în viață
1868—1897	6.392	693	699	30%	3.500
1897—1902	3.196	300	296	20%	2.080
1902—1912	7.642	730	612	10%	5.770
	17.230	1.723	1.607		11.350

Cînd după 44 de ani de organizare a Școlii secundare abia putem avea în rîndurile noastre 11.350 de cetățeni cu o cultură liceală ne putem plînge că liceele produc prea mult, că ne amenință cu supraproducție de funcționari inutili și de proletari intelectuali? Ce nivel cultural poate să aibă o țară în care din 7.000.000 de locuitori numai 11.350 au trecut prin liceu ?

Dar nu numai că liceele noastre nu sufăr de supraproducție, ele nu pot produce nici elementele necesare pentru școlile speciale superioare care-și recrutează clientela școlară dintre absolvenții a opt clase de liceu. Acesta e cazul cu Școlile Militare superioare, care, deși după lege trebuie să primească numai absolvenți cu opt clase liceale, sînt silite să primească în fiecare an tot mai mulți elevi de liceu cu șapte sau chiar cu șase clase. Iată un tablou convingător :

Liceiști absorbiți de școlile militare

1911			Total	1912			Total	1913			Total	
Școli	Cu 8 cl.	Cu 7 cl.		Cu 6 cl.	Cu 8 cl.	Cu 7 cl.		Cu 6 cl.	Cu 8 cl.	Cu 7 cl.		Cu 6 cl.
Șc. de Infanterie	72	75	32	41	84	23	69	91	125			
Șc. de Cavalerie	12	13	6	6	23	8	10	19	9			
Șc. de Artilerie	45	24	—	44	44	—	72	62	—			
Total	129	115	38	282	91	151	31	272	151	172	134	457

Pe cînd însă liceele nu pot răspunde la nevoile culturale ale țării și la cererile școlilor superioare speciale, Statul continuă să păstreze față de învățămîntul secundar aceeași atitudine ostilă ca față de o instituție producătoare de elemente primejdioase și subversive.

În anii din urmă, Statul nostru a dat o deosebită atenție dezvoltării învățămîntului profesional, a cărui însemnătate fără îndoială că nimeni nu o poate contesta. Ceiace însă arată o concepție greșită este faptul că sollicitudinea Statului pentru învățămîntul profesional se manifestă adeseori ca o reacțiune împotriva prea marii răspîndiri a învățămîntului secundar. Prefacerea mai multor gimnazii în școli de meserii, și prefacerea lor din nou în școli secundare sînt experienți dăunătoare pentru propășirea ambelor acestor ramuri de învățămînt. Introducerea obiectelor cu un caracter practic și utilitar în programele unor licee sînt deasemenea începuturi de încălcări foarte primejdioase pentru domeniul învățămîntului secundar; ele dovedesc că este încă destulă confuzie în pătrunderea rolurilor deosebitelor ramuri de învățămînt.

Următorul tablou arată cum Statul respinge din gimnaziile și liceele sale pe cei care bat la ușa Școlii secundare într'o proporție extraordinar de mare, fără să le ofere în schimb alte școli, de a căror absolvenți țara de asemenea are cea mai urgentă nevoie.

Inscrierile în școlile secundare din Sept. 1913, pentru cl. I.

Gimnazii și Licee	Cereri de înscriere	Respinși	Procentul celor respinși
București	1.095	515	49 ^o / _o
Iași	419	188	45 ^o / _o
Craiova	323	161	50 ^o / _o
Tg. Jiu	164	96	59 ^o / _o
C. Lung	108	45	41 ^o / _o
Toată țara	4.905	1.749	36 ^o / _o
Seminariile	Cereri de înscriere	Respinși	Procentul celor respinși
București	454	402	89 ^o / _o
Toată țara	997	848	84 ^o / _o
Șc. sup de meserii	Cereri de înscriere	Respinși	Procentul celor respinși
București	279	220	78 ^o / _o
Iași	66	43	65 ^o / _o
Toată țara	345	263	76 ^o / _o

*

După cum se vede din tabloul de mai sus, foarte mulți elevi care vor să se înscrie în școlile secundare sînt respinși din școlile Statului, și nu pot fi primiți, tot din cauză de lipsă de locuri, nici în alte categorii de școli, cum sînt de pildă Seminariile și Școlile de Meserii superioare. Cu toate acestea, țara are încă mare nevoie și de absolvenți de liceu și de tineri care au făcut Seminariul, și de cei eșiți din Școlile de Meserii superioare. Contradicția între interesele țării și între eficacitatea intervenției Statului apare evidentă.

Dar atitudinea Statului față de interesul obștesc al răspîndirii în cît mai mare măsură a învățămîntului secundar pare provocată nu atît de o imposibilitate materială, cît mai ales dintr'o prejudecată neverificată și foarte răspîndită chiar în cercurile noastre didactice. Pare că s'au luat chiar măsuri de apărare împotriva răspîndirii învățămîntului secundar ca împotriva unei nenorociri care ne amenință. S'a hotărît prin lege că nici o școală secundară nu se poate înființa fără o lege specială. Și în adevăr, deși nevoia de înființări de școli secundare e dovedită îndeajuns de acei aproape 2000 de copii întorși îndărăt dela ușa Școlii secundare, la începutul fiecărui an școlar, totuși de mulți ani s'a oprit chiar și înființarea de clase divizionare.

Răspîndirea școlilor secundare în Prusia dela 1835—1905

Anul	Gymnasten	Pro-Gymnastien	Real-Gymnastien	Real-Pro-Gymnastien	Ober-Real-Schulen	Real-Schulen	Totalul creșterilor	Totalul scăderilor
1835	112	24	(12)	...	...	...		
1855	124	28	(54)	...	...	...		
1875	228	33	80	91	...	17		
1885	259	38	89	86	14	36		
1895	275	45	86	74	24	73		
1905	324	39	100	27	50	158		
Sumele creșterilor	+ 212	+ 15	+ 88	- 64	+ 36	+ 141	+ 492	- 64

În alte țări, în care cultura e mai răspîndită decît la noi, Statul se arată mai generos față de Școala secundară decît Statul nostru. Tabloul de pe pagina precedentă arată situația din Prusia pe o serie de 70 de ani. Progresia crescîndă a școlilor secundare cu șase și cu nouă ani de studiu e evidentă.

Numărul elevilor în anul școlar 1898—1899 se urca la 83.272 în *Gymnasien* și la 27.232 în *Real-Schulen*, adică 110,504 elevi de curs secundar în ambele categorii de școli. Numărul total al elevilor din toate școlile secundare din Prusia ajunge la 236,000 în 1912, iar numărul școlilor la 863. Cu ce corespund aceste cifre în țara noastră? Cu toate că România, în privința numărului locuitorilor corespunde unei șeptimi din Prusia, totuși disproporția e monstruoasă.

Tablouri similare ar putea ilustra o aceeași situație în Franța și mai accentuat încă în Anglia și în Statele-Unite, unde numărul elevilor de curs secundar se urcă la 600,000. Nu credem însă că este nevoie să mai punem statistica la contribuție pentru a dovedi starea de întîrziare în care se află dezvoltarea învățămîntului secundar la noi.

*

Dar dacă Statul a luat măsuri împotriva „răspîndirii prea mari” a învățămîntului nostru secundar, a căutat cel puțin să-i îmbunătățească calitatea?

Nimeni nu se poate îndoii vreodată că un Stat poate urmări slăbirea instituțiilor țării pe care o conduce ; și deci, *a priori*, și Statul nostru a arătat totdeauna cea mai vie sollicitudine pentru îmbunătățirea învățămîntului nostru secundar :

1) L-a *centralizat* într'un așa grad încît a anihilat cu desăvîrșire categoria *Directorului*,—factor pe a cărei libertate de mișcare și de inițiativă se raziăm întregul mers al școlii secundare, în țările din Apus. De aceia nici n'a căutat să introducă norme de selecționare a acestui element de o importanță atît de decisivă în propășirea Școlii noastre secundare. In cele mai multe cazuri *Directorul* secundar e un fel de intendent al școlii ; un om al Statului, răspunzător de arhive și de local. E *inventat* ori *dat afară* fără nici o normă. Rîdicarea lui la acest grad nu implică nici distincții culturale, nici prestigiu moral. Autoritatea lui între colegi e nulă ; prezența lui între ei, foarte adeseori, în silă tolerată. Față de autoritatea centrală e cu desăvîrșire șters ; e menit numai să primească *ordine* și să *raporteze*. *Direcția* e o însărcinare care aproape atinge demnitatea omenească a celui care o acceptă.

Iată cum caracterizează cu amărăciune și sfială unul din această categorie a umiliților, — într'un Raport către Minister,—soarta *Directorului* :

„Mersul bun al școlii s'ar îndrepta și prin o „mai puțină centralizare a afacerilor școlare. Nu „se poate vedea și conduce totul dela centru ;

„iar cînd știi că toate dela centru pornesc, atunci „nu mai ai curajul să mai încerci nimica singur“.

2) A *împrăștiat* corpul didactic secundar, înlocuind principiul *catedrei* cu acel mai economic al oarelor. Azi profesorii se angajează cu ceasul. Statul nu dispune de școli secundare cu catedre, ci de oare libere de închiriat. Pentru cel angajat i se fixează un maximum și un minimum de oare de muncă pe săptămîină, pe care e dator să le facă oriunde și, în multe cazuri, indiferent de obiectul la care s'a abilitat.

Principiul *individualității școlii*, al *unității clasei*, al *educației elevilor* nu trag în cumpănă: Statul e patronul, și el vrea ca oarele de muncă din *fabrica* lui școlară să fie făcute.

Ca toți patronii care făuresc norme morale de conduită pentru lucrătorii lor din fabrici, Statul nostru a editat și el un cod moral pentru profesori: *Profesoratul nu e o carieră; e un apostolat*,— profesorii sînt un fel de apostoli moderni angajați cu ceasul pe timp de 30 de ani. Cum însă apostolii au fost totdeauna rari,—însuși Hristos abia a găsit o duzină, și încă unul din ei l-a tradat,—nici un Stat nu se poate sprijini pe apostoli pentru organizarea solidă a instituțiilor profane.

*

Platforma apostolatului a găsit mulți teoreticieni între membrii corpului didactic de toate gra-

dele, și a ajuns acum un loc comun indispensabil în orice Raport oficial. Practica apostolatului însă nu pare, — *după opiniunea corpului profesoral însuși*, — să fie prea răspîndită.

În anul 1907, Ministerul Instrucțiunii Publice s'a adresat Corpului didactic secundar pentru a-l consulta asupra problemei educațiunii morale în Școala secundară. La circulara trimeasă de Minister au răspuns 197 profesori și directori secundari, prin 197 memorii; unele memorii cuprind păreri formulate după lungi discuțiuni în Cercuri de profesori: cum e cazul cu memoriul Cercului Didactic din București. Toate aceste memorii formează o groasă colecție care se păstrează de Minister. Într'un foarte interesant Raport către fostul ministru Haret, d. G. Arghirescu transcrie multe și lungi extrase din aceste caracteristice memorii, pentru a documenta starea suflească a corpului didactic secundar.

Dacă s'ar fi luat drept bune cele afirmate de marea majoritate a acestor memorii, în privința stării morale a profesorilor secundari, — profesorele secundare au fost încă mai drastice în propria lor apreciere despre ele însele, — Ministerul ar fi trebuit să închidă școlile secundare ca adevărate localuri primejdioase societății. Din fericire însă profesorii nu sînt atît de negri cum s'au zăgărit singuri. Dar dacă aceste memorii nu au valoarea unor constatări obiective, ele documentează în schimb foarte bogat simplismul atît de

des supărător și de caracteristic în judecata masei corpului didactic de toate gradele.

Fiecare meserie lasă o cută caracteristică în sufletul celor care o profesază cu exclusivism mărginit; infantilismul grav este primejdia care amenință profesoratul. D. Arghirescu dă următoarea explicație acestei reduceri sufletești, la care sînt expuși profesorii :

„Obiceiul profesional de a simplifica realitatea și de a o privi succesiv numai din cîte un singur punct de vedere, pentru a o face de înțeles de mintea elevilor, dă spiritului dăscălesc înclinări unilaterale pe care le păstrează și în afară de clasă. Sforțarea ce o facem cu copiii pentru a le arăta lumea cum trebuie să fie, iar nu cum este, ne face s'o uităm, și apoi ne surprinde și ne dă amărăciuni cînd ne izbim de brutalitatea realității“.

Ceia ce caracterizează starea sufletească generală din memorii este un dogmatism suficient, unit uneori cu regrete romantice după trecut și cu un pesimism cînd acru cînd amar pentru starea din prezent.

„Soluțiuni simpliste, cum spune d. Arghirescu, propovăduite cu o extraordinară încredere în eficacitatea lor de a înlătura rele complexe și a dînci“, abundă în aceste memorii.

„Profesorii noștri au uitat în mare parte că profesoratul e un sacerdoțiu“, spune într'un memoriu unul dintre *laudatores temporis acti*; „Fon-

dul moral al împlinirii datoriei noastre în mod conștiincios ne lipsește”, ne spune un altul ; „Profesorii care trăesc izolați, fără relațiuni întinse sînt cei mai corecți”, afirmă—fără nici o îndoială—un fel de anachoret didactic, în lungul său memoriu ; iar altul foarte sever față de colegii lui constată și propune : „Fiindcă profesorul de până azi nu și-a înțeles menirea și nu și-a iubit profesia, singura vină fiind a lui, trebuie schimbat sufletul său, dacă nu voește a se schimba școala”.

Unii, prea zeloși de puritatea apostolatului didactic afirmă, cum spune d. Arghirescu, „că profesoratul cu 12 oare pe săptămîină ar fi incompatibil cu orice altă activitate socială” ; iar alții încrucișează lancea cu atîta impetuoșitate împotriva politiciii încît, după cum remarcă d. Arghirescu, „ar trebui să se conchidă nici mai mult nici mai puțin decît la rîdicarea drepturilor cetățenești la toți profesorii”.

Categoria acestor ultimi cavaleri *sans peur ni reproche* ar descreși în adevăr frunțile aplecate pe gravele pagini ale memoriilor, dacă un alt sentiment n-ar fi provocat de nesinceritatea lor, cînd numele protestatorilor sînt prea cunoscute, — căci țara noastră este mică.

Din această ultimă categorie se recrutează așaziși „oameni ai școlii”, o nomenclatură care arată complectul lor indiferentism față de partidele politice sub care sînt dispuși să colaboreze pe rînd, căci, — de oarece un partid politic nu poate

conduce învățămîntul decît în perioada lui de guvernare, — din punct de vedere al intereselor școlare toate partidele sînt egale. Aceștia sînt, de obicei, „fanaticii“ învățămîntului; ei se „sacrifică“ pe altarul Școlii și sînt gata oricînd să accepte, — căci totdeauna li se propune, — cîte trei și patru oficii dela Onor. Ministerul de Instrucție, — fie chiar și în orașe deosebite, dacă principiul că munca trebuie totdeauna plătită nu e încălcat de „politiciani.“ Apoi, guvernele sînt trecătoare, iar interesele Școlii sînt permanente, și e lucru știut că numai continuitatea poate da roade în învățămînt. Pentru ce „oamenii școlii“ s'ar schimba din oficiile lor odată cu guvernele? Unul din ei a propus în memoriul său ca, prin excepție, Ministrul de Instrucție să fie numit pe viață, — poate ar fi propus și nemurirea lui dacă aceasta ar fi posibil.

*

Adevărații factori de progres ai oricărei ramuri de învățămînt sînt *oamenii întregi*, nu „oamenii școlii“ nici „apostolii“, — ci oamenii complecți care înțeleg rostul vieții întregi, în care intră și viața cetățenească cu resorturile politice ale organismului ei. Pentru această viață politică a țării, — care pretutindeni și fatal trebuie să se prezinte sub formă de lupte între partide organizate, — profesorii sînt chemați să formeze pe viitorii cetățeni ai Statului. Viața politică are totdeauna un

înțeles istoric, și acei care educă tinerețea sînt datori cei dintîi să-l priceapă. Dacă lipsa de interes în luptele politice e o deserțiune cetățenească, apoi negarea importanței cetățenești a acestor lupte, precum și desgustul ce-l profesează, — ca semn de distincție intelectuală, — mulți dintre profesori — sînt o dovadă de multe lipsuri sufletești. A pricepe viața din jurul tău și a lua parte la luptele ei este o datorie și un mijloc de a lărgi orizonturile proprii tale vieți. Ascetismul politic de rază scurtă al corpului didactic, așa cum reiese din memoriile profesorilor trimise Ministerului în 1907, arată o personalitate omenească săracă, o vedere îngustă. Cuvintele „hidră”, „molină” aplicate de profesori luptelor politice ale vieții cetățenești, în memorii cu pretenții de analiză obiectivă a faptelor, arată cîtă lipsă de comprehenziune a fenomenelor sociale există în simțul corpului didactic.

*

Fără îndoială că modul strîmt și ușor în care, în general, memoriile din 1907 răspund unor chestiuni atît de complexe și de însemnate arată serioase neajunsuri ale corpului educatorilor noștri.

Unde stau răspunderile?

Pentru propășirea morală și intelectuală a corpului didactic de toate gradele sînt răspunzătoare, în primul rînd, Universitățile noastre. Ele formează

profesorii, și ele trebuie să dea înaltele exemple.

Sînt oare Universitățile noastre la înălțime ?

Polemicile urmate, în anii din urmă, între unii din membrii Universităților noastre, au desvăluit lucruri destul de dureroase, care ating adînc prestigiul Universităților și eficacitatea lor culturală.

Măcar Universitățile ar trebui să aibă vigoarea sufletească ce isvorește dintr'o morală neimpusă de sancțiunea autorității legale ; și acest exemplu a voit să-l dea Statul cînd le-a acordat autonomie. Rezultatul ? Universitățile noastre sînt azi mai bine înzestrate decît în trecut ; profesorii lor mai bine plătiți ; *sufletul* Universității însă ? Se poate afirma că s'a rîdicat ?

Poate nicăeri rolul instituțiilor de înaltă cultură n'ar fi mai binefăcător decît la noi. Avem nevoie de lumină, de multă lumină ; de lumină dătătoare de viață, sub razele căreia deșertul să rodească.

A *nu critica* neajunsurile organizării instituțiilor e o atitudine recomandată de înțelepții ad-hoc ; a *critica* însă e a crede în progres. Numai Bunul Creator a rămas mulțumit de ceia ce-a creat în șase zile și apoi și-a luat repaos ; noi oamenii trebuie să nu fim niciodată mulțumiți de produsul slabelor noastre puteri, și să muncim fără preget. Rareori entuziasmul aduce victorii, mai niciodată însă perseverența și tenacitatea nu suferă înfrîngeri.

Scriitori engleji despre Rămîni

În cele ce urmează vom da, — în ordine cronologică și aproape în cadrul restrîns al unei simple *bibliografii*, — titlul cărților și numele scriitorilor engleji care au fost prin țara noastră și-au scris despre noi ceea ce au văzut singuri. Vom indica și paginile unde sînt cuprinse observațiile lor referitoare la țara noastră, și uneori vom reproduce scurte citații din ei, ca îndrumări pentru cititori. Nu sînt turiști, cum poate sîntem înclinați a crede; cei mai mulți sînt profesioniști, — oameni care călătoresc anume ca să studieze țări, locuri și moravuri spre a le face cunoscute concetățenilor lor pentru considerații practice, nu pentru simplul sport al curiozității. Nici într'o țară nu s'a dezvoltat atît de mult acest gen de literatură ca în Anglia; și poate nici un popor nu are simțul observației atît de precis, de just și de concret ca cel englez.

Înainte de a începe relații comerciale cu o țară, Englezii au căutat întăiu să o cunoască sub cît mai multe raporturi: călătorii au fost pionierii, —

pionieri totdeauna conștienți de rolul lor. Li găsim trecînd pînă și cu aparate ca să măsoare lungitudinea și latitudinea locurilor.

Cele mai vechi descrieri ale călătorilor engleji prin Moldova și Muntenia se găsesc în renumitele colecții de navigații și călătorii : Richard Hakluyt *) (înt. ed. 1589), și Purchas His Pilgrimes (înt. ed. 1613),—apărute în numeroase ediții.

John Newberie, *Purch. His Pilgr.*, ed. 1625, vol. II., p. 1410 ; 1420—1. Trece prin *Wallachia și Bugdania* și se oprește prin orașele *Hus, Yas, Falchen*. Descrie îmbrăcămintea locuitorilor.—Anul 1582.

Henry Austell, *Rich. Hakl.*, ed. 1598, vol. II., p. 196. Se oprește în *Yas*, orașul principal al *Bogdaniei*, unde e primit curtenitor de *Peter Vayvoda*. Trece prin *Stepanitze, Zotschen*.—Anul 1586.

*) În această colecție se găsește și călătoria călugărului francez *W. de Rubruquis*, în Bășărit, în 1253, la p. 93 și urm., vol. I.—Se vorbește aici de „*Valakia țara lui Asannus*”, de Blaci ori Vlachi ori „*Cangle care se scoboară din Romani*” (p. 111).—Călătoria aceasta se găsește și în *Purchas His Pilgrimes*, pt. 3 ; și în colecția lui *Pinkerton*, 1808—14.

În colecția lui *John Haris*, 1705, se găsește în vol. II., p. 262 : „*Călătoria părintelui Averil în Moldavia*”. El a stat în Iași opt zile și a avut o întîlnire cu Constantin Cantemir.—În același vol. p. 213, se găsește călătoria lui *Spätar Milesco*, în China.

În *Hakluytus Posthumus* (1906), vol. III., p. 461, se vorbește de călătoria lui *Martin Broniovius de Biezerfedea*, ambasadorul Poloniei în Tartaria, prin Moldova, în 1605. El trece prin Iași ori *Stepanovetia*.

William Hareborne, *Rich. Hakl.*, ed. 1598, vol. II., p. 289. Trece prin *Valachia* și în *Moldavia* e primit de *Peter*, prințul țării, de *profesie* grec, cu care încheie știutul tratat comercial.—Anul 1588.

Captaine John Smith, *The true Travels, Adventures and Observations in Europe, Assia, Africa and America*, London, Thomas Slater, 1630, pp. 18—23. Se luptă, împreună cu alți zece Engleji, împotriva Tatarilor, la *Rottenton* (1602), un pas în Transilvania, pe valea Oltului. Făcea parte din armata lui Sigismund Batori. Tovarășii lui cad în luptă; el e găsit pe cîmpul de bătaie, rănit.

William Lithgow, *The totall Discourse of the rare Adventures, and painefull peregrinations of long nineteene years traveles...* London, Nicholas Okes, 1632 (int. ed. 1614), pp. 416—418. Spune că țăraniile din Transilvania vorbesc latina populară. A stat 15 zile în Moldova; laudă ospitalitatea oamenilor de acolo.

Edward Browne, *A Brief Account of Travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Syria, Corinthia, Carniola, Friuli.* London, 1673. Alte ediții engleze au apărut în 1677 și 1685. O traducere franceză a apărut în 1677 la Paris. Numai această traducere se găsește la Biblioteca Academiei Romîne. Din ea se vede că autorul era: „Médecin du Collège de Londres, un des Membres de la Société Royale et Médecin ordinaire du Roy de la Grande Bre-

tagne". El descrie amănunțit minele din Ungaria. La p. 166 [tr. fr.]: „*Unitarii* trăesc în *Ungaria de Sus*, în partea *Transilvaniei*, și se spune că toți vorbesc în general *latinește*".

Edmund Chishull *Travels in Turkey and back to England*, London, W. Bowyer, 1747, p. 72: „O călătorie prin *Walachia*, *Transilvania*... în 1702"; vezi pp. 77 86: în *Bucurest* e oaspețele lui *Joannes Constantinus Bassarabas*, prințul *Walachiei*. Laudă pe prinț și pe *Constantinus Cantacuzenus Stolnichus* pentru inteligența și iubirea lor de cultură. A fost și prin *Cotrochan*, *Tergovist*, *Rukar*.

Sir James Porter. *Turkey... from the journals and correspondence of Sir James Porter*, London, Hurst and Blackett, 1854. La p. 375 e o scrisoare din 1762, în care se face descrierea trecerii lui Sir James Porter cu suita lui prin *Moldova*. Au stat mai multe zile în *Galatz* și *Jassy*. Vorbește de vanitatea grecească și de mizeria orașelor. În suită era și Ioseph Boscowich, de la Comp. de Jésus, care își scrie impresiile din călătoria aceasta. El a scris în limba italiană și manuscrisul a fost tradus în franțuzește în 1772,— Cf. R. P. Joseph Boscowich, *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne*, Lausanne, Grasset, 1772, pp. 175 — 310.

F. Lord Baltimore, *A tour to the East, in the years 1763 and 1764*... London, W. Richardson 1767, p. 127, și urm. Trece, în 1764, prin *Walla-*

chia și Moldavia. Vorbește de *Galatz, Birlatt, Jassy*, care e podit cu scînduri și are case ca de sat. Povestește cum a dormit într'un bordeiu acoperit cu stuh, în Iași, și pe la miezul nopții o vacă a spart acoperișul și și-a vîrit capul deasupra patului lui. Prințul țării tocmai fusese mazi-lit și altul încă nu venise în loc.

Elizabeth Lady Craven, *A journey through the Crimea to Constantinople... in the year 1786*, London, G. G. J. and Robinson, 1789, pp. 302 - 315. Două scrisori datate din *Buccorest*. În a doua : „Această frumoasă țară, al cărei pămînt și climat produc toate cu îmbelșugare, este prin capriciul soartei sub o putere care stoarce pe locuitorii ei fără milă... silind adesea pe nenorociții Walahi să fugă în munți“. Cartea a fost tradusă în limba franceză de Guedon de Berchère, 1789, Paris.

Robert Townson, *Travels in Hungary... in 1793* London, G. G. and J. Robinson, 1797, pp. 252 - 257. Vorbește despre caracterul *Vallachilor* și despre nesupunerea *Pope-ilor*. Amintește și de revoluția din 1785 ca să dovedească caracterul sălbatec al *Valachilor* și preoților lor. Se vede că izvoarele sînt ungurești.

W. Eton, *A survey of the Turkish Empire...* London, T. Cadell, 1798, pp. 297 - 301 : „Locuitorii *Moldovei* și *Walachiei* sînt mai apăsați de cît oricare alt popor din Imperiu ; ei nu ar putea suporta așa stoarceri dacă pămîntul lor nu ar fi

extraordinar de fertil". În 1778 era în *Galatz*, unde a fost martur la o panică a populației, la zvonul că „vin Turcii”. Cartea a fost tradusă în franțuzește de C. Lefebure, 1799, Paris.

John Jackson, *Journey from India towards England in the year 1797, through Curdistan.... Wallachia, Transylvania*, London, T. Cadell and W. Davies, 1799, pp. 258 – 261 : „Wallachia are în general pământ bogat”. A stat în *Bukarest* : „E multă intrigă în clasele superioare”.

William Wittman, *Travels in Turkey,..... during the years, 1799, 1800 and 1801...*, London, Richard Philipps, 1803, pp. 463 – 476. Trece prin *Georgival, Boucharest, Galatz, Borlat, Yassi, Bordafheen, Dorhove* : „Evreii sînt foarte numeroși în toate părțile țării”. Vorbește de panica provocată de zvonul venirii lui *Pafwan Oglou*.

William Hunter, *Travels through France, Turkey ad Hungary to Vienna in 1792...* London, J. White, 1803, vol. I., scrisoarea XVIII, datată din *Galatz*; și scrisoarea XIX, datată din *Bucharest*.—Vol. II., scrisoarea XX, datată din *Bucharest*; și scrisoarea XXI, datată din Turnul Roș. Toate din anul 1792. Spune că a stat cîțva timp în *Fokshan* unde a cunoscut pe guvernatorul Moldovei, un om călătorit prin țări străine care vorbea fluent italienește. Despre Moldova și Valachia : „În această nenorocită țară, poporul e degradat mai prejos de nivelul obișnuit al ser-

vituții, și cea mai nedreaptă și odioasă parte a sistemului feudal e îngăduită să-și păstreze forma ei primitivă. *Boyar*-ii formează nobleța, ori mai curînd sînt stăpîinii pămîntului acestei țări. Ei au mare putere, de care fac o foarte rea întrebuintare... sînt în general dedați la cabale și intrigi împotriva prințului de pe tron... Toți *boyar*-ii bogați stau iarna în *Buchorest* și mulți dintre ei trăesc în mare îmbelșugare și lux". În alt loc : „Speranța lor [a *boyar*-ilor] de a pune mîna pe guvernul țării este un neîncetat îndemn al ambiției și estorcării lor“.

Thomas Thornton, *The present state of Turkey, ...together with the geographical, political and civil state of the principalities of Moldavia and Wallachia*, London, Joseph Mawman, 1809 [întăia ed. 1808], vol. II., pp. 297—428. Spune că relațiile între *boyar*-i și țărani îs ca între cuceritori și cuceriți : „Țăranii se numesc ei singuri *ruman* ori *roman*, cuvinte prin care se deosebesc totodată ca inferiori față de *boyar*-i sau nobili“. În privința Grecilor din țările romînești : „Grecul, care la Constantinopol provoacă milă și dispreț, îți produce desgust și oroare în *Bukarest* și *Yassy*“. Are impresia că : „Grecii și cu *boyar*-ii formează o clasă deosebită, prin naționalitate, de țărani“. Iarăși : „*Boyar*-ii afirmă că ei sînt de o rasă deosebită de popor“. În privința culturii claselor superioare : „Trîndăvia și vanitatea au introdus și stabilit obiceiul, în ca-

pitalele ambelor principate, de a petrece dimineața la palatul prințului. Grecii și *boyar*-ii, fie în slujbe sau nu, se îngrămădesc la Curte și împlu golul vieții lor cu conversații lipsite de interes, și cu stîngacea îngîmfare de importanța lor“. Cartea a fost tradusă în franțuzește de De Sancé, 1812, Paris.

William Martin-Leake, *Researches in Greece*, London, John Booth, 1814, pp. 361—402. Vorbește numai de *Wallachii* din Sudul Dunării. Dă o lungă listă de cuvinte românești cu transcrierea pronunțării, cu traducerea în limba engleză, și cu corespondentul lor latin, pentru a învedera latinitatea limbii.

Edward Daniel Clarke, *Travels in various countries of Europe, Assia and Affrica...* London, 1810—1823. Vezi vol. din 1816, Part. II., Sec. 3, pp. 525—735. În 1802 trece prin *Giurdzgio*, *Bukorest*, *Pitești*, *Corté d'Argish* și face descrierea *Walachiei* între pp. 576—598. Călătoria împreună cu ambasadorul Porții la Paris și cu ei venea și prințul *Mûrûzi* dela Constantinopol să înlocuiască pe predecesorul lui detronat. Despre sistemul de guvernămînt al *Wallachiei* spune, la p. 581: „Fiind un sistem de hoție și de corupție, ușor se poate închipui ce atracții are capitala *Walachiei* pentru Greci și Evrei. Țăranii, după cum își poate închipui oricine, sînt despoiați de cel mai necesar lucru pe care îl au, și întreaga populație e redusă la cel mai jos nivel

de servitute. Cu toate acestea, în mijlocul nenorocirii lor, trăind în bordee de pământ, acoperite cu stuh, fără o singură înlesnire a vieții, *Walachii* totdeauna ni s'au părut veseli... Nimic nu ni s-a părut așa de interesant ca limba. Nu-i deajuns să spui că e de aproape înrudită cu latina; din multe puncte de vedere este chiar latină". În tovărășia lui Clarke erau mai mulți membri ai Universității din Cambridge, colegi de ai lui.

Richard Bright, *Travels from Vienna through Lower Hungary with some remarks on the state of Vienna during the Congress in the year 1841*, Edinburgh, Archibald Constable and Co., 1818, p. 554: observă „marea analogie între limba *Walachilor* [din Transilvania] și limba latină". Dă o listă de cuvinte românești cu paralelele lor latine, și traducerea lor engleză. Reproduce evident informații dela Unguri, când insistă asupra caracterului sălbatec al *Walachilor*.

Adam Neale, *Travels through some parts of Germany, Poland, Moldavia and Turkey*. London, Longman, 1818, p. 164: „Cele mai apăsătoare obligații sînt impuse pentru a smulge dela acești nenorociți de țărani [din Moldova] banii necesari pentru a plăti venitul Sultanului și să ție divanul în bună dispoziție"; p. 166: „Moldovenii de astăzi au însușiri mai alese decît multe popoare bine înzestrate; totuși ei sînt apăsați de hoarde de mici tirani, și blestemați cu cel

mai rău dintre guverne". Face o descriere a *Jassy-lor*, „care e un oraș nesănătos“ ; vorbește de *Galatz, Birlat, Vaslui, Botussano, Dorohoi*. La *Jassy* a fost primit de prințul *Alexander Mourousi*. Cartea a fost tradusă în franțuzește de Ch. Aug. Defauconpert, 1818, Paris.

William Macmichael, Journey from Moscow to Constantinople in the years 1817, 1818, London, John Murray, 1819, pp. 76—123. Vorbește de *Jassy, Fokschani, Buchorest*. A fost primit la Curțile ambilor prinți și vorbește de ei, de *boyar-i* și de țărani. A vizitat un club din București. La p. 79 : „*Boyar-ii*, sau nobilii, din Moldova petrec cea mai mare parte din timp în oraș, și cheltuesc mare parte din averea lor în joc de cărți“ ; p. 83 : „*Boyar-ii* sînt așa de dedați la joc de cărți, și noțiunea lor de morală publică e așa de slabă, încît magistratul care are titlul de Agă, și datoria unui ministru de poliție în orașul *Jassy*, foarte adeseori e văzut ținînd banca la Faro (un joc de cărți)“ ; p. 84 : „Dar dacă *boyar-ii* au adoptat toate viciile Europei civilizate, ei au făcut foarte puțin sau deloc progres în manierele unei societăți educate. Sînt extrem de incuți, cultura lor mărginindu-se în o oarecare ușurință de a vorbi franțuzește“.

William Wilkinson, An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia, London, Longman, 1820. Autorul a fost mai mulți ani consul al Angliei în București. E un isvor de în-

tăia însemnătate pentru studiul acestei epoci (Cf. Pompiliu Eliade, *De l'Influence Française sur l'esprit public en Roumanie*, p. 414). Voiu reproduce numai câteva caracterizări. La p. 155: „Poate că nu există un alt popor care să muncească sub un așa grad de apăsare și așa de încărcat cu impozite ca țăraniii din *Wallachia* și *Moldavia*; nici un altul care ar suferi pe jumătate sarcinile lui cu aceiași răbdare și resignare aparentă”; p. 131, vorbind despre *Boyar-i*: „Banul este singurul lor stimulent; și mijloacele pe care ei le întrebuițează ca să-l câștige nu sînt sforțările muncii, nici nu sînt modificate de scrupulul conștiinții. Obiceiul i-a făcut spoliatori; și într'o țară unde faptele cele mai nedemne sînt chiar încurajate, și cele de rapacitate socotite ca dovezi de abilitate și de pricepere, corupția moravurilor nu se poate opri de a ajunge generală. Risipa *Boyar-ilor* e egală cu lăcomia lor; fudulia îi conduce într'un fel și sgîrcenia în altul”; p. 129, vorbind de cultura claselor superioare: „Dacă vreunul [dintre *Boyar-i*] e în stare să vorbească familiar, deși imperfect, de unul sau doi scriitori clasici sau celebri, sau să facă câteva versuri proaste care să rimeze, își ia titlul de literat și poet, și e socotit ca înzestrat cu un geniu superior”; p. 143, vorbind de moravurile aristocrației: „Manierele societății printre *Boyar-ii* *Wallachiei* nu sînt remarcabile prin rafinare. Subiectele de conversație sînt în gene-

ral de cea mai trivială natură, și adeseori un subiect indecent e în discuție; foarte arareori bărbații sînt descurajați de scrupulele vreunei doamne care e de față. În obișnuita stare de trîndăvie, produsă de o aversiune pentru orice ocupație serioasă care nu se rapoartă imediat la un interes personal, ambele sexe, bucurîndu-se de cea mai întinsă libertate între ele, ajung ușor la legături clandestine. Credința matrimonială a ajuns numai nominală“.

Sir Robert Ker Porter, *Travels in Georgia, Persia, Armenia... during the years 1817, 1818, 1819 and 1820*, London, Longman, 1821. Autorul trece prin *Roustchouk, Boucharest, Rimnik, Fockshan, Tekuch, Birlat, Yassy, Dorokay*. A vizitat pe prințul *Aexander Sutzo*, în *Boucharest*, și pe *Gregoire Sutzo* în *Yassy*,—vezi vol. II., pp. 777—807. Descrie două baluri la care a luat parte și prințul,—unul la *Constantine Balsh Logothes*. Găsește mult mai mult gust în toate la Iași decît la București. Vol. II., p. 799 : „Orice la curtea lui [a Prințului Moldovei] se arată într'un stil mai rafinat și mai splendid decît la ruda sa din *Valachia*... *Boyar*-ii trăesc într'un lux și-o splendoare cu greu de a fi întrecute în orice altă capitală din Europa. Balurile și petrecerile, cu rochiile bătute în petre scumpe ale doamnelor lor, întrec orice imaginație; pe cînd jocul de cărți continuă în jurul meselor. Bostonul, whistul, ombrul, faro...

întrețin o neîntreruptă circulație a aurului". Rev. R. Walsh, *Narrative of a journey from Constantinople to England*, London, F. Westley, 1828, pp. 200–266. În *appendix* dă un text românesc cu vocabularul lui în englezește, și cu pronunțarea cuvintelor „luate așa cum sînt pronunțate de țărani”. Trece prin *Buchorest, Pitechti, Corté D'Argish...* p. 265 : „Marea masă a poporului, cuprinzînd și *boyar*-ii, e foarte incultă” ; p. 203 : „Este o vanitate favorită a *Boyar*-ilor de a-și arăta aceste mașini [trăsuri], pe care ei cheltuesc mari sume de bani... atît de mare e vanitatea acestor *Boyar*-i încît ei nu se pot opri de a-și arăta echipagiile lor nici pe timp de ciumă”. Arată cum luxul boerului din trăsură contrastează cu mizeria țiganului de pe capră.

Capt. Charles Colville Frankland, *Travels to and from Constantinople in the year 1827 and 1828*, London, Henry Colburn, 1829, vol. I., pp. 22–38. „*Walachii* sînt un popor chipos, robust, muncitor și primitor dar extrem de sărac”. „*Bucharest* prezintă un straniu amestec de lux european și de murdărie orientală”. Vorbește de un doctor englez stabilit de cîțiva ani în București : Dr. Griffiths. A fost primit de prințul *Nicholas Ghika*. Descrie un bal la care rămîne fermecat de frumuseța și grațiile d-nei *Marli Ballaciano*. Laudă frumuseța și atracțiile femeilor din București și spune : „Am simțit că ar putea fi primejdios să rămîn mult timp aici”. Vizitează încă *Pitesti* și *Kurté d'Argish*.

Michael J. Quin, *A steam voyage down the Danube, with sketches of Hungary, Walachia...* London, R. Bentley, 1835, vol. I., pp. 142—190. Dă în special descrieri geografice și referinți istorice.

Edmund Spencer, *Travels in Circassia, Krim Tartary... including a steam voyage down the Danube, from Vienna to Constantinople and round the Black Sea, in 1836*, London, H. Colburn, 1837, pp. 76—91. Trece prin orașele Giurgewo, Braila, Galatz. Descripții și referinți comerciale.

Edmund Spencer, *Travels in Western Caucasus, including a tour through Imertia, Mingrelia, Turkey, Moldavia, Galicia... in 1836*, London, H. Colburn, 1838, vol. II., pp. 127—256. Vorbește de populația evreiască din Moldova și de mizeria ei; face o descriere a Iașilor; p. 205: „Oricare ar fi fost splendoarea Iașilor mai înainte, el este acum redus la nivelul unei nenorocite capitale din Orient“. Face observații asupra portului național, evident romanic. Vorbește și despre Galaz.

James Creagh, *Over the Borders of Christendom and Eslamiah; A journey through Hungary, Slavonia, Servia, Bosnia, Herzegovina, Dalmatia and Montenegro, to the North of Albania, in the summer of 1875*, London, S. Tinsley, 1877. Cartea neaflîndu-se la Biblioteca Academiei Romîne,—deși existența

ei am aflat-o din colecțiile cataloagelor sale,—și neputînd-o acum consulta în vre-o bibliotecă engleză, nu cunosc încă referințele ei asupra Romînilor.

J. W. Ozanne, *Three years in Roumania*, London, Chapman and Hall, 1878. Cartea e, după cum spune autorul : „O schiță a țării și a locuitorilor ei; obiceiurile și viața lor, scoase în cea mai mare parte din cunoștința practică prilejită de o viețuire de trei ani în Romînia“. El stă în Romînia dela 1870—1873, studiînd anume și salonul și bordeiul deopotrivă. E un bun observator și profesionist în materie. S'a retras anul trecut din cariera de corespondent al ziarului *Times* la Paris, după peste patruzeci de ani de meserie. La p. 24 : „Romîni sînt sau patriciani sau plebei; clasa mijlocie e compusă aproape în totalitate din străini“ ; p. 26 : „Originea grecească și străină a *boyar*-ilor romîni oferă o rară cheie pentru a pricepe caracterul și modul lor de viață. Odată orice nobil era un erou; acum noblețea este sinonim cu efeminare, rîsipă și trîndăvie... *Gentlemanul* romîn e cel mai vesel dintre cei mai veseli. Viața lui se compune dintr'o continuă alergare după vizite, flirt și joc de cărți“ ; p. 27 : „Iubirea *boyar*-ilor pentru jocul de cărți se poate egala numai cu setea lor pentru intrigă“ ; p. 47 : „Țăranul este reprezentantul elementului trainic al țării, moștenitorul tradițiilor glorioase din trecut. El s'a aplecat sub

jugul generațiilor succesive de tirani și spoliatori, dar sufletul lui este brav și neabătut ; el e gata totdeauna să uite și să ierte. Mizeria și nenorocirea trecutului în loc de a-i înrăi caracterul n'a făcut decît să-i lese un fel de resignare, nu neamestecată cu o nuanță de ironie, în privirea lui. E isteț și inteligent... În ce privește *boyar*-ul, care de atîta vreme îl apasă, el îl privește numai cu un dispreț batjocoritor. Cuvîntul *ciocoi*, ori cîni spurcați, aplicat *grandi*-lor fanarioți e invenția lui“.

Mrs. Walker, *Eastern life and scenery, with excursions in Assia Minor, Mytilene, Crete and Roumania*, London, Chapman and Hall, 1886, vol. II., pp. 211—269. Descrie cîteva mînăstiri din Carpații Moldovei și laudă frumuseța peisagiilor munților. Despre biserica Trei-Erarhi, din Iași, spune : „Aproape face să vii anume la Iași ca să vezi acest frumos monument de artă orientală“.

Mrs. Walker, *Untrodden Paths in Roumania*, London, Chapman and Hall, 1888. Un vol. de 355 pagini în 8°. Conține descrieri dezvoltate ale mînăstirilor Varatec, Horaița, Agapia, Cernica... legende și balade populare în rezumat, și referinți istorice asupra Romîniei.

Referinți istorice și literare se găsesc și în lun-gile întroduseri la volumele :

E. C. Grenville Murray, *Doîne, or the National*

Songs and Legends of Roumania, London, Smith Elder and Co. 1854.—Autorul a cunoscut de aproape pe Bolintineanu. A cunoscut și pe mai mulți dintre revoluționarii români dela 1848, a căror soartă în exil o deplînge.

Henry Stanley, *Rouman Anthology ; or Selections of Rouman poetry, ancient and modern*, Hertford, Stephen Austin, 1856.—În acest volum e tradusă și *Miorița* însoțită de textul român. Jumătate de volum conține texte române și altă jumătate traduceri engleze.

Harry de Windt, *Through Savage Europe*, London, Collins Clear-Tipe Press, 1911. Autorul e un corespondent special al ziarului *The Westminster Gazette*. Călătorește anume prin Peninsula Balcanică. Serbia e numită „Grădina Balcanilor“ ; Bulgaria, „Țara agitațiilor“ ; Bucureștiul, „Orașul Plăcerii“ și „Parisul Balcanilor“. Autorul laudă cîmpiile mănoase ale Munteniei și rămîne rău impresionat de mizeria caselor de pe șesurile Prutului. În București rămîne uimit de *etalarea* luxului, frumuseța trăsurilor și risipa *Boiard*-ilor la cluburile de cărți. Constată că în București „infidelitatea conjugală este foarte obișnuită“, și că divorțurile nu *ostracizează* pe divorțată ca în alte țări. Observă că femeile sînt fermecătoare și galante, și-și amestecă dulcele și melodiosul jargon latin cu fraze întregi franceze ; dar constată foarte multă „frivolitate (pentru a nu întrebuița un termen mai rău)“ la femeile

romîne, pe care autorul o explică prin faptul că clasele de sus își duc viața într'un continuu vîrtej de plăceri, care nu lasă timp liber pentru studii serioase de orice fel. Impresia autorului e că Bucureștiul e „cu siguranță cel mai imoral oraș din lume“, de cînd un alt oraș din America a încetat să mai aibă această reputație.

*

Adaug la această listă și cărțile cu caracter pur istoric, fie scrise de autori engleji ori de autori de altă naționalitate, dar apărute pentru *întăia dată în englezește*, — în care se găsesc referinți asupra istoriei noastre.

Richard Knolles, *The Generall History of the Turks, from the first beginning of that nation to the rising of the Othoman familie*, London, Adam Islip, 1603 (înt. ed.).

Paul Rycaut, *The Present state of the Ottoman Empire*, London, Starkey and H. Browne, 1668, vezi Chap. XIV.—Cartea a fost tradusă în franțuzește de M. Briot, 1670, Paris.

Demetrius Cantemir, *The History of the Growth and Decay of the Othoman Empire*, London, James, John and Paul Knapton 1734. A doua ediție a apărut în 1756. Traducerea engleză e făcută după manuscrisul latin al autorului, de N. Tindal. După traducerea engleză s'a făcut tra-

ducerea franceză, de De Jonquières, în 1743, —adică nouă ani mai târziu după tipărirea cărții engleze.—Academia Română a editat operele lui Cantemir în 1872,—adică după 138 ani dela apariția acestei cărți a scriitorului român în limba engleză. Cartea lui Cantemir a fost foarte mult cetită în Anglia, dovadă e scoaterea ediției a doua ; și e considerată ca una din cele mai bune Istorii ale Turciei. Byron a cetit pe Cantemir : îl citează în Canto V și VI din Don Juan, alături de Knolles și de De Tott,—ale cărui *Memoirii* au apărut în englezește în 1786, îndată după publicarea lor în franțuzește (Cf. *Memoirs of Baron De Tott*, vol. I., part. II : sînt multe lucruri interesante asupra țării noastre).

Elias Habesci, *The Present state of the Ottoman Empire*, London, R. Baldwin, 1784. Cartea e tradusă după manuscrisul francez al autorului. Cartea engleză a fost tradusă în franțuzește de Fontanelle, 1792, Paris.—Vezi Chap. XIII și Chap. XIV.

General Manstein's Memoirs, traduse în englezește de *David Hume*, după manuscrisul francez al autorului, în 1770, London, T. Becket and P. A. De Hondt, pp. 227—241. După ediția engleză au apărut mai multe ediții germane și franceze. Intăia ediție franceză apare în 1772.

James Samuelson, *Roumania, Past and Present*, London, Longmans, Green Co. 1882. E o istorie sistematică a țării noastre,—o compilație.

William Miller, *The Balkans, Roumania, Bulgaria, Serbia and Montenegro*, London, T. Fisher Unwin, 1896. După cum se vede din titlu, țara noastră e considerată ca țară balcanică. Vezi pp. 1—118.

O compilație sumară asupra istoriei țării noastre se găsește de asemenea în *The Historian's History of the world* by Henry Smith Williams, London, the Times, 1907, vol. XXIV. *)

*

Cele observate de scriitorii engleji nu adaugă nimic nou la cunoștința istoriei noastre, dar ne arată în ce contrast trăim, de atîta vreme, cu lumea civilizată. În viața poporului nostru a fost o epocă ce nu se poate asemăna cu nimic în istoria universală: epoca în care scoborîtorii celei mai strălucite civilizații din antichitate ajung instrumentele de apăsare și spoliațiune ale celui mai barbar Stat din Europa. E așa numita epocă fanariotă, a cărei înfățișare ca stare de moravuri se întinde mult peste granițele ei ca regim politic. Ea e urmarea ultimei năvăliri barbare în Europa, dar nu e numai atît. Numai prin asta nu se poate explica. Ea implică și decăderea și descompunerea morală a unui popor cu civilizație veche: e o combinație selectată din tot ce au po-

*) Traduceri din călători engleji au dat la lumină d. N. Iorga în diferite publicații, și d. M. Beza în *Romînul*.

poarele mai rău în primitivitatea și bătrîneța lor, — o colaborare între barbaria Turcilor și decadența Grecilor.

Noi am trecut prin multe năvăliri barbare, și violența lor a sîngerat adînc trupul nostru ; dar bărbăția rasei a rămas oțelită până spre veacul al optsprezecelea. Unele amestecuri au înăsprit chiar această bărbăție. Înainte de regimul fanariot, boerimea noastră era ostășească și țărăni-me răzășească. Fusese limba slavonă în Biserică, dar graiul boerului era același cu al țăranului, și sufletul lor era cași graiul, — căci erau de aceeași viță. Obiceiurile lor nu se deosebeau decît după înstărirea fiecăruia, cași portul. Boerul nu era moleșit de efemînarea orientală, și țărănul nu ajunsese ca vai nemernic de dînsul. Amîndoi aveau vîină în ei, și cel dintăiu nu se făcuse încă vinovat de jăfuirea celui din urmă ; vrednicia încununa fruntea celui de sus, și umilința nu ofilia obrajii celui de jos. Pe-atunci boerul nostru era fruntaș între fruntași, și nu putea să provoace disprețul și desgustul străinului trecut, nici țăranul compătimirea lui. Amîndoi nu se făcuseră încă răspunzători de rușinea unui neam întreg cu atîta glorie în trecut.

Timpul a îndreptat multe din relele regimului fanariot, dar Istoria n'are rezistența obiectivă a științelor exacte, și ea de multe ori a fost siluită pentru a crea tradiții și a satisface interese morale superioare, nu în nelegătură cu cele materiale actuale. Regimul fanariot, odiosul și bar-

barul regim fanariot, pentru toți străinii din țări civilizate care au avut prilej să-l cunoască direct, —regimul ale cărui, poate, cele mai rele consecinți au fost de a ne otrăvi clasa noastră conducătoare până 'n măduva oaselor; de a ne răpi pe vechii noștri boeri eșiți din sîngele nostru, cu durerile neamului nostru întreg în sufletul lor; —acest regim de o bucată de vreme găsește advocați de reabilitare. El a introdus cultura franceză la noi! Mai cu seamă acest argument e invocat de acei care azi nu mai vor contactul nostru intelectual cu Apusul civilizată, și condamnă influența franceză dela 1848 încoace. D. Alexandre A. C. Sturdza (*La Terre et la Race Roumaines*, p. 428.) numește „*détracteurs*“ pe acei care aduc învinuiri regimului fanariot. Cultura franceză fanariotă! E aceeași cultură pe care o aduceau și ofițerii ruși cînd țara noastră era ocupată de armatele lor. Cultura franceză a început să fie regeneratoarea neamului nostru numai după întăia jumătate a veacului trecut, cînd a introdus direct spiritul democratic și-a provocat desmormîntarea sufletului poporului nostru cuprins în literatura populară; cînd a început să se sprijine pe un nou strat social național. E o influență străină sănătoasă care provoacă o Renaștere națională: așa cum s'a întîmplat de multe ori în viața popoarelor.

Un regim vechiu nu moare însă deodată: el se retrace numai din fort în fort până ce Istoria

ii deschide portalele templului eternității și-i scrie pagina pe care o merită în cartea Neamului, fără amestecul intereselor celor care-l regretă. Cu tot progresul netăgăduit făcut de țara noastră în ultimele decenii, se pare totuși că momentul pentru ultimul *requiem* al vechiului regim încă n'a sosit: glasurile acelora care nu cred pe poporul nostru din sate destul de matur ca să între în viața politică a țării, și nu găsesc viața lui destul de interesantă ca s'o admită în literatură, nu au amuțit încă.

Tradiție de cultură! Nici un legământ cu cea fanariotă care a fost a cîtorva, străină în limbă și simțire; ea a oprit în loc pe cea a poporului românesc. Tradiția noastră națională o găsim îndărăt peste acei „străini la vorbă și la port“ din veacul al optsprezecelea,—la cronicarii Moldoveni și la autorii anonimi ai *Miorișii*. Cultura veacului al nouăsprezecelea nu-și capătă avîntul național dela al optsprezecelea (Cf. N. Iorga, *Istoria Literaturii Romînești în veacul al XIX-lea*, passim). Limba romînească poate ar fi azi un instrument de artă și de cugetare mult mai perfecționat dacă acea nobilă tradiție scoboritoare dela vulturii romani n'ar fi fost înăbușită de apăsarea turco-bizantină, în lunga sincopă a vieții noastre naționale.

Cînd în mîndria noastră de popor neolatin, căutăm în trecut nume mari pe cîmpuri de războaie glorioase ori în izvoadele bătrîne, nu gă-

sim nici unul în această epocă, decînd Cantemir s'a dus. Virtutea neamului nostru nu era în sufletul acelor care ne-au stăpînit atunci. Și dacă stăm adeseori în admirație înaintea trecutului nostru glorios, să cădem în genunchi înaintea suferințelor nedrepte îndurate de atîta vreme de țaranul nostru,—de poporul nostru,—pe pămîntul pe care el l-a ținut până astăzi, el îl rodește din belșug pentru toți, și el îl va apăra cînd va veni ziua de primejdie. Să nu-i precupețim drepturile lui, în țara lui; și să nu ne închipuim că *noi* sîntem îndrituiți să-l micșurăm pe el, în numele culturii noastre. Să ne mustrăm că n'am făcut pentru el—pentru țară—atît cît se cuvenea. Să ispășim păcatele și ale noastre și ale altora din trecut.

O scurtă privire asupra Neolatinilor din „Răsăritul Apropiat“

Regiunea în care descendenții vechilor Romani au izbutit să-și întemeieze o civilizație modernă superioară, e Europa Apusană; cu toate acestea, nu toți scorbătorii Romanilor se găsesc în această parte a Europei: peste 14.000.000 de oameni vorbesc astăzi o limbă romanică și formează o națiune compactă în Răsăritul Europei. Ei își dau numele de Români și păstrează cu tenacitate tradiția și legendele romane, lăsate lor ca moștenire de cuceritorii Romani cu multe veacuri înainte; dar numai 7.500.000 din acești reprezentanți ai vechilor Latini în Orientul Europei trăesc acum în propriul lor Stat independent.

România și-a schimbat harta de mai multe ori în cursul veacurilor, și aproape jumătate din națiunea română a rămas până azi împărțită politicește între diferite State străine; totuși există pentru toți Români o unitate morală de întregire: în sufletul lor trăește amintirea aceleiași origini ro-

mane și a aceleiași istorii nefericite ; ei păstrează cu tărie pretutindeni peste hotare limba lor națională, individualitatea lor etnică, idealurile neamului lor întreg cași frații de același sânge din Statul neatârnat al Romîniei libere.

Nefavorabila situație geografică a regiunii locuite de poporul romîn, așezată tocmai în calea deschisă năvălirilor mongolice din cursul evului mediu, și nenorocitele vicisitudini istorice din timpurile moderne—au făcut viața grea pentru Romîni. Datoria lor de a păstra neatins ceia ce au moștenit, n'a putut fi cu totul îndeplinită. Ei fură siliți să se încovoae sub apăsarea unor împrejurări peste puterile lor de a le stăpîni. Soarta a pus în Orientul Europei o națiune romanică ca o pătură izolatoare între două rase puternice, tocmai acolo unde civilizația modernă a Apusului face loc întrziatului medievalism oriental. Astfel Romînia,—care atîta timp a trăit în dedublarea Moldo-Vlahă,—este necentenit expusă în fața aspirațiilor celor două mari Puteri din coastele ei. Urmările i-au fost până acum în mai multe rînduri fatale. În veacul al XVIII-lea, Moldova a fost despoiată de „dulcea“ ei Bucovină dinspre partea apusană ; și în secolul următor,—cînd principiul unității naționale trezește sufletul Germaniei, și izbutește să creeze Italia modernă,—Basarabia a fost ruptă din coasta răsăriteană a Moldovei.

Protecția de care s'au bucurat până acum Statele romîne, din partea celor două mari Puteri vecine

pare să fi fost mai mult o prudentă supraveghere mutuală de a nu-și sfărma una alteia propriile lor corpuri ; și în timpul trecutelor conflicte orientale, România, în mai multe rînduri, n'a jucat decît rolul unui zid de apărare a hotarelor austriace și rusești.

*

Deși de aceeași origină cu popoarele romanice din Apusul Europei, și vorbind o limbă ce aparține aceleiași familii, Românii au trăit veacuri despărțiți de civilizația Apusului. Imprejurări speciale, care au stăpînit viața politică în Răsărit, au împiedecat pe Romîni dela un contact intelectual mai strîns cu cultura apusană, aproape pînă către veacul trecut. Pînă atunci, Românii avură să treacă prin lupte aprige pentru a-și păstra individualitatea lor etnică sub forme de opresiune slavonă ori bizantină. Această stare de lucruri a ținut masa poporului în ignoranță, și a tins neconștient să desnaționalizeze clasele suprapuse. Limba literară, în care cei de sus socoteau că merită să fie păstrate producțiile cugetării lor, a fost la noi, după vremuri, slavona, greaca ori franceza. Cele două dintăi au avut, pe rînd, autoritatea oficială a Statului și a Bisericii. Numai masa poporului, cu perseverența ei îndărătnică, s'a prins tenace și exclusiv de idiomul național

romanic, în care s'a păstrat oral până azi o bogată literatură artistică.

Înainte de sfârșitul veacului al XVIII-lea, când aurora influenței franceze începu să apară la orizontul țărilor române, o influență apusană indirectă fusese introdusă în provinciile românești prin cultura polonă. Aceasta se rapoartă în special la Moldova veacului al XVII-lea, când au trăit cei mai buni cronicari ai ei: Gr. Ureche, M. Costin, I. Neculcea,—deși nu toți reprezintă această influență.

În Transilvania, contactul cu Catolicii a adus pe Români în atingere cu cultura latină, care a trezit conștiința lor națională și a produs în secolul al XVIII-lea pe învățații istorici și filologi P. Maior, G. Șincai, S. Micul.

Valahia a cunoscut cultura apusană, în veacul al XVIII-lea, prin mijlocirea Grecilor din Constantinopol, ale căror vicii turcești adeseori erau poarte de maniere franțuzești.

Nici una însă din influențele străine în România nu se poate compara cu influența franceză din secolul trecut, când atât literatura țării cât și organizarea ei socială încep să devieze dela tradițiile lor vechi de desvoltare. Secolul al XIX-lea a început o eră nouă în istoria poporului român. Sufletul lui național a fost trezit din amorțirea orientală, alipindu-se definitiv la civilizația apusană; și Democrația modernă începu treptat-treptat să înlocuiască tirania aristocratică. Aceasta e în cea

mai mare parte opera Franței,—opera culturii franceze. Limba franceză, care fusese introdusă de către aristocrații greci în veacul al XVIII-lea, ajunge foarte răspândită în România în veacul al XIX-lea. Cărțile franceze puteau să fie cetite de toată lumea *bună* în țările române, și cele mai multe din operele scriitorilor mari fură traduse în românește în prima jumătate a veacului trecut.

Franceza a fost deasemenea mijlocitoarea literaturii engleze în România. Cele dintâi traduceri românești ale operelor lui Shakespeare, Defoe, Pope, Young, Byron, Moore, Scott, Dickens și ale multor altora au fost făcute după traduceri franceze. Unele din piesele lui Shakespeare au fost traduse în prima jumătate a veacului trecut ; și Defoe, Young, Byron și Scott erau printre cei mai apreciați scriitori pe la începutul acelei jumătăți de veac în țările române.

Se poate spune că Franța a desmormântat sufletul nostru românesc din mormântul turco-grec. Influenții franceze se datorește Renașterea României. Nici o altă influență n'a rodit vreodată mai mult cîmpul unei Renașteri naționale decît influența franceză la noi.

Originea romanică a Românilor i-a atras spre formele civilizației din Franța, și contactul cu cultura franceză a dat minții românești cel mai mare impuls spre desvoltare. Numărul studenților români la Universitatea din Paris se urcă la mii în cursul veacului trecut. Este caracteristic că toți

capii Revoluției dela 1848 din România își făcuseră educația în Franța ; și din această Revoluție s'a născut România modernă.

Pe de altă parte Franța a fost cea dintâi țară care a atras atenția Europei neolatine asupra „fraților săi uitați“ din „Răsăritul Apropiat“, a căror existență era aproape ignorată în Apus înainte de veacul trecut. Aceiași adîncă simpatie a încălzit entuziastul avînt al lui Michelet pentru „Latinii din Răsărit“, și-a făcut pe Edgard Quinet să-și înceapă cartea sa asupra *Romînilor* cu sugestivul capitol : *O naționalitate descoperită*. Pentru anul 1856, cînd a apărut lucrarea, descoperirea era cam tardivă ; dar totuși, într'un sens, autorul ei nu era lipsit de dreptate. Intr'adevăr, România, atît din punct de vedere geografic, cît și din punct de vedere etnic, pare că s'a bucurat de norocul de a fi fost de mai multe ori descoperită.

După un raport oficial al consulului general englez dela București, din anul 1873, scrisorile cu adresa pentru capitala Romîniei călătoreau uneori spre India în căutarea Bocharei sau se îndreptau spre Egipt ; iar discuțiile referitoare la naționalitatea Romînilor, cu toată evidența *produsă* de limba romînă, nu reușiră să fie destul de convingătoare, pînă spre a doua jumătate a veacului trecut. Uneori, pe lîngă alte considerații, interesele politice străine se amestecau cu investigațiile istorice ; și concluziile pur științifice provocau persecuțiile și exilul scriitorilor romîni care contribuiau la tre-

zirea sentimentului național. Una din marile Puteri protectoare ale României a făcut tot ce i-a stat în putință spre a convinge pe Români de confraternitatea lor slavă.

În același timp istoricii români, prea înfierbîntați de patriotismul lor, uitară toate celelalte elemente etnice din sîngele românesc, afară de sîngele roman; și filologii noștri, încrezuți prea mult în propriile lor puteri, încercară să expulzeze din limbă toate cuvintele care nu erau ștampilate cu pecetea latină. „Academia Romînă“ și-a luat asupra ei această curioasă însărcinare; dar Dicționarul redactat de Laurian și Maxim, și apărut în 1871, a dat un complect faliment, rămînînd numai ca un document interesant pentru filologi.

Romîni, în acea epocă, se sileau încă să-și întărească dreptul lor la o existență independentă în Răsărit prin dovada originii latine a limbii lor. Din cauza acestui înalt patriotism, unii dintre filologii noștri deveniră unilaterali și exclusiviști.

A trecut mult timp de cînd Regatul Romîniei se bucură de viața unei complete neatîrnări, recunoscută de toate Puterile; și latinitatea națiunii romîne nu mai are nevoie să fie dovedită. Acum chestiunea atît de mult desbătută altă dată a ajuns un loc comun în istorie; și istoricii și filologii români nu mai sînt siliți să recurgă la teorii utopice de purism etnic, care nu se potrivesc nici pentru un alt popor neo-latin de pe lume. Au început și ei să se convingă că nu e nici o

primejdie pentru existența națiunii române de a admite că pe vechiul ei trunchiu latin au fost altoite și ramuri străine.

*

Limba română era cași necunoscută în Occidentul Europei, până în primii ani ai secolului trecut. Era sau ignorată sau confuz apreciată ca un dialect slav ori slavo-roman, cum o considerau Sulzer și Adelung ; și, mai târziu, chiar și Schaffarik repetă această părere greșită în 1837, — după ce Vater rectificase pe Adelung în 1817, și Kopitar recunoscuse limba română ca „cea mai veche fiică a Latinei“.

Curentul ardelenesc, pornit cu atîta exclusivism latin de către S. Klein și P. Maior, păcătuia prin excesele lui ; ideia latinității limbii românești însă, propagată cu atîta zel de ei, fu înșfîrșit științificește documentă de filologii din Apus, între care numele lui Diez figurează proeminent printre cei dintâi.

Thomas Thornton, — care nu era filolog, ci numai un bun observator englez, și-a trăit cîtva timp în țările române, — a putut recunoaște caracterul latin al limbii poporului. El spune în lucrarea sa *The State of the Principalities of Moldavia and Wallachia*, apărută în 1809 : „Limba română este o corupție a limbii latine, sămănînd întru cîtva cu limba italiană“. (Vol. II., p. 328.). E probabil de

asemenea că și călătorul englez William Lithgow, care trece prin Transilvania și Moldova pe la 1610, vrea să spue același lucru cînd scrie: „Am găsit chiar pe cei mai de jos vorbind adeseori latinește în Transilvania“. (Ediția 1632, p. 416.—Cf. *Scriitori Engleji despre Romîni*).

Invățatul elvețian Simonde de Sismondi,—în remarcabila sa operă: *De la Littérature du Midi de l'Europe*, publicată în 1813,—recunoaște originea latină a limbii romîne, dar o extinde și la limba bulgară :

„Pe țarmurile Dunării, spune el, Valahii și Bulgarii vorbesc de asemenea o limbă care se poate cunoaște că este scoborîtoare din cea latină, și a cărei mare asemănare cu Italiana o face ușor de înțeles. Dintre cele două elemente din care ea se compune, unul e comun cu al limbii italiene—Latina ; celălalt e cu totul deosebit—slavon, în loc de german.“ (Vol. I., p. 13).

E vrednic de amintit, printre cei dintâi care au recunoscut caracterul latin al limbii romîne, și numele lui Carra,—un istoric elvețian care a trăit parte din viața sa în Moldova și a publicat a sa *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, în 1781, la Neuchâtel.

*

Pe de altă parte acest popor neolatin din Răsărit, care se poate spune că fusese revelat Apu-

sului de către filologi și istorici, deveni interesant pentru țările occidentale și prin expresiile vieții lui literare. Numele unor poeți români,—D. Bolintineanu, V. Alexandri, Gr. Alexandrescu,—erau cunoscute în Franța pe la mijlocul secolului trecut. Unele din operele lor, traduse în limba franceză, fură bine primite de critici. Volumul *Brisés d'Orient*, scris direct în franțuzește de Bolintineanu, are o prefață foarte elogioasă de Philarète Chasle. La un concurs literar, ținut la Montpellier în 1878, între poeții de rasă latină, V. Alexandri obținu premiul întâiu pentru poezia sa: *Cîntecul gîntei latine*, care fu tradus în mai multe limbi străine.

Mai tîrziu, unii scriitori români au fost laureați ai „Academiei Franceze“, pentru lucrările lor scrise în limba franceză; iar istoricul român Xenopol, după o serie de cursuri la Sorbona, ajunge Membru al Institutului Franței. Unele dintre operele acestor scriitori au fost traduse și în limba engleză.

În special baladele Romînilor, cîntecele și legendele lor naționale fură mai întâiu apreciate în Apus, pentru primitiva și simpla lor frumuseță, pentru farmecul lor melancolic, pentru tandreța ce ele cuprind. O viață plină de chinuri amare își trimete ecoul din trecut prin așa zisele *Doine* romînești.

În 1853 apăru la Londra un volum de traduceri engleze ale cîtorva din aceste *Doine* romînești. Traducătorul, E. C. Grenville Murray,—care cunoștea pe poetul român Bolintineanu,—spune

în prefața sa plină de detalii istorice: „Dacă aceste *Doine* vor da cetitorului măcar jumătate din plăcerea pe care mi-au procurat-o mie, atunci va fi într'adevăr încântat de dînsele“. El compară aceste *Doine* cu poezia lui Ossian. În 1857, H. Stanley publică un volum de traduceri în limba engleză a unor poeme românești și a mai multor balade populare. Cartea cuprinde de asemenea și originalele românești ale acestor bucăți literare.

În 1855, o colecție de balade românești, traduse în limba franceză de către V. Alecsandri, fu publicată la Paris. Volumul începe cu o lungă introducere, datorită lui Ubcini, care aduce mari elogii frumuseții poeziei populare române. Ubcini arată de asemenea o adâncă simpatie pentru poporul român și compară istoria lui cu un „lung martirajiu“.

*

Cuvîntul lui Ubcini, după cum vom vedea, este poate cea mai bună caracterizare a vieții poporului român,—nu numai pentru trecutul depărtat, dar chiar și pentru timpurile recente. Vom cita un proverb român, ca să arătăm prin graiul poporului însuși una din plîngerile lui. Proverbul sună: „Schimbarea Domnilor, bucuria nebunilor“. Numai poporul român are acest proverb, pentru că nici un alt popor pe lume n'a avut vreodată atît de mulți Domni ca Romîni în cei șase sute de

ani de viață de stat între Carpați și Dunărea. Toți regii și împărații țărilor apusene, adunați la un loc, nu ajung la numărul Domnilor din Moldova și Valahia, în cursul acestei perioade de vreme. Amintim, ca exemplu, epoca dintre 1711—1821, cînd avură loc 71 de schimbări de Domni în cele două mici provincii romîne, pe lîngă 13 invazii ale armatelor rusești, turcești și austriace—care ocupară aceste țări aproape douăzeci de ani, în total. În același interval de timp Anglia și Franța, de exemplu, au avut numai cîte trei regi de fiecare.—Și cum orice schimbare de tron însemna nouă biruri și nouă jafuri, e clar că înțelepciunea proverbului romînesc a izvorît din lungile chinuri îndurate de poporul romîn în cursul istoriei sale.

Vom încerca să dăm numai o caleidoscopică privire a evenimentelor istorice mai însemnate care au dat naștere poporului neolatin din „Răsăritul Apropiat“. Vom căuta să schițăm mai cu seamă acele momente din viața trecută a poporului romîn, în care eforturile lui de a păstra neatinșă moștenirea romană, în decursul veacurilor, i-au adus nenorociri fără sfîrșit și au întimpinat greutăți fără număr. Numai o ochire prin această extrem de turburată și de nefericită istorie poate învedera cauza pentru care națiunea romînă a întîrziat atît de mult să-și impue individualitatea sa distinctă de popor cultural între celelalte popoare neolatine, și pentruce poporul

român n'a putut încă produce opere mari pentru cultura omenirii. Toate celelalte popoare neolatine au reprezentanți de prima mărime în știința, arta și literatura lumii,—care au ajuns celebri pe toată suprafața globului; singuri numai Romînii nu pot împărtăși încă această glorie, pentru că ei nu s'au bucurat niciodată îndelung de acele împrejurări favorabile care dau unui popor posibilitatea de a produce mari opere de cultură. Ei au trecut prin veacuri de lupte pentru a-și scăpa propria lor existență; și în mai multe rînduri au format zidul viu de care hoardele mongolice și-au tocit furia năprasnică înainte de a merge spre Apus. În acest chip poporul romîn a contribuit indirect la desvoltarea civilizației apusene, apărînd-o ca un scut împotriva Răsăritului barbar.

Pe de altă parte Romînii au trebuit și, în unele părți, încă trebuie să se lupte împotriva siluirilor de desnaționalizare în mijlocul unor rase puternice și agresive.

Poate cel mai extraordinar eveniment, din întreaga istorie a acestui popor neolatin din „Răsăritul Apropiat“, este însăși propria lui existență în timpurile de față. Acest fapt dă cea mai puternică dovadă de vigoarea și vitalitatea vechii rase latine, și pune speranțe optimiste în sufletul Romînilor.

*

Cea mai mare parte a poporului romîn trăește

azi la nord de Dunărea, vorbind aproape în toate provinciile aceiași limbă, pe care filologii n'o pot împărți în dialecte. Peste o jumătate de milion de Romîni trăesc la sudul Dunării; și limba lor a suferit schimbări destul de mari pentru a se putea împărți în două dialecte. Astfel limba romînă are trei dialecte, în total: daco-romîn, macedonean și istriian. Cel din urmă dialect e aproape dispărut, fiind absorbit neconținut de limba italiană cu care trăește într'un contact atît de apropiat. Dialectul macedonean rezistă încă cu tărie, deși a avut să înfrunte împrejurări foarte vitrege.

Toate aceste dialecte își scoboară originea lor din limba latină vorbită în partea răsăriteană a Imperiului Roman, pe trunchiul căreia s'au grefat, în decursul timpului, elemente străine,—în special elemente slavone. Sînt și influenți grecești, turcești și ungurești în limba romînă; și, în timpurile din urmă, multe cuvinte franceze au fost naturalizate în limba noastră literară. Cîteva cuvinte engleze și mai multe încă germane au fost de asemenea împămîntenite de curînd. Gramatica limbii romîne însă, precum și acele particule organice care ajută la circulația cuvintelor și dau posibilități de nuanțare în expresia diferitelor relații de idei într'o limbă—au rămas latine. Caracterul sintetic al limbii romîne și sistemul ei de inflecții sînt de asemenea latine.

*

Incepînd cu Iliria în secolul al II-lea înainte de

Hristos și sfîrșind cu Dacia în secolul al II-lea al erei noastre, Romanii au cucerit întregul teritoriu din „Răsăritul Apropiat“, cuprins între Adriatica și Marea Neagră, și au întemeiat colonii numeroase atît pe țărmurile Dunării cît și în văile Carpaților. Înainte de secolul al III-lea, cînd Goții începură invaziunile lor în Răsărit, limba latină reușise să se impue și în partea răsăriteană a Imperiului Roman ca limbă vorbită. Dominațiunea romană izbutise astfel și 'n Răsărit să-și săvîrșească măcar în parte opera ei de asimilare a popoarelor. Fără îndoială că limba vorbită în vastul Imperiu Roman nu putea fi limba literară pe care o cunoaștem noi; *lingua vulgaris* sau *lingua rustica* era limba vorbită atît în Apus cît și în Răsărit.

În Apus, Romanii avură de asimilat triburi celtice; în Răsărit ei găsiră, pe lîngă vechii Greci civilizați, pe primitivii Traci. Acestei rase aparținneau Dacii, un popor îndrăzneț și războinic care trăia la nord de Dunărea. Invaziunile lor peste acest fluviu au hotărît pe împăratul Traian să poarte două mari războaie împotriva lor, după care țara Dacilor a fost prefăcută în provincie romană — „Dacia Traiana“ — în 106 d. H. Columna lui Traian, rîdicată în forul Romei, există încă pentru a comemora faptul.

Sistemul roman de a asimila populațiile băștinașe ale țărilor cucerite izbuti în mare parte să transforme „Răsăritul Apropiat“ într'un domeniu ro-

man. Limba latină ajunsese limba națională a tuturor supușilor, afară de Greci și de strămoșii Albaneșilor care trăiau izolați în munți. Romanii știau că limba națională a unui popor conține sufletul lui, și de aceea ei au căutat totdeauna să impună limba lor popoarelor cucerite. Astfel, când împăratul Aurelian hotărî retragerea legiunilor romane din „Dacia Traiana“ (anul 270 d. H.),—lăsînd provincia neapărată în fața năvălitorilor teutoni, —„Răsăritul Apropiat“ era aproape tot atît de roman cași Apusul. Aceiași limbă era vorbită în ambele părți ale Imperiului; diferențele nu puteau fi decît deosebiri locale ale aceleiași limbi latine. Fără îndoială că limba latină vorbită în Apus era mai apropiată de limba literară decît cea vorbită în Răsărit, din cauza deosebirii nivelului de civilizație și de cultură dintre cele două părți ale Imperiului; și desigur că limba latină vorbită în Răsărit avea un caracter mai rustic decît cea vorbită în Apus, din cauza caracterului rural mai accentuat al vieții poporului în Răsărit.

Această *lingua rustica* este la rădăcina singurei limbi romanice de astăzi în „Răsăritul Apropiat“,—limba vorbită de poporul român.

În Apus, împărații romani fură treptat-treptat despoiați de provinciile lor, care fură ocupate, la date deosebite, în mod definitiv de către Barbari. Noua epocă de mari transformări etnice a început întăiu în Apus. Năvălitorii au învins armatele romane, dar cultura romană a cucerit sufletul învingătorilor; și nouă popoare latine, vor-

bind nouă limbi romanice, eșiră din amestecul romano-teuton.

*

În Răsărit, „Dacia Traiana“ a fost întâia provincie sacrificată. Ea începu să fie încălcată de Goți în veacul al III-lea d. H., și după anul 270 fu lăsată neapărată în calea invadatorilor. Provincia nu fu ocupată de Teutoni în mod permanent; dar pentru ea începu o perioadă de invazii de triburi germanice și mongolice, care ținu aproape o mie de ani. În timpul năvălirilor, Barbarii distruseră toate cetățile găsite, și cu ele și civilizația adusă de Romani. Tot ce întemeiaseră descendenții vechilor coloniști ai lui Traian, în timpuri de liniște, a fost distrus de năvălitorii barbari, în această lungă epocă de invaziuni. Populația romană a provinciei își găsea adăpost în munți, oridecîteori o nouă invazie venea peste ei; și se reîntorcea să-și lucreze ogoarele, cînd năvălitorii se retrăgeau. Carpații au fost adăpostul scoborîtorilor vechilor coloniști în tot timpul năvălirilor barbare. Munții i-au ajutat pe strămoșii noștri să-și păstreze naționalitatea și limba, și s'o ferească de amestecuri teutone și mongolice. Gibbon înărește acest fapt cînd spune, în a sa *History of the Decline of the Roman Empire*, că „Valahii erau împresurați de Barbari, dar nu amestecați cu ei“.

Influența triburilor teutonice asupra populației din „Dacia Traiana“ n'a fost de natură etnică ; ea a dat numai îndărăt nivelul civilizației sale romanice. Raporturile dușmănești dintre invadați și năvălitorii teutoni în această provincie n'au îngăduit stabilirea unei influenți etnice și lingvistice între dânșii. Germanii, după ce prădară Imperiul de Răsărit, se așezară în Imperiul de Apus. În limba română nu se află nici un cuvânt a cărui origină veche germanică să se poată admite cu certitudine, — întocmai cași în limbile romanice, vorbite în Sardinia și în Sicilia. Aceste sînt singurele limbi romanice lipsite complet de o influență veche germanică. Dintre celelalte limbi romanice, Franceza e cea mai mult influențată de acest element.

Năvălirile mongolice avură în Răsărit un caracter cu mult mai distrugător decît cele germanice. Raporturi pașnice n'au putut fi stabilite aici între Mongoli și populația romanică, care să fi imprimat o influență durabilă asupra limbii românești.

*

Vechii influenți germanice asupra limbilor romanice din Apus îi corespunde, și încă în măsură mai mare, influența slavonă în Răsărit. Această influență datează dinainte de veacul al VI-lea, cînd triburile slave începură să vie în contact

pașnic cu populațiile romanice. Ea ajunsese atât de puternică și de absorbantă, încât numai limba Românilor i-a putut supraviețui. Toate celelalte idiomuri probabile, derivate din limba latină populară în Răsărit, au dispărut în vastul ocean slav ; și e de mirat cum structura limbii românești a putut să reziste prin atâtea veacuri de contact cu Slavii, fără să-și schimbe caracterul ei latin.

Slavii fură primii barbari care urcară Carpații, nu ca năvălitori, ci ca fugari dinaintea hoardelor mongolice ale Avarilor. Aici ei găsiră pe Români, care se refugiaseră dinaintea altor invazii ; și nenorocirea lor comună stabilă relațiuni pașnice de conviețuire între noii și vechii refugiați. Procesul neviolent al influenței slavone în Răsărit era susținut prin continui unde slavone, puse în mișcare de marile năvăliri mongolice.

Unitatea latină a Imperiului de Răsărit începuse să fie distrusă de Germani și de Mongoli înainte de efectele infiltrației slavone. Slavii contribuiau numai la această transformare etnică a Imperiului, inundând încet toată regiunea dintre Grecia și Panonia. Limba română își găsi puterea de rezistență mai cu seamă în munți.

Pe de altă parte Grecii transformară Imperiul Roman de Răsărit într'un Imperiu Bizantin, care în curs de aproape o mie de ani fu reprezentantul unui nou tip de civilizație grecească.

Astfel limba romanică din Răsărit ajunsese să fie amenințată atât de cea slavonă cât și de cea greacă. A-

mîndouă aceste limbi reprezentau State puternice cu organizații politice deosebite, cu forme diferite ale Bisericii, cu literaturi de alte tradiții—față de vechiul tip de civilizație romană.

Intr'o situație atît de neprielnică nu-i de mirat că limba scoborîtoare din Latină nu putea fi păstrată în Răsărit decît de populațiile mai izolate, care trăiau prin munți. Pe această cale, limba romînă, — neîntrerupîndu-și continuitatea cu limba vechilor coloniști ai lui Traian, — a putut ajunge pînă astăzi, purtînd în lexicul ei mărturia turburatei vieți a Răsăritului.

Nu putem intra în discuțiile polemice, dacă leagănul limbii romînești este numai în Carpați sau numai în munții dela sudul Dunării. Sînt destule argumente pentru a admite calea de mijloc, cum că limba romanică vorbită la nordul Dunării a găsit un sprijin continuu în sud.

*

Care-i istoria vieții acestui popor din Răsărit, așa de tenace păstrător al unei limbi romanice, după ce influența latină a fost înlocuită prin cea slavonă și bizantină? Istoria unei limbi este înregistrarea vieții sufletești a poporului care a păstrat-o și-a dezvoltat-o; povestirea evenimentelor istorice cuprinde numai desfășurarea faptelor popoarelor, determinate cele mai adeseori de constrîngerile împrejurărilor exterioare.

Slavii, după ce au asimilat pe Bulgari,—un popor mongolic care s'a așezat în Moesia, în veacul al VII-lea,—au intrat într'o epocă de expansiune teritorială. Ei fondară un imperiu, ai cărui șefi se luptară în mai multe rînduri victorioși împotriva împăraților bizantini, și reușiră să întindă hotarele imperiului lor la nordul Dunării până în „Dacia Traiana“. Astfel Romîni ajunseră cuprinși în Statul Slavo-Bulgar. Ca supuși ai acestui Stat slavon, ei fură constrînși să-și schimbe forma credinții, părăsind creștinismul latin pentru cel slavon, impus de Stat; aceasta se întîmplă în secolul al IX-lea. Limba slavonă, avînd autoritatea Statului și prestigiul Bisericii, era considerată ca singura limbă cu valoare literară.

De sub dominațiunea politică a Bulgarilor, Romîni au scăpat chiar înainte de sfărîmarea Imperiului Bulgar de Bizantini, în 1018; tirania limbii slavone însă au îndurat-o până în veacul al XVII-lea. Cu cîțiva ani înainte de sfărîmarea Imperiului Bulgar, Ungurii,—un alt popor mongolic care veni în Europa în secolul al IX-lea,—cuceresc Transilvania dela Bulgari și vin astfel în contact cu Romîni care, în ultimii ani de descompunere a Imperiului Bulgar, începuseră să organizeze mici centre de viață independentă.

Sub dominațiunea politică a Slavo-Bulgarilor a-tît Romîni din regiunile carpatice cît și cei din regiunile Balcanilor aparțineau aceluiași Stat; tirania aceluiași Imperiu apăsa deopotrivă pe toți. După

ce însă Transilvania fu cucerită de Unguri, iar Imperiul Bulgar căzu sub Bizantini, situația politică a Românilor se schimbă: ei fură împărțiți între cele două State întemeiate de Unguri și de Bizantini pe ruinele Imperiului Bulgar.

De acum înainte Istoria Românilor de pe cele două țărmuri ale Dunării se desfășură în împrejurări politice deosebite.

Românii dela sudul Dunării se răsculară împreună cu Bulgarii împotriva apăsării împăratului bizantin Isac Angelul, în 1185, și fondară un Stat Romîno-Bulgar cu dinastia romînească a fraților Petru și Asan. Împăratul Ioniță a fost cel mai vestit din această dinastie. El fu recunoscut ca împărat de papa Ioncențiu al III-lea; bătutu în mai multe rînduri armatele bizantine; și într'un războiu cu împăratul Balduin de Flandra, — care întemeiase Imperiul Latin cu capitala la Constantinopol, în timpul Cruciaterii a IV-a, — îl prinse și-l puse la închisoare.

Curînd însă după domnia glorioasă a lui Ioniță, rolul politic al Românilor din Statul sud-dunărean decăde, cedînd locul Bulgarilor. Cînd Turcii îl desființează în secolul al XIV-lea, el e un Stat bulgar. Prin stabilirea dominațiunii turcești în Balcani, orice încercare de întemeieri de State creștine dispăre; Românii de aici au împărțășit și ei soarta celorlalte popoare din sudul Dunării, trăind în grupe mai compacte în Macedonia, unde au reușit să-și păstreze ființa lor etnică și limba

lor națională. Dialectul macedonean e o limbă romanică încărcată cu mult lexic oriental; el are o mică valoare literară, dar reprezintă continuitatea de veacuri a limbii latine în Balcani.

Românii supuși de Unguri în Transilvania, cu toate suferințele lor, avură de jucat un rol mai însemnat în istoria neamului nostru. Ei au venit în acele părți ca aleși coloniști ai lui Traian în secolul I d. H., și au continuat fără întrerupere să reprezinte până astăzi geniul latin în regiunea Carpaților. Numărul lor se urcă astăzi la 4.000.000; și, cu toate eforturile altor popoare de a-i desnaționaliza, ei stau înțeleniți în patrimoniul roman, străjuit de limba pe care strămoșii lor le-au lăsat-o în păstrare.

*

Din grupul acesta carpatin al Românilor se lăsară prin veacul al XIII-lea și al XIV-lea roșii organizate de Români care izbutiră să întemeieze cele două State românești dintre Carpați și Dunărea. Viața lor politică a fost despărțită până la 1859; sufletele lor însă au rîvnit totdeauna să fie împreună, căci ele reprezentau același popor, cu aceleași aspirații de propășire, cu același trecut de suferință. Abia în 1859 Valahia și Moldova au format o Românie, și numai dela 1881 există în Europa un *Regat* al Românilor.

Viața de stat a Românilor dintre Carpați și Du-

nărea nu e mai lungă de 600 de ani ; iar greutatea de organizare a Statului și vitregia soartei, care rareori a îngăduit Românilor perioade lungi de liniște, au întârziat binefacerile civilizației în România de astăzi. Nestatornicia vieții care caracterizează începuturile evului mediu dăinuiește în țările române mai mult decât în orice țară neolatină din Apus. În cele dintâi cinci veacuri, se poate pe drept spune, că războaiele și invaziunile formau starea normală în țările române și pacea era numai o excepție. Chiar dela întemeierea celor două State, prinții Valahiei și Moldovei au trebuit să se lupte cu Ungurii care le încălcau țara. Toate Statele mari din jurul acestor mici țări au încercat în mai multe rânduri să le cucerească ; și bande de Tatars și de Turci obișnuiau să prăde țările române mai în fiecare an, până târziu spre pragul veacului trecut. Unii dintre Domnii români și-au petrecut viața mai mult în lagăr și pe câmpul de bătălie decât în palatele lor. După ce aceste țări au ajuns tributare Turciei, în veacul al XV-lea și al XVI-lea starea lor deveni încă și mai rea.

Printre Domnii lor au fost unii ale căror nume amintesc Românilor zile glorioase în mijlocul suferințelor din trecut. Mircea, Domnul Munteniei, și Ștefan, Domnul Moldovei, au numele de „Mare“ în Istoria Românilor ; iar Mihai, care pentru puțin timp, la începutul veacului al XVII-lea, a domnit peste Transilvania, Valahia și Moldova, are supranumele de „cel Viteaz“. Faptele lor de vitejie

au fost cunoscute și admirate peste hotarele țării noastre, pe acea vreme. Mulți însă din Domnii Românilor au fost incapabili, ambițioși și tirani; și au contribuit în mare măsură la nefericirea poporului pe care îl stăpîneau. Răscoale și măceluri au pus capăt adeseori domniilor unor astfel de tirani nevrednici.

În astfel de împrejurări civilizația niciodată n'a putut înainta, și astfel poporul român a trebuit să sufere urmările.

Limba slavonă, — care a fost limba Statului și a Bisericii la noi până în veacul al XVII-lea, — nu era prielnică dezvoltării unei literaturi în țările române. Și originea și geniul ei erau deosebite de ale limbii noastre naționale, iar literatura slavonă nu avea nici o valoare artistică. Ea se învăța pentru nevoile Statului și ale Bisericii în școlile speciale de pe lângă mînăstiri, dar nu avea nici un contact cu mintea poporului.

Țările neolatine din Apus au trecut de asemenea prin o perioadă în care limbile lor naționale erau considerate prea vulgare pentru literatura aleasă; dar în Apus era Latina care corespundea Slavonei din Răsărit, — adică: o limbă din care derivau limbile romanice și conținea comorile literare ale antichității. Aici zace unul din marile desavantaje pentru dezvoltarea intelectuală a Neolatiniilor din „Răsăritul Apropiat“ față de cei din Apus.

Limba slavonă a oprit în curs de veacuri dezvoltarea limbii literare române. Cărțile sfinte, Cro-

nicile țărilor române și toate operele literare din țările noastre erau scrise, în această lungă epocă de dominare spirituală străină, în limba slavonă, cu litere chirilice. Poporul nu putea înțelege limba serviciului divin, a legilor și-a cărților, care puteau fi înțelese numai de acei care învățaseră aceeași limbă în școli. Cărțile sfinte au început să fie scrise în limba română abia din secolul al XVI-lea, — cu litere chirilice însă, — și mai întâiu în Transilvania, unde Românii au venit în contact cu Protestantii. În secolul următor triumful limbii naționale este definitiv : atît în Moldova cît și în Valahia limba română izbutește să deslocească Slavona în Biserică și în legile Statului, — și Cronicile țărilor de asemenea sînt scrise în limba națională a poporului. În special talentul artistic al cronicarilor moldoveni dă un prestigiu literar limbii naționale ; și poate dezvoltarea ei ca limbă literară ar fi ajuns astăzi la altă înălțime și complexitate, dacă nu s'ar fi interpus așa numitul „Regim Fanariot“. E probabil că limba română ar fi acum un instrument mai perfect pentru arta literară, dacă renașterea ei în secolul al XVII-lea n'ar fi fost înăbușită de-un sistem politic fără precedent.

De mult timp Moldova și Valahia erau tributare Turciei : în schimbul unei sume de bani, plătite anual Sultanului, țările române se bucurau de dreptul de a se guverna singure. Ambele țări își alegeau Domni după obiceiurile tra-

diționale, și Poarta — ca Putere suzerană — întărea numai alegerea.

Acest sistem a fost schimbat de odată la începutul veacului al XVIII-lea ; iar tronurile Moldovei și Valahiei fură ocupate timp de peste o sută de ani de Domni străini, numiți direct de Poartă. Ei nu erau Turci ; erau numai agenți turcești de extracție grecească, selectați de obicei din mahalaua Fanarului din Constantinopol, de unde vine și numele epocii în Istoria Românilor.

*

Această foarte tristă perioadă din îndelung turburata viață a țărilor române începe în 1711, când Demetrius Cantemir părăsește pentru totdeauna tronul Moldovei, ilustrând mai târziu numele țării noastre ca scriitor și ca membru al Academiei din Berlin. Ea se sfârșește în 1821, când țăranii din Valahia ridică steagul revoluției naționale și scutură jugul străin al tiraniei și al apăsării, în ambele provincii române.

Veacul al XVIII-lea este cel mai bogat în Domni, în mizerie și în corupție, pentru țările române.

Sultanul schimba după plac pe Domnii din Moldova și Valahia ; și aceasta se întâmpla foarte des, pentru că orice schimbare sau numire nouă era plătită de candidatul izbînditor. Era un perpetuu schimb de coroane române pe capetele agenților turco-greci. Banii trebuiau storși

iute din bieteles noastre țări de către Domnii nou numiți, pentrucă alți candidați le concurau tronurile în permanență la Constantinopol. Istorical aproape ametește cînd studiază această grăbită defilare de încoronați agenți jăfuitori pe tronurile Moldovei și Munteniei.

Populația rurală a atins culmea mizeriei și suferinții în această epocă. Țăranii nu mai erau în stare să-și procure instrumente de fier pentru munca cîmpului. Satele erau prădate de reprezentanții oficiali ai Statului, și acei care nu puteau plăti erau torturați până la moarte. Cînd un nou Domn venea dela Constantinopol într'o țară romîna, el niciodată nu sosea singur, ci totdeauna era urmat de-o numeroasă suită. Toate demnitățile și oficiile înalte ale Statului erau încredințate prietenilor săi, care îl ajutau să scoată banii cu care el își cumpărase tronul, și adunau desigur îndeajuns și pentru ei înșiși. În acest chip țările romîne au ajuns un fel de monopol al Grecilor din Fanar. Mulți din ei se îmbogăteau iute și rămîneau definitiv în patria lor adoptivă, formînd clasa de sus a Romînilor.

Această nouă aristocrație străină în curînd a ruinat vechea nobleță romîna, care a început să-și amestece mai întăiu sîngele și apoi și-a pierdut cu totul caracterul național.

Limba, obiceiurile, îmbrăcămîntea... aristocrațiilor din cele două țări romîne ajunseră să fie grecești, cași sîngele și sufletul lor. Mulți din ei nu

știau deloc românește și toți desprețuiau limba națională a țării în care trăiau. Ei vorbeau grecește și mulți din ei știau franțuzește. Franceza o învățau la Constantinopol pentru a obține oficii diplomatice.

Trebue să recunoaștem însă că Fanarioții au pus baza influenței franceze în țările române, prin introducerea limbii franceze. Aceasta era însă numai o modă aristocratică pe timpul lor; numai mai târziu ea a ajuns un factor important în transformarea democratică a României.

Ruptura pe care a făcut-o epoca Fanariotă în continuitatea sufletească a poporului român a oprit renașterea literară începută în veacul al XVII-lea.

Politicește, „Regimul Fanariot“ s'a sfârșit în 1821, când tronurile țărilor române au fost rediate Domnilor români; înăbușitoarea atmosferă morală însă a trecutului a continuat mai multe decade să împiedece îndrumarea dezvoltării României pe calea civilizației apusene.

Unii dintre călătorii străini care au trecut prin țările române, în timpul epocii fanariote, ne-au lăsat descrieri amănunțite, foarte dureroase. Cartea : *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia* de William Wilkinson, apărută la Londra, în 1820, este foarte interesantă din acest punct de vedere. Autorul ei a trăit mai mult timp în București, ca consul al Mării Britanii, tocmai în epoca când fructele „Regimului Fanariot“ erau

coapte. Observațiile sale sînt exacte cînd e vorba de trîndăvia și de corupția aristocrației fanariote, de suferința și de resignarea țăranilor ; autorul însă greșește cînd încearcă,—prin generalizări grăbite,—să vadă în această epocă anormală din viața poporului nostru, însușirile naționale caracteristice ale poporului român.

„Regimul Fanariot“ a fost accidental în istoria țărilor noastre ; el nu reprezintă sufletul național al poporului care zăcea paralizat sub opresiunea celui mai corupt sistem de dominațiune. A fost o barieră în calea propășirii poporului nostru cași năvălirile barbare. Se poate spune că e consecința directă a unei astfel de năvăliri,—un regim impus de Turci prin agenții lor de afaceri greci.

Cea mai rea și mai durabilă din toate urmările „Regimului Fanariot“ în Romînia a fost alterarea aristocrației noastre, care deveni aproape în mod etnic deosebită de popor. Noua nobleță a țărilor romîne, selecționată după criteriile turcești din Constantinopol, era departe de a reprezenta caracteristicile elenice. Grecii și-au impus dominațiunea lor în țările romîne nu ca cuceritori, ci ca intruși sprijiniți de stăpînii lor barbari. Faptul este unic în istoria lumii, și a avut urmări speciale în formarea caracterului aristocrației fanariote. Reprezentantii celei mai vechi și mai strălucite civilizații din Europa erau trimiși în țările noastre ca instrumente de opresiune și de extorcare de bani ale celui mai barbar Stat de pe Continent. Ei să-

rutau poala și mîinile Sultanului, cînd plecau din Constantinopol, și desprețuiau poporul din noua lor patrie pe care o jăfuiau. Mîndria și generositatea acestei aristocrații greco-turcite făcură loc umilinții și insolenții; sufletul ei era devastat de vicii și de trîndăvia orientală, și „the milk of human kindness” dispăru din inima abusivă a acestor ultimi apăsători ai Romînilor.

*

Vom atinge foarte sumar și numai cele mai importante caracteristice ale dezvoltării Romîniei după încetarea opresiunii turco-grecești. Conștiința națională a fost trezită și începu să inspire tot mai mult nouă schimbări în economia organizării întregii vieți a societății romînești. Multe din aceste schimbări încă nu și-au produs toate efectele în complexitatea organismului social, nici nu au perspectiva istorică necesară pentru a putea fi definitiv caracterizate.

Veacul al XIX-lea este cel mai bogat în evenimente mari pentru viața Romînilor din Romînia liberă; și fiecare eveniment este un nou prilej dat poporului romîn de a-și îmbunătăți starea materială și a-și desvolta individualitatea lui ca popor neolatin distinct în „Răsăritul Apropiat”. Încetul cu încetul, toate obstacolele lăsate de trecut în drumul civilizației moderne din Romînia au fost înlăturate, și o epocă de muncă pașnică, li-

beră și roditoare pare că, în sfârșit, a început.

Întăia briză înviorătoare de cultură națională vine din Transilvania, la începutul secolului trecut, când țările române erau încă înăbușite de atmosfera „Regimului Fanariot”. La 1821 acest Regim a fost răsturnat prin o revoluție populară; la 1848 o altă revoluție a claselor mijlocii, inspirate de idealurile democratice ale Revoluției Franceze, aduce ca urmare o completă alipire sufletească a României de civilizația Europei Apusene. Deși așezată în Răsărit, România, prin înclinarea ei etnică, privește neconținut spre Apus. După Congresul dela Paris, Statul României unite a fost organizat după modelul unei țări constituționale din Apus: Constituția Belgiei, care e inspirată de spiritul libertăților engleze, a servit de model Constituției române. Toate privilegiile de castă au fost desființate. Puterea politică trece din mâinile aristocrației fanariote în mâinile unei democrații harnice naționale, care așează pe tronul României o veche și ilustră dinastie din Occident. Regele Carol, capul acestei dinastii, a dovedit că este nu numai un simbol al civilizației apusene în România, ci și unul din factorii ei activi.

Din punct de vedere al culturii și al limbii noastre naționale, marea prăpastie care exista între clasele de sus și popor, în timpul „Regimului Fanariot”, e aproape să dispară. Nobilimea română este acum mândră de literatura noastră populară, — creată și păstrată de mult apăsății țărani în timp de

atâtea secole, și privesc cîntecele, baladele și legendele naționale ca izvoare bogate pentru nouă inspirații artistice.

E necesar de reamintit,— căci faptul e caracteristic pentru structura societății romînești,— că era odată un timp cînd aristocrația romînă nu aprecia frumuseța literaturii și-a artei noastre naționale. Ea a fost revelată atît claselor culte dela noi, cît și cercurilor literare din țările apusene de către conducătorii mișcării democratice din România, pe la mijlocul secolului trecut. În anii din urmă, Romîni dau mult Reginei lor scriitoare, Carmen Sylva,— atît de bine cunoscută în Anglia,— pentru răspîndirea literaturii noastre populare în Apus.

Epoca modernă în România se caracterizează atît printr'o activitate intensă de a asimila cultura apusană cît și printr'o reînviere națională. Intrucît privește dezvoltarea literaturii, ambele aceste caracteristici sînt evidente. În prima jumătate a secolului trecut, sute de opere de ale scriitorilor mari francezi, englezi, italieni și germani, au fost traduse în romînește,— în cea mai mare parte după texte franceze ; autorii francezi însă domină prin o mare majoritate. Această încordată activitate a traducătorilor a început să descrească în timpul organizației moderne a Statului nostru, care a absorbit mult din energia națională. De cîțiva ani traducerile din literaturile străine iar au început să se înmulțească ; și cele direct făcute din alte limbi mo-

derne decît cea franceză sînt mult mai numeroase decît înainte și mult mai bine stilizate.

Pe de altă parte o bogată literatură originală și-a luat zborul de pe pămîntul național, fără însă a ezita să-și învigureze puterile prin influențe străine, și fără să-și piardă nota ei națională specifică. Generația care a fost educată în Franța și-a modernizat România, pe la mijlocul secolului trecut, a produs cîțiva scriitori de o reală valoare și originalitate, care în același timp se pot considera ca cei mai caracteristici reprezentativi ai sufletului românesc, fertilizat de cultura apusană. Scriitori ca D. Bolintineanu, Gr. Alexandrescu V. Alecsandri, N. Bălcescu, M. Cogălniceanu — ilustrează acea epocă.

România nouă a știut să se folosească de experiența trecută a țărilor apusene; și ajutată de energia primitivă a unei rase rurale și de capacitatea romană pentru o civilizație superioară, ea aspiră neconștient către idealurile Apusului. Ultimele decade înseamnă secole în România: atît de profund a fost țara transformată.

Un nou tip de civilizație neolatină propășește acum în „Răsăritul Apropiat“. Ea este opera celor din urmă descendenți ai vechilor Romani, care abia au început să respire într'o atmosferă deschisă. Limba lor a ajuns destul de subtilă și de bogată pentru a îmbrăca opere literare de valoare; și bucăți de aur adevărat nu lipsesc acum din ea. Unele din operele scriitorilor romîni mo-

derni, — M. Eminescu, I. Caragiale, M. Sadoveanu, I. Brătescu-Voinești, G. Coșbuc, — au fost traduse în limbile franceză și germană; și critica străină le-a recunoscut valoarea artistică. Studiul limbii și literaturii române a fost decurînd admis în universitățile din Paris, Berlin, Leipzig și Viena; iar templul internațional al Științei nu-i închis pentru oamenii de știință romîni.

Notă.—Studiul de față este traducerea, — în unele părți prescurtată, — a lucrării *A short Survey on the Neolatins of the Near East*, pe care am scris-o nu pentru a informa sumar, și desigur și necomplet, publicul englez, cît mai ales pentru a servi chestia noastră romînească. Am urmărit trezirea simpatiei pentru noi și dobîndirea încrederii în capacitatea noastră de a produce o civilizație originală superioară, — admițînd acest fapt ca cel mai înalt criteriu de validare a drepturilor la viață ale unui popor. Economia întregă dar a acestui studiu a trebuit să fie influențată de planul și de scopul lui. Materialul istoric e cel curent și cunoscut, nu cel controversat. N'am desfășurat viața poporului nostru într'o serie de fapte mărețe, ci în repetate eforturi de rezistență, de îndurări de suferinți și nedreptăți; și-am deschis numai orizontul care abia acum ne promite pămîntul făgăduinții. Mi-am tradus lucrarea în limba romînă pentru că s'a vorbit de ea în publicațiile și ziarele noastre.

